

7' 2004

ПРАВОВА ДЕРЖАВА

Constitutional State Правове государство

***Лауреат IV Всеукраїнського конкурсу
на краще юридичне видання***

*До 140-річчя
Одеського національного університету
ім. І. І. Мечникова*

**Одеса
ОНУ
2004**

Редакційна рада

*Є. Л. Стрельцов, Г.-Г. Ешек, Х. З. Зіґфрід, М. О. Коротков,
Д. Мейхем, Д. Олбрайт, Д. Фальк,
М. Фінке, Ф.-Х. Шрьодер*

Редакційна колегія

*Є. Л. Стрельцов — головний редактор,
З. В. Балабаєва, А. С. Васильєв, А. І. Кавалеров,
С. М. Наумкіна, І. М. Пахомов, О. А. Підпригора,
В. П. Плавич, О. В. Скрипнюк, П. М. Черниш*

Відповідальний секретар

Н. А. Москаленко, канд. філол. наук, доцент

Засновник: Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова
Зареєстровано у Міністерстві інформації України
Серія КВ № 3687

Опубліковані матеріали відбивають позицію автора, яка може не збігатися з думкою редакції.
За достовірність фактів, статистичних даних та інших матеріалів відповідальність несе автор або
особа, яка надала матеріал. Передрукування матеріалів допускається з дозволу редакції.

ЗМІСТ

До читачів 3

Б. В. Волженкин

Жизнь и научная деятельность М. Д. Шаргородского 7

ПИТАННЯ ТЕОРІЇ

В. П. Плавич

Філософсько-правовий аналіз сучасного праворозуміння 15

С. В. Ромашкін

Правопізнання як проблема 21

ПРОБЛЕМИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

А. А. Казанчан

Органи місцевого самоврядування України як суб'єкти правозастосувальної діяльності 26

О. В. Прішкіна

Конституційно-правова легалізація місцевого самоврядування України: теоретичні аспекти 33

УПРАВЛІННЯ, ГОСПОДАРЮВАННЯ, ПРАВО

А. З. Баранюк

Викуп земельної ділянки з мотивів суспільної необхідності та купівля-продаж землі 38

Л. В. Бикова

Врегулювання повноважень контрольно-наглядових органів на водному транспорті 43

О. А. Воловик

Вартість чистих активів як суворий інструмент гарантійної функції статутного капіталу 50

М. В. Мурзенко

Арешт морських суден: реалії і перспективи 55

С. С. Скворцов

Юридична природа адміністративного договору 61

В. О. Черкес

Проблема визначення правового статусу платників податків 65

ЗМІЩЕННЯ ПРАВОПОРЯДКУ ТА БОРОТЬБА ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ

Д. В. Бараненко

Ознаки спеціального суб'єкта злочину в системі елементів складу злочину . . . 70

І. В. Дмитринко

Скінчення строків давності — безумовна підстава звільнення від кримінальної відповідальності 76

О. В. Дуліна

Об'єкт злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів 81

И. А. Задорожная

К вопросу о понятиях терроризма и террористического акта 87

А. А. Купрій

Кваліфікація незаконних актів, спрямованих проти безпеки морського судноплавства 93

О. С. Козерацька

Кримінальні та кримінально-процесуальні заходи боротьби з окремими видами злочинів 102

Л. С. Кучанська

Злочини проти моральності: об'єкт та система 109

А. І. Петренко

Боротьба із застосуванням допінгу в спорті в Україні 117

А. С. Саинчин

Криминалистические критерии классификации умышленных убийств 122

Ясир Мусбах Саади

Институт соучастия: понятие и признаки 129

МІЖНАРОДНЕ ТА ЗАРУБІЖНЕ ПРАВО**Ибрагим Салим Ахмад Альхалайбех**

Понятие объекта терроризма согласно законодательству Иордании 134

Мухаммед Ам Байдуєи

Понятие мошенничества в уголовном праве Иордании и Украины 139

Н. М. Вернер

Реалізація законодавчої та законотворчої стадій бюджетного процесу: досвід порівняльно-правового аналізу 145

Г. Г. Мошак

Развитие нормативной базы гражданско-правового контроля в ФРГ 151

Ауиссауи Наржес

Международная борьба с терроризмом 157

М. В. Хворостяний

Господарські злочини за кримінальним правом Польщі 162

Джасим Ясин

Роль арабской солидарности в борьбе с терроризмом 168

ПРОПОЗИЦІЇ ДО ЗАКОНОДАВСТВА**Ю. Ю. Фисун**

Проблеми державної реєстрації релігійних організацій в контексті забезпечення релігійної безпеки 172

ДИСКУСІЇ ТА ОБГОВОРЕННЯ

А. С. Васильев, О. П. Подцерковный, Т. В. Степанова*О практическом разрешении вопросов совместного применения**Гражданского и Хозяйственного кодексов Украины 178***Є. В. Бевз***Кланові інтереси в контексті розвитку національного законодавства 184***Д. Г. Манько***Легалізаційна діяльність як сукупність правових процедур 190*

СТОРІНКИ ІСТОРІЇ

Т. О. Гончар*Історичний розвиток кримінального законодавства України**про відповідальність та покарання неповнолітніх 197***О. А. Чуваков***Політичний тероризм у царській Росії 206*

ПОЛІТОЛОГІЯ

М. Н. Керимов оглы*Становление государственной власти в Азербайджане:**подходы и решения 210***Н. О. Фролова***Трансформация украинского общества и концепция стратификации 217*

СУЧАСНА ОСВІТА

Т. І. Ткаченко*Українська національна ідея в системі освіти 224*

СТУДЕНТСЬКІ НАУКОВІ ПУБЛІКАЦІЇ

К. Г. Боровікова*Проблеми кваліфікації деяких некорисливих злочинів проти власності 231***О. В. Нарожна***Правові проблеми порушення статутних правил взаємовідносин**між військовослужбовцями 237***ПРАВОВЕ ЖИТТЯ 243****ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ АВТОРІВ 244****EDITORIAL 247****TABLE OF CONTENTS 248**

Б. В. Волженкин, доктор юридических наук, профессор
Санкт-Петербургского государственного университета,
заслуженный деятель науки РФ

ЖИЗНЬ И НАУЧНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ М. Д. ШАРГОРОДСКОГО

В ряду выдающихся отечественных правоведов XX в. достойное место занимает профессор Санкт-Петербургского (Ленинградского) университета Михаил Давидович Шаргородский.

Он родился 2 апреля 1904 г. в Одессе, в семье служащего, работавшего в частных книжных фирмах. Окончив 5 классов гимназии, профшколу и подготовительные курсы, в 1923 г. Михаил Давидович поступил учиться на юридический факультет Института народного хозяйства в Одессе, затем окончил аспирантуру того же института (1929 г.) и приступил к преподавательской работе. В те же годы (1928-1934) он работает старшим научным сотрудником, затем ученым секретарем Всеукраинского кабинета изучения преступности.

Уже в аспирантские годы М. Д. Шаргородский начинает активную научную деятельность. И если первая опубликованная работа “О праве собственности при купле-продаже в рассрочку платежа” была посвящена гражданско-правовым вопросам, то в последующих исследованиях молодой ученый обращается к уголовно-правовой и криминологической проблематике.

И эти годы были опубликованы научные статьи “О наказуемости полового сношения путем обмана” (1927 г.), “Должностное лицо и представитель власти” (1927 г.), “Субъект должностного преступления*” (1928 г.), “Уголовная статистика” (1929 г.), “Преступность в Европе и в СССР” (1930 г.), монографии “Мошенничество в СССР и на Западе” (1927 г.), “Новый уголовный кодекс УССР” (1927 г.) и ряд других работ. В этих ранних работах было сформулировано научное кредо М. Д. Шаргородского, которое он стремился воплотить и в последующих исследованиях, несмотря на все трудности, связанные с научной цензурой идеологическим диктатом, существовавшим в стране в годы его жизни. “Центр особого внимания криминалиста,— писал автор в статье “Уголовная статистика”, — переносится сегодня с вопросов узкодогматического характера на вопросы социальные... Не просто квалифицировать преступление, а изучать его, исследовать закономерность его развития и зависимость от социальных явлений, найти наиболее правильные способы борьбы с преступностью как социальным явлением, знать законы и внутренние социальные причины, которые побуждают лицо на преступление... Решение этих задач требует исчерпывающего знания состояния преступности, и только в этом случае наука может своевременно сигнализировать о намечающихся тенденциях в развитии преступности”.

В 1934 г. М. Д. Шаргородский, переезжает в Ленинград, где работает в Юридическом институте доцентом, заведующим кафедрой уголовного права, деканом судебно-прокурорского факультета, заместителем директора Института. В 1937 г. он защищает кандидатскую диссертацию.

В июне 1941 г., с началом Великой Отечественной войны, М. Д. Шаргородский добровольно вступает в ряды Красной Армии и до июля 1942 г. находится на Ленинградском фронте в качестве члена Военного трибунала фронта. Затем он был вызван в Москву, где до февраля 1943 г. работал старшим консультантом правового отдела Совета Народных Комиссаров СССР, а позднее — членом Верховного трибунала Московского военного округа, старшим инспектором-консультантом

материалов практики. В итоге исследования автор пришел к следующим выводам: “1. Причинность, как и субъективная вина, является необходимым элементом для установления ответственности. 2. Существует реальная, объективная, находящаяся вне разума человека причинная связь. 3. Никакой разницы между причинами и условиями нет, однако не все причины равноценны. 4. Вопрос о случайности должен решаться как об объективной категории, и в случаях объективной случайности исключается ответственность за результат. 5. Для уголовно-правовой ответственности, отвлекаясь от остальных причин, нужно изучать только те, которые, вызывая результат, связаны с ним виной субъекта”. В последующих работах ученый не раз будет возвращаться к проблеме причинной связи в уголовном праве, развивая и уточняя свою позицию.

В том же году выходит фундаментальная монография М. Д. Шаргородского “Преступления против жизни и здоровья” (32 п. л.), которую автор посвятил памяти отца, расстрелянного фашистами в 1941 г. в Одессе. Книга написана в лучших традициях дореволюционных российских криминалистов. Этот труд энциклопедичен: использованы законодательные источники, начиная от Талмуда и Корана, законов Хаммураби и Ману, Дигестов Юстиниана вплоть до действовавших в тот период уголовных кодексов Дании, Кубы, Китая, Франции, Италии, Швейцарии, Турции, Ирана, Японии и других зарубежных стран; статистические данные о преступлениях против жизни и здоровья в США, Швейцарии, Чехословакии, Германии, Франции, Италии, Болгарии, Венгрии, Греции, Швеции, Голландии, Финляндии, Новой Зеландии; 245 литературных источников, включая 78 изданий на немецком, французском и английском языках.

Надо сказать, что эта особенность исследований М. Д. Шаргородского не осталась незамеченной, и когда спустя некоторое время в стране началась “борьба с космополитизмом” и “низкопоклонничеством перед Западом”, в приказе Министерства высшего образования СССР от 26 мая 1949 г. отмечалось, что в монографии “Преступления против жизни и здоровья” имеет место “...объективизм, преклонение перед иностранщиной”, а в служебной характеристике (апрель 1949 г.) указывалось, что “в работах проф. Шаргородского-го М. Д. (“Преступление против жизни и здоровья”) без нужды чрезмерно использована буржуазная юридическая литература, с которой местами солидаризируется автор”.

В 1948 г. выходит еще одна крупная работа ученого — “Уголовный закон” (22 л. л.), являвшаяся первым монографическим исследованием проблем уголовного закона в советском уголовном праве. Источники уголовного права, система и структура уголовного закона, техника уголовного законодательства, толкование уголовного закона, аналогия в уголовном праве, действие закона во времени и в пространстве, международное уголовное право, выдача преступников и право убежища — это неполный перечень проблем, рассмотренных как в историческом аспекте, так и с позиции современного отечественного и зарубежного уголовного права. Монография “Уголовный закон” и в наше время заслуженно привлекает внимание специалистов, изучающих историю и теорию уголовного закона.

В 50-е годы особое внимание в своих исследованиях М. Д. Шаргородский уделяет проблемам наказания. Последние к тому времени крупные работы по теории уголовного наказания были написаны еще в первой половине 20-х годов учеными старой школы С. В. Познышевым и А. А. Жижиленко. М. Д. Шаргородский готовит к изданию и публикует две монографии: “Наказание по уголовному праву эксплуататорского общества” (1957 г.) и “Наказание по советскому уголовному праву” (1958 г.). Как и в предыдущих работах, в основу этих книг был положен огромный исторический и законодательный материал, осмысление опыта предыдущих исследований. Рассуждая о содержании наказания и его целях, автор пришел к выводу, что в современном праве кара, страдания являются неизбежными свойствами, содержанием наказания, но не его целями, каковыми должны признаваться лишь

зания и отрицательной оценки такого поведения, воздействием, влияющим на волю и разум человека и детерминирующим их с целью выбора желательного для общества варианта поведения” (Правоведение. 1968. №1. С. 44).

В конце 50-х — начале 60-х годов М. Д. Шаргородский обращается и к исследованию некоторых проблем криминологии, я и его с достоянием основанием можно отнести к числу тех ученых, кто участвовал в возрождении отечественной криминологии как науки. Он признавал наличие объективных социальных причин, порождающих преступность в социалистическом обществе и видел их в противоречиях, искажающих закономерности социализма. Для борьбы с преступностью необходимо применять не только уголовно-правовые, но и другие социальные методы, которые хотя и не смогут сразу полностью ликвидировать преступность, но, создавая желательную мотивацию человеческого поведения, будут способствовать снижению преступности.

М. Д. Шаргородский выступал за социальную обусловленность уголовного законодательства, против примитивного представления о возможности решения сложнейших социальных задач помощью уголовного закона, всевозможных волюнтаристических подходов к закону. Эти мысли прозвучали как лейтмотив во вступительном докладе М. Д. Шаргородского, с которым он выступил на Всесоюзной конференции по проблеме уголовного права, проводимой в Ленинграде в мае 1963 г. В качестве одного из примеров такого подхода и социально не обусловленного уголовного закона ученый приводит только что принятый Указ Президиума Верховного Совета РСФСР об установлении уголовной ответственности за скупку хлеба, муки, крупы и других хлебопродуктов для скармливания скоту и птице.

Реакция властей была незамедлительной. На секретариате ЦК КПСС М. Д. Шаргородскому было объявлено строгое партийное взыскание, он был освобожден от должности заведующего кафедрой уголовного права, а также главного редактора журнала “Правоведение”.

Эту сложную ситуацию Михаил Давидович перенес достойно, чему способствовали и поддержка большинства коллег, и забот и душевная теплота его жены — Дары Исаевны Хуторской, верного спутника и друга Михаила Давидовича на протяжении многих лет.

В должности, профессора кафедры М. Д. Шаргородский продолжает активную научную деятельность. Его привлекают новые, остро актуальные проблемы права, возникающие в связи с научно-техническим прогрессом, новыми достижениями в области генетики, медицины, кибернетики. В 1969 г. в журнале “Советское государство и право” публикуется его статья “Научный прогресс и уголовное право”. “Право в современном обществе, — подчеркивал ученый, — не может и не должно отставать от научного и технического, прогресса, оно должно своевременно регулировать те отношения, которые возникают при использовании современной науки и техники, и по возможности, устранять или, в крайнем случае, ограничивать тот вред, который возникает при недостаточно продуманных и необоснованных экспериментах, которые могут привести к непоправимым последствиям...” Задачей юриста, как нам представляется, является приведение (в соответствие) потребностей и интересов, общества, которые порождаются гигантским техническим прогрессом, с основными правами личности” (“Советское государство и право”. 1969. № 2. С. 87). Актуальность такого подхода не только не утрачена в наши дни, но и еще более, возросла.

Особо интересуется М. Д. Шаргородского проблема допустимого риска при эксперименте, в профессиональной, в частности медицинской деятельности. По его мнению, “представляется необходимым запрещение риск” в тех случаях, когда современное состояние науки не обеспечивает еще возможности учесть результаты эксперимента, а возможный ущерб чрезвычайно велик. При всех случаях разрешения вопроса по допустимости риска следует исходить из соразмерности той

реальной пользы, которую он может принести, с тем вредом, который; может иметь место” (там же, с., 93). Эти же идеи автор развивает и аргументирует в статье “Уголовная политика в эпоху научно-технической революции”, опубликованной уже после смерти ученого (см.: Основные направления борьбы с преступностью / Под ред. И. М. Гальперина и В. И. Курляидского. М, 1975).

В статье “Прогресс медицины и уголовное право” (Вестник Ленинградского университета. 1970. №17) автор отстаивал необходимость правового регулирования операций по пересадке тканей и органов, обосновал недопустимость спасения жизни одного человека за счет другого;

необходимость законодательного установления, что любое экспериментирование на людях допустимо только с их согласия, и др.

Интерес юристов и широкой общественности вызвала и статья “Прогноз и правовая наука” (Правоведение. 1971. № 1), где автор доказывал возможность прогнозирования преступности и индивидуального преступного поведения и рассуждал о значении такого прогноза для социального планирования профилактических мероприятий.

Одной из последних работ М. Д. Шаргородского, опубликованных при его жизни, была научно-публицистическая статья “Этика или генетика?” (Новый мир, 1972. №5). Написанная как ответ на статью профессора-генетика В. Эфроимсона “Родословная альтруизма”, эта работа блестяща как по содержанию, так и по форме, является образцом доказательной научной дискуссии с использованием аргументов естественных и гуманитарных наук, обращением к историческим фактам и к художественной литературе.

Надо сказать, что в 60-е — 70-е годы научный, да и “просто человеческий авторитет М. Д. Шаргородского был столь велик, что любая научная публикация ученого вызывала неизменный интерес у широкой научной и студенческой общественности.

Скончался Михаил Давидович Шаргородский 31 августа 1973 г. и похоронен в пос. Комарово, недалеко от могилы Анны Андреевны Ахматовой.

* * *

Научное наследие М. Д. Шаргородского очень велико. За годы жизни им было опубликовано 12 монографий и более 230 других работ по различным проблемам уголовного права и криминологии, теории права, международного уголовного права, в том числе 27 работ, переведенных на иностранные языки (немецкий, польский, болгарский, венгерский, румынский, чешский, албанский, китайский, монгольский). О широте научных интересов М. Д. Шаргородского некоторое представление дает биографический список его основных работ в области уголовного права, который ниже приводится.

БИБЛИОГРАФИЯ ОСНОВНЫХ НАУЧНЫХ РАБОТ М. Д. ШАРГОРОДСКОГО

Монографии

1. *Мошеничество в Союзе ССР и на Западе.* — Харьков, 1927.
2. *Вина и наказание в советском уголовном праве.* — М.: Юриздат, 1945.
3. *Преступления против жизни и здоровья.* — М.: Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1948.
4. *Уголовный закон.* — М.: Юрид. изд. НКЮ СССР, 1948.
5. *Ответственность за преступления против личности.* — Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1953.
6. *Вопросы Общей части уголовного права (законодательство и судебная практика).* — Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1955.
7. *Наказание по уголовному праву эксплуататорского общества.* — М.: Госюриздат, 1957.

8. Наказание по советскому уголовному праву. — М.: Госюриздат, 1958.
9. Современное буржуазное уголовное законодательство и право. — М.: Госюриздат, 1961.
10. Вопросы теории права. — М.: Госюриздат, 1961 (в соавторстве с О. С. Иоффе).
11. Наказание, его цели и эффективность. — Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1973.

Научные статьи

1. О наказуемости полового сношения путем обмана // Вестник советской юстиции. — 1927. — № 4.
2. Должностное лицо и представитель власти // Вестник советской юстиции. — 1927. — № 21-22.
3. Субъект должностного преступления // Вестник советской юстиции. — 1928. — № 9.
4. Преступность в Европе и в СССР в 1926 г. // Изучение преступности и пени-тенциарная практика. Вып. 3. — Одесса, 1930.
5. Аналогия в истории уголовного права и в советском уголовном праве // Социалистическая законность. — 1938. — № 7.
6. Преступления против личности в проекте уголовного кодекса СССР // Социалистическая законность. — 1938. — № 17-18.
7. Новый Швейцарский уголовный кодекс (обзор) // Советское государство и право. — 1940. — № 2.
8. Проблемы: проекты Уголовного кодекса СССР // Советская юстиция. — 1940. — № 5-6.
9. Проблемы Общей части уголовного права в практике Верховного Суда СССР // Советская юстиция. — 1941. — № 16-17.
10. Предмет и система уголовного права // Советское государство и право. — 1941. — № 4.
11. Судебная практика по делам о подпольных абортах // Советская юстиция. — 1941. — № 19-20 (в соавторстве с Д. И. Хуторской).
12. Квалификация воинских преступлений // Социалистическая законность. — 1944. — № 5-6.
13. Вопросы Общей части уголовного права в условиях военного времени // Ученые записки Моск. гос. ун-та. — 1944. — Вып. 76.
14. Проект положения о воинских преступлениях // Сборник ВИЮН. — 1945. — № 6.
15. Вопросы квалификации воинских преступлений // Сборник ВИЮН. — 1945. — № 6.
16. Причинная связь в уголовном праве // Ученые труды ВИЮН. — 1947. — Вып. 10.
17. Некоторые вопросы международного уголовного права // Советское государство и право. — 1947. — № 3.
18. Вопросы Общей части уголовного права в практике Верховного Суда СССР (1941-1945) // Социалистическая законность. — 1947. — № 9.
19. Выдача преступников и право убежища в международного уголовного праве // Вестник Ленингр. гос. ун-та. — 1947. — № 8.
20. Система Особенной части Уголовного кодекса СССР // Социалистическая законность. — 1947. — № 6.
21. Техника и терминология уголовного закона // Советское государство и право. — 1948. — № 1.
22. Толкование уголовного закона // Ученые записки Ленингр. гос. ун-та. Серия юрид. наук. — 1948. — Вып. 1.
23. Основные этапы истории советского уголовного права // Ученые записки Ленингр. гос. ун-та. Серия юрид. наук. — 1948. — Вып. 2.
24. Итоги философской дискуссии и некоторые вопросы науки уголовного права // Советское государство и право. — 1948. — № 3.

суспільстві, право повинно мати конкретні механізми у вигляді певних юридичних процедур, юридичних механізмів правозастосування, захисту права тощо [8, 9-10].

Слід зауважити, що *феноменів права існує безліч, концепцій також немало, а ідея одна*. Концепт виражає змістовну єдність усіх концепцій права, отже, є змістовим ядром ідеї. На відміну від ідеї, концепт формується через висловлювання індивідуальної мови у процесі диспуту та через оформлення його концепції, яка знову актуалізує смисл поняття. При визначенні терміна (тобто фіксації смислу за допомогою поняття) різноосмисленість його не зникає, тому будь-яке визначення, за об'єктивним висловленням Ж. Дерріда, містить “і те, що є, і те, чим може стати це є”. Отже, нескінченний розвиток думки й смислів потребує введення фігури концепту, завдяки якому можливо виявлення особливостей у тому, що повторюється, дослідження сполученості різних смислів, виявлення в різному одному смислу.

Дослідження *концепту права* дає можливість вивчати динаміку розвитку права у часі. Концепт поєднує, зводить смисли *права* до єдиного універсального смислу. Таким чином, концепт формується у процесі концептуалізації інваріантів права (його феноменів) та продовжує розвиток у царині теорії доти, поки існує феноменальна основа та її фундамент-тальне віддзеркалення в ідеї. Концепт права є концептуальною оболонкою, котру кожне суспільство заповнює конкретним змістом. Оскільки у правовій науці обгрунтовується розподіл на правові сім'ї, основу яких утворює різноманітне розуміння природи права та цінності закону, то і взаємовідносини, що складаються між державою, суспільством й індивідом у кожній окремій правовій сім'ї обумовлюють можливості типології феноменів права. “Для України найбільшу трудність складає відсутність ґрунтового досвіду вирішення проблеми взаємовідносин держави, суспільства й особистості... Перспективи розвитку громадянського суспільства і України залежать від того, як будуть синтезовані елементи глобалізації громадянського суспільства та реалізація національного соціокультурного потенціалу в осмислені ідеї громадянського суспільства” та становлення його “національного” феномену [9, 617].

У процесі тривалої дискусії про праворозуміння визначилися *два основні напрями: легістський*, що визначає право тільки як державні воління, і *лібертаристський*, що розглядає право як форму і *ступінь* свободи, рівності, як джерело, втілення і критерій справедливості. При цьому слід враховувати об'єктивну обумовленість права, його соціальну і культурну основу, які воно покликане відобразити.

У працях М. Козюбри, В. Казимірчука, Г. Мальцева, В. Нерсисянца, В. Журавського, О. Зайчука, О. Копиленко, Н. Оніщенко, Л. Явича та ін. зазнає критики вузьке антидемократичне визначення права і формулюється широке його поняття, що включає в себе права і обов'язки особи, правосвідомість, правовідносини. На їхню думку, наявність у законодавстві “мертвих”, недіючих норм, декларативних принципів, які не відповідають сутності суспільних відносин, спростовує твердження про збіг законодавства та права. Замість ізольованого, диференційованого вивчення окремих аспектів правової діяльності зараз запропоноване її узагальнене усвідомлення, уявлення про цінність правової структури суспільства, про багатогранність підходів до праворозуміння, про необхідність поєднання системного, структурно-функціонального підходів до вивчення правової дійсності з нормативно-ціннісним, аксеологічним підходом. *Широкий підхід до праворозуміння не означає заперечення нормативності права*, що визначає правову міру можливої і необхідної поведінки. Як відмічають деякі представники юридичної науки (прибічники жорсткого розмежування понять “право” і “закон”), існує можливість існування правових норм і без відображення їх у законах та інших санкціонованих державою формах, тобто незалежно від держави. Представники широкого трактування права виходять з того, що право — це не тільки сукупність норм, а й діяльність суб'єктів права, які дотримуються правових приписів, застосовують і виконують їх у процесі

правових відносин [10, 20–22]. Ідея різнобічного, багатосистемного підходу до права дозволила поглибити його розуміння як єдиного цілого феномена.

Перехід від вузьконормативного (легістського) розуміння права як права влади до лібертарного розуміння права як міри свободи, що встановлює гуманістичний, ціннісний зміст права зважає наше уявлення про право і правову систему, сприяє створенню особливої поваги до права і правомірності поведінки, ціннісних орієнтацій суспільства, держави і людей [10, 63].

Право як все суще, метафізичне, оскільки пов'язане зі світом вищих смислів, абсолютованих цінностей і позамежних сутностей. Воно ж символічне, тому що містить у собі все необхідне, щоб доводити ці метафізичні значення до людини за допомогою соціальних форм і предметностей. У ньому з повною на те підставою можна бачити деякий тайнопис, що свідчить не тільки про невисловлені метафізичні смисли, але й несвідомі глибини колективного досвіду, а також про існування вищих енергій, що беруть участь у творенні соціального світу. Найбільшою мірою це стосується природного права. Поєднуючись у символах в єдине ціле, метафізична і фізична реальності не перестають перебувати в стані протиріччя. У свою чергу, норма і цінності права, будучи внутрішньо суперечливими, об'єднують у собі два світи — метафізичний світ абсолютної повинності і соціальний світ сущого. Кожна правова норма несе в собі абсолютний імперативний початок і одночасно є реальною моделлю поведінки, що частково реалізує вищий імператив. У людському світі вона осмислюється як ідея, виправдовується як цінність і приймається як імператив. Як відмічають В. А. Бачинін і М. І. Панов, “метафізична культурологія, маючи справу з відносним і минулим, із тим, що знаходиться в конкретних просторово-часових межах, вбачає у нормативно-ціннісних структурах знаки вічного й абсолютного. Досліджуючи соціально-правову реальність із усіма її рівнями й елементами, вона пам'ятає про метафізичну надреальність, усередині якої перебувають її норми і цінності в якості її окремих модусів. За даними емпіричних спостережень і розумової аналітики вона прозирає метафізику надособистісного з екзистенціалами душі, долі, безсмертя, що перебувають поза логікою раціональних доказів і спростувань” [11, 48].

За твердженням екзистенціалістів, людина — це істота метафізична, яка не може існувати, не присвячуючи свого життя чомусь безумовному. Життя дається, як деяка доля, як шлях, який висуває питання про співвідношення у цій долі фатальності, випадковості та вільного вибору. Людина не просто живе, а переживає своє буття, будучи суб'єктом своїх відчуттів, таких як відчуття обов'язку, відповідальності за співучасливість, терплячість, відвертість і т. ін.

За словами В. Соловйова, духовність — це сором милосердя, благоговіння перед добром. Екзистенційна проблема — це утруднення, в яке потрапляє людина, що спостерігає і осмислює життя, проблема не суто розумова або теоретична, а життєва, або, як ще визначають, екзистенціональна. Проблема хвилює людину, тобто захоплює людину цілком та повністю, її почуття і волю, що означає: людина включена у життєві ситуації, які спостерігає. Екзистенційне мислення — засіб спасіння, соломинка у колізіях життя, в основі якого лежить екзистенційна криза, без якої екзистенційна рефлексія неможлива, беззмістовна.

Ідея — думка на півдорозі до дії. Її енергетичний потенціал залягає в “ціннісно-смысловому полі” людського життя. Ідея — не тільки рацію, а думка заряджена смисловим зосередженням цінностей. Звідси її імпульсивність, натиск, мотиваційність, рух. З іншого боку, дія — не просто виконання належного, а діяльність, доцільно організована щодо поля предметної детермінації. Звідси властивості: ідея доцільна, реалізована, ефективна тощо. Ідея виражає відношення наявного до трансцендентного, дійсного до можливого, теперішнього (і минулого) до майбутнього. Вона двобічна і як феномен перетину межі усталеного буття. Вона одночасно прокладає два вектори в евентуальну сферу: прагматико-реалізаційний та ідейно-смысловий. Сенс надіндивідуальної ідеї претендує на незавершеність, вічність.

Людині властиве за природою тяжіння до кращого у помислах та діях, і саме в умовах екзистенційної ситуації вона робить свій головний вибір на користь духовності чи бездуховності, перевертаючи глибинні прошарки своєї ментальності. Духовне життя складається з екзистенційних протиріч і виражається в діалектиці душевних рухів. Тобто, передбачається узгодження індивідуального і соціального через інтеграцію свідомого і несвідомого, раціонального і нерационального в самій людині, де індивідуальне не тільки співвідноситься, а й протистоїть соціальному, а у своєму вищому прояві означає протидію тискові суспільного оточення з метою відстоювання своєї природної чистоти та досконалості на протигагу суспільним катаклізмам та дисгармонії.

Усяка ідея й усяка цінність містить у собі постулат реалізації, вона повинна увялятися і втілюватися. Рух ідеї можна розглядати згори донизу, як формування матерії за допомогою ідеї, а також і як рух знизу догори, як намагання емоцій піднятися до ідеального світу, і тоді це буде сублимацією. Як стверджує К. Юнг, фантазія створює дійсність, вона — мати всяких можливостей, усе велике було спочатку фантазією. Фантазія є основою творчої енергії душі, яка долає болото буденності, рветься з абсурду до істинного буття. Це міст між внутрішнім і зовнішнім світом, між несвідомим і свідомим. Виростаючи з несвідомого, фантазія розквітає у формі свідомого образу і змінює нашу свідомість.

Сьогодні теорія і філософія права потребують дослідницького, методологічного антропоцентризму, що дозволить, з одного боку, глибше проникнути в сутність права через пізнання природи людини, а з іншого боку, допоможе краще зрозуміти природу людини через пізнання сутності права. “Своєрідність нинішньої соціально-історичної ситуації полягає в тому, що в ній зійшлися разом катастрофічне і ренесансне начала, тенденції загибелі старого і народження нового. У межах людського духу вони схрестилися як різноспрямовані світоглядні вектори, породжуючи безліч найгостріших психологічних і морально-правових дисонансів” [12, 4-5]. У цьому особливість сучасного духовного клімату і співчуття тих, хто живе і усвідомлює право в нинішню епоху.

Конвергування принципів справжнього права і правильного використання індивідуальної автономії — це шлях, який ґрунтується на розумних рішеннях совісті і сприяє демократичному праворозумінню [13, 92].

Література:

1. Кант І. *Метафізика права в 2 частинах.* — Ч. 1. *Метафізичні начала вчення про право.* — Спб., 1995.
2. Гегель. *Філософія права.* — М., 1990.
3. Див. Петрова Л. В. *Якій філософії права навчають у вищих закладах освіти // Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки.* — Випуск 21. — К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002.
4. Див. Тельний М. В. *Розвиток права у обрії метафізики // Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки.* — Випуск 21. — К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002.
5. Гегель, Георг Вільгельм Фрідріх. *Основи філософії права, або Природне право і державознавство / Пер. з нім. Р. Осадчука та М. Кушніра.* — К.: Юніверс, 2000.
6. Див. Кистяковский Б. А. *Социальные нормы и право.* — М., 1916.
7. Див. Ющик О. І. *Суб'єктне право — вихідний пункт дослідження права // Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки.* — Випуск 21. — К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002.
8. Плавич В. П. *Правове регулювання трансформаційної економіки України і розвиток національного законодавства..* — К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002.

– Обумовленість теорій національними релігійними традиціями, *особливостями формування правових систем в тій чи іншій державі*. У різних частинах світу, у групах держав або в окремій державі історично склалась своя система права. Громадяни при переїзді із однієї держави в іншу швидше адаптуються до життя, а юристи без великих зусиль можуть здійснювати суддівську діяльність, якщо правові системи цих держав споріднені. Єдине правопізнання сприяє економічній і культурній інтеграції народів Європи, зближенню народів різних континентів.

– Школи і теорії можуть виражати *інтереси різних соціальних сил*. Змінюються інтереси — змінюються погляди на право. Так, буржуазія, ідучи до влади, підняла на щит теорію природного права, оголосила феодальні порядки несумісними з природним правом. Прийшовши до влади, закріпившись, вона стала зацікавленою у стабільності буржуазних порядків. Теорія природного права була відкинена. На перше місце виходить юридичний позитивізм, щиро розглядає право як наказ держави. Поява в ХХ столітті тоталітарних режимів, посягаючих на основоположні цінності приватної власності і свободи підприємництва, призвели до відродження природного права, спрямованого вже проти тоталітаризму. Загострення класової боротьби призводить до появи солідаризму в праві.

Відповідаючи на запитання “*що таке право?*”, Кант вдається до *надзвичайно цікавих і повчальних міркувань*. Він твердить: “Це питання здатне збентежити правознавця — якщо тільки він не вдається до тавтології або замість загального рішення пошлеться на те, що стверджували коли-небудь закони якої-небудь країни... Що має бути згідне з правом, тобто що говорять чи говорили закони в тому чи іншому місці в той чи інший час, він ще здатний вказати; але чи право те, чого вони вимагають, і який всезагальний критерій, на підставі якого можна взагалі розмежовувати праве і неправе — це залишається для нього таємницею, якщо він хоча б на мить не відволікається від вказаних емпіричних принципів і не шукає джерело цих міркувань в одному лише розумі, хоча б згадані закони і служили йому для цього добрим керівництвом, щоб встановити підґрунтя для можливого позитивного законодавства. Суто емпіричне вчення про право — це голова, яка можливо чудова, але, на жаль, не має мозку” [2, 284–285].

Кант, ідучи за європейськими філософськими традиціями, які вбачають у свободі доконечну реальність в людині, вважає свободу сутнісною, розпізнавальною ознакою права. Він нотує: “... право — це сукупність умов, за яких свободна воля одного (особи) узгоджена з свободою волею іншого, з точки зору всезагального закону свободи” [2, 285].

Новий імпульс до пошуку того, що є (що являє собою) право, дає *орієнтацію на побудову правової держави*. Доктрина правової держави і теорія “держави і права” першочергово орієнтувались на встановлення відповідності між законом і правом, на залежне, підлегле положення актів державної влади. Відокремлюючи вчення про позитивне право (закон) від вчення про природне право (саме право), необхідно підкреслити, що правознавець мусить у вченні про природне право викладати незмінні принципи для будь-якого позитивного законодавства. Правова держава, за Кантом, є здобутком теорії природного права.

Духовно-гуманістичну традицію у вченні про право і правову державу продовжив *Г. Гегель*. Він вважає, що емпіричний або позитивний юрист вивчає чинне законодавство (“право як закон”, або “позитивне право”), створене та запроваджене законодавцем. Однак, створені волею державного законодавця закони, на відміну від законів природи, не є абсолютними. Внутрішній голос людини може або вступити з ними в суперечку, або погодитися з ними. Людина не зупиняється на наявному сушому, а стверджує, що всередині себе володіє критерієм правого; вона може підкоритися владі зовнішнього авторитету, але ніколи не підкорюється їй так, як необхідності природи, бо її внутрішня сутність завжди говорить їй, як мусить

бути, і вона в самій собі знаходить підтвердження або спростування того, що має силу закону [3, 57].

Таким чином, можлива колізія між тим, що є, і тим, що мусить бути, між правом, пізнаним розумом, і емпірично-позитивістським визначенням того, чим є право.

З усього сказаного *Гегелем*, стає зрозумілим обстоюваний ним принцип права: *будь вільною особистістю і поважай інших — як особистостей*.

В останні десятиріччя плюралізм у поглядах на право в юридичній науці також не зник. Юристи, як правило, не задовольняються розумінням права як системи норм, пов'язаної з державою. *Таке розуміння* розцінюється як *“вузьконормативне”* і недостатнє з їх точки зору. Робляться спроби знайти більш широке розуміння права, яке б не зводилось до законів, до системи норм. Однією з причин цього пошуку було те, що вузьконормативне розуміння права пов'язує останнє з *державою* і що держава може приймати і неправові закони, які порушують права громадян, що необхідні критерії оцінки законів. З іншого боку, нереалізовані норми у правовідносинах, у рішеннях судді і т. д. залишаються мертвими нормами.

Так, *С. С. Алексєєв* пише про природне право, яке імперативно впливає з природного порядку речей, з самого життя [4, 50]. Право, відмічає *В. Д. Перевалов*, виникло раніше за державу, а тому має природний характер. Право — природна якість людини, володіє природною цінністю [5, 102,495]. *Р. З. Лівшиц* також стверджує, що закон може бути правовим і неправовим. Однак, відзначає автор, “єдиного критерію, який відрізняє правовий закон від неправового не існує” [6, 69,78]. Визнання вельми примітне. Такого критерію дійсно не існує. У кожного можуть бути свої уявлення про природне право, справедливість. В такому разі будь-який закон можна визнати неправовим і саме цим обґрунтувати його порушення. *Р. З. Лівшиц* додає, що право — це не просто нормативно закріплена справедливість, а справедливість, що реалізує громадський компроміс. Тут ми спостерігаємо дещо різнобічний соціологічний підхід, бо компроміс права — це завжди соціальний компроміс між соціальними групами з протилежними або не завжди однаковими інтересами.

Однією з важливих передумов плюралізму теорій є також *складність механізму правового регулювання*, який передбачає наявність *різних елементів: норм права, юридичних фактів, правозастосовуючих актів, в тому числі судових, вплив на право і правове регулювання правосвідомості, моралі з їх уявленням про добро і зло, справедливість, розумність, добросовісність та інші*. Наголосимо, що всі теорії страждають на одноманітність підходів. Однак кожна теорія створюється не на пустому місці, не у відриві від правового регулювання, але кожна з них бере за основу *один-два феномени*, які приймають участь у правовому регулюванні.

Отже, сутність права виявляється *дуже невизначеною*. З таким же успіхом можна стверджувати, що *право — міра, форма несвободи, нерівності*. Право і виникло в силу появи соціальної нерівності і закріпило її. І сучасне право нерідко відходить від рівності. Можна сказати, *що право — це міра несвободи*. Свобода діє до права, і якщо потребується в праві, то як у засобі свого обмеження. В якості такого право і виникло. Перші правові норми були заборонами, прямими приписами про необхідну поведінку. Зрозуміло, що заборони і обов'язки — це засоби обмеження свободи. Це такий правовий заслон, який ставить обмеження безмежній свободі. Сучасні правові системи — це в не меншій мірі обмеження свободи індивіда на користь інших індивідів або громадськості в цілому. Зрозуміло, що Кримінальний кодекс — це не міра свободи, а обмеження свободи.

Можна сперечатися про те, що є право, яку реальність воно відображає, можна по-різному осмислювати походження права, розходитися в думках про сутність і призначення права та інше, але якщо *питання ставиться в практичній площині*, слід шукати *єдину точку відліку, єдиний погляд, єдину позицію*. Насправді:

якщо юрист-практик звертається до права для обрання правильного рішення, якщо право дозволяє вимірювати дії громадян та посадових осіб, якщо це загальний масштаб поведінки, то повинна бути **повна визначеність хоча б в одному — до яких джерел слід звертатися, з яких джерел брати рішення.**

З практичної точки зору широке праворозуміння призводить до його невизначеності, нечіткості і неясності, яке здатне підірвати основи законності. З точки зору такого підходу правотворчі органи зовсім і не правотворчі, бо право вже існує до прийняття законів, і творити право нема необхідності [7, 204].

Право втратило б свою цінність, перестало б виконувати свою роль у стабілізації та впорядкуванню громадських зв'язків, якщо б розумілося всіма по-різному. **Визначеність** в розумінні права — похідне начало законності і порядку у громадських відносинах.

У ракурсі формування правової держави стає явним велике значення аналізованого питання для практичної діяльності. Що охороняти, чому підкорятися і що ігнорувати — ці питання встають перед теоретиком і перед кожним практичним працівником. У загальній формі можна сказати одне: *для правозастосовників та звичайних громадян мають значення прийняті у відповідному порядку, зберігаючи юридичну силу закони і підзаконні акти, правова доктрина (принципи), звичаї, юридичний прецедент та інші. Для суб'єктів правотворчості, для творців законів важливо знайти справедливе природне право.*

Для глибокого пізнання права всі визначення, якщо вони відображають хоч якусь частину реалії, корисні. Для практичного використання придатне **єдине розуміння права** [8, 101].

Література

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 8.
2. Кант И. *Метафізика нравов в двух частях. Ч. 1. Метафизические начала учения о праве.* — СПб., 1995. — 655 с.
3. Гегель Г. *Философия права.* — М.: Прогресс, 1990. — 524 с.
4. Алексеев С. С. *Государство и право.* — М., 1993. — 520 с.
5. *Теория государства и права.* — Екатеринбург, 1996. — 380 с.
6. Лившиц Р. З. *Теория права.* — М., 1994. — 250 с.
7. Черданцев А. Ф. *Теория государства и права: Учебник для вузов.* — М.: Юрайт, 2001. — 315 с.
8. *Общая теория права и государства: Учебник / Под ред. В. В. Лазарева.* — 2-е изд. — М.: Юристъ, 1996. — 305 с.

учасникам (ініціаторам застосування права), але це не впливає на характер обов'язковості прийнятих рішень.

Обов'язковість рішень органів місцевого самоврядування передбачає, що з моменту їх прийняття вони є обов'язковими до виконання для персонально-визначених виконавців, яким вони адресовані, і саме таким чином, як це передбачено в цих рішеннях; а їх невиконання адресатами таких рішень є підставою для настання юридичної відповідальності.

Таким чином, **обов'язковість** індивідуальних владних приписів органів місцевого самоврядування означає необхідність для осіб, органів, організацій, яким вони адресовані, підкоритися владній волі цих органів, вчинити певні дії або утриматися від них, як того вимагають органи місцевого самоврядування.

Забезпеченість і охорона рішень, що приймаються органами місцевого самоврядування, досягається завдяки матеріально-фінансовій базі самих органів місцевого самоврядування, матеріально-фінансовому забезпеченню діяльності органів місцевого самоврядування з боку держави, а також завдяки діяльності судових та правоохоронних органів, які здійснюють правове забезпечення і захист таких рішень.

Компетентність рішень органів місцевого самоврядування визначається закріпленими в законодавстві їх повноваженнями (як власними, так і делегованими) щодо індивідуального регулювання суспільних відносин, вирішення конкретних життєвих ситуацій, справ.

Діяльність органів місцевого самоврядування має **творчий, організуючий характер**, бо, **по-перше**, спрямована на організацію управління місцевими справами, а, **по-друге**, передбачає владні рішення, виходячи із специфіки відносин, які підлягають врегулюванню, спираючись на власні погляди, переконання щодо найбільш ефективної організації такого управління.

Таким чином, **діяльність органів місцевого самоврядування щодо розгляду та вирішення конкретних життєвих ситуацій, справ за ознаками відповідає правозастосувальній діяльності.**

Слід відмітити, що **і за процедурою діяльність органів та посадових осіб місцевого самоврядування щодо індивідуального регулювання конкретних суспільних відносин є правозастосувальною.**

Така процедура передбачає аналіз органом місцевого самоврядування певної конкретної ситуації, справи; пошук та аналіз правових норм, за допомогою яких можна вирішити цю ситуацію, справу, -прийняття на їх підставі індивідуального владного акту. І кожного разу, коли орган або посадова особа місцевого самоврядування вчиняють дії щодо індивідуального регулювання конкретних суспільних відносин, вони вчиняють їх згідно з правозастосувальною процедурою. При цьому, такі дії вчиняються в певному порядку, організаційно та логічно узгоджуючись між собою.

Слід також відмітити, що органи та посадові особи місцевого самоврядування в процесі реалізації повноважень, наданих ним чинним законодавством, здійснюють не лише правозастосувальну діяльність. Є повноваження, реалізація яких передбачає виконання, дотримання або використання правових норм. Особливо це стосується повноважень щодо організації роботи органів місцевого самоврядування, їх матеріально-технічного забезпечення. Але все ж таки більшість повноважень, наданих чинним законодавством органам місцевого самоврядування, реалізуються саме в формі застосування права.

2. Для визначення **правової природи правозастосувальної діяльності органів та посадових осіб місцевого самоврядування** необхідно дати відповіді на такі питання: **для чого органам та посадовим особам місцевого самоврядування необхідні повноваження застосовувати правові норми та чому саме цим суб'єктам надані такі повноваження.**

Перш за все, слід підкреслити, що органи та посадові особи місцевого самоврядування є суб'єктами публічної влади, сформованими та легітимізованими місцевим населенням — територіальними громадами сіл, селищ, міст. Згідно з їх компетенцією, вони наділяються повноваженнями щодо управління місцевими справами в межах, визначених законодавством України. Реалізація таких повноважень може передбачати здійснення правової, організаційної, матеріально-технічної та іншої діяльності [14, 186-189].

Владний вплив з боку органів та посадових осіб місцевого самоврядування на об'єкти місцевого управління (самоуправління) може виявлятися лише в правових формах діяльності, тобто в таких, що ведуть до певних правових наслідків. А як відомо, застосування права є однією з таких форм діяльності.

Таким чином, *органи та посадові особи місцевого самоврядування як суб'єкти публічної влади на місцевому та регіональному рівні мають реалізувати свої владні повноваження щодо управління місцевими справами шляхом здійснення правових форм діяльності і, в першу чергу, шляхом застосування права.*

Наступним важливим моментом є те, що *держава зусиллями лише свого державного апарату не спроможна оптимально та ефективно здійснювати управління всіма справами в межах території держави.*

Згідно з Концепцією адміністративної реформи держава прагне "... досягнення оптимального поєднання централізації та децентралізації управління, деконцентрації, делегування і передачі максимально можливого обсягу функцій управління на якомога нижчий рівень управління, що забезпечить реальне наближення управління до населення" [1].

Прагнення до ефективної системи управління на місцевому та регіональному рівнях і сприяло утворенню органів місцевого самоврядування.

Таким чином, визнано, що *органи та посадові особи місцевого самоврядування можуть найбільш оптимально та ефективно здійснювати управління місцевими справами, в тому числі й шляхом застосування права, через те, що вони є владними суб'єктами, найбільш наближеними до місцевого населення, вони користуються повагою, довірою територіальної громади, найкраще обізнані її інтересами та проблемами.*

3. *Діяльність органів місцевого самоврядування як суб'єктів застосування права має певну специфіку*, що виявляється в наступних моментах:

По-перше, правозастосувальна діяльність органів місцевого самоврядування як "недержавних" суб'єктів здійснюється за дорученням держави, має публічно-владний характер.

Дійсно, органи місцевого самоврядування не є органами державної влади, не входять до складу державного апарату. Але повноваження органів місцевого самоврядування чітко визначені чинним законодавством і поділяються на власні (самоврядні) та делеговані повноваження. При цьому, *власними (самоврядними) повноваженнями* визнаються ті, які є невід'ємними від територіальних громад та органів, що представляють їх інтереси. *Делегованими повноваженнями* визнаються ті, які можуть бути передані за певних умов органами місцевої державної виконавчої влади до відання органів місцевого самоврядування.

Публічно-владний характер правозастосувальної діяльності органів місцевого самоврядування пояснюється порядком їх утворення і легітимізації, функціями, які вони здійснюють, а також інтересами й прагненнями, якими вони керуються в такій діяльності.

По-друге, правозастосувальна діяльність органів місцевого самоврядування пов'язана з питаннями місцевого значення.

Дійсно, чинним законодавством чітко визначена компетенція органів місцевого самоврядування. Поле відповідальності органів місцевого самоврядування обме-

жується вирішенням питань місцевого значення в економічній, соціальній, культурній сферах, а повноваження закріплюють права та обов'язки органів місцевого самоврядування вчиняти певні дії або утримуватися від питань місцевого життя в порядку та строки, передбачені законодавством.

По-третє, серед органів місцевого самоврядування *найчастіше правозастосувальну діяльність здійснюють виконавчі органи місцевих рад*.

Згідно з чинним законодавством до органів місцевого самоврядування відносяться: сільські, селищні та міські ради, а також районні ради в містах. В разі їх створення — виконавчі органи, районні, обласні ради, які представляють спільні інтереси декількох територіальних громад.

Місцеві ради є представницькими органами територіальних громад окремих населених пунктів або декількох населених пунктів, які входять до складу відповідного регіону (району, області). Вони можуть здійснювати владні повноваження в формі нормотворчої, організаційно-матеріальної або правозастосувальної діяльності.

Виконавчі органи сільських, селищних, міських рад створюються відповідними радами за участю сільських, селищних, міських голів, які надалі очолюють ці органи. До числа таких органів відносяться виконавчі комітети, відділи, управління та інші виконавчі органи, які створюються радами у відповідності до законодавства України. Виконавчі органи рад можуть здійснювати владні повноваження в формі нормотворчої, виконавчо-розпорядчої або правозастосувальної діяльності. **Правозастосувальна діяльність місцевих рад та їх виконавчих органів** помітна тоді, коли реалізація ними владних повноважень передбачає *розгляд конкретних справ, питань місцевого життя і прийняття індивідуальних владних рішень, що адресуються персонально визначеним виконавцям*.

Але, якщо потреба в застосуванні права місцевими радами покликана необхідністю вирішення на сесії рад найбільш важливих питань місцевого життя, (від прийняття яких залежить стан справ в економічній, соціальній, культурній сферах населеного пункту або регіону в цілому), то потреба в застосуванні права виконавчими органами рад пов'язана з повсякденними справами, питаннями місцевого життя, які стосуються інтересів незначної кількості людей, і які є, як правило, звичайними, іноді однотипними та рутинними, хоч надзвичайно важливими для конкретних людей.

Як бачимо, *специфіка правозастосувальної діяльності органів та посадових осіб місцевого самоврядування* обумовлюється *цілями, задачами* такої діяльності; *випадками, ситуаціями*, за яких застосовують право органи та посадові особи місцевого самоврядування; *формами їх діяльності; суб'єктами, об'єктами, адресатами застосування права*; видами правозастосувальних рішень тощо.

Детальне вивчення і врахування *специфіки правозастосувальної діяльності органів та посадових осіб місцевого самоврядування* має величезне практичне значення, бо надасть можливість з'ясувати її зміст, правову природу, визначити критерії та фактори ефективності застосування права цими суб'єктами, а також розв'язувати конкретні проблеми в такій діяльності. Переоцінити практичну та й теоретичну вагу такого дослідження важко.

Література

1. Концепція адміністративної реформи в Україні. — К.: Державна комісія з проведення в Україні адміністративної реформи, 1998. — 62 с.
2. Концепція національної програми муніципальної реформи в Україні // Місц. самоврядування. — 1997. — № 5-6. — С. 123-124.
3. Орзих М. Ф. Применение норм советского социалистического права. Учебное пособие по курсу теории государства и права. — Одесса, 1962. — 34 с.
4. Дюрягин И. Я. Применение норм советского права.

5. *Теоретические вопросы.* — Свердловск: Средне-Уральское книжное издательство, 1973. — 248 с.
6. *Пиголкин А. С., Николаева М. Н., Студеникина М. С. и др. Правоприменение в Советском государстве.* — М.: Юрид. лит-ра, 1985. — 304с.
7. *Общая теория права и государства: Учебник / Под ред. В. В. Лазарева.* — 3-е изд., доп. и перераб. — М.: Юристъ, 1999. — 520 с.
8. *Ткаченко Ю. Г. Нормы советского социалистического права и их применение.* — М.: Госюриздат, 1955. — 66 с.
9. *Недбайло П. Е. О понятии применения норм советского права // Советское государство и право.* — 1955. — № 2. — С. 110-112
10. *Правовые формы деятельности в общенародном государстве: Учебное пособие / Горшенев В. М., Крупин В. Г., Шахов И. Б. и др.; Под ред. В. М. Горшенева.* — Х.: Юридич. институт, 1985. — 84 с.
11. *Лазарев В. В. Применение советского права.* — Казань: Изд-во Казанского ун-та, 1972. — 200 с.
12. *Лазарев В. В. Эффективность правоприменительных актов. Вопросы теории.* — Казань: Изд-во Казанского ун-та, 1975. — 207 с.
13. *Галаган И. А., Василенко А. В. К проблемам теории правоприменительных отношений // Государство и право.* — 1998. — №3. — С. 12-19.
14. *Казанчан А. А. Деякі аспекти правозастосувальної діяльності органів місцевого самоврядування в Україні // Ринкова економіка: Сучасна теорія і практика управління. Т. 5. (Вип. 5): Збірка науково-методичних праць.* — Одеса: Астропринт, 2002. — С. 307-317.
15. *Муниципальное право Украины: Підручник / В. Ф. Погорілко, О. Ф. Фрицький, М. О. Баймуратов та ін.; За ред. В. Ф. Погорілка, О. Ф. Фрицького.* — К.: Юрінком Інтер, 2001. — 352 с.

А. А. Казанчан

Херсонский государственный университет,
кафедра теории государства и права,
ул. 40 лет Октября, 27, Херсон, 73000, Украина

ОРГАНЫ МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ УКРАИНЫ КАК СУБЪЕКТЫ ПРАВОПРИМЕНИТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

РЕЗЮМЕ

Органы местного самоуправления являются компетентными властными субъектами, наделенными полномочиями осуществлять правоприменительную деятельность при рассмотрении и разрешении вопросов местной жизни. Специфика их деятельности обусловлена публично-властным характером полномочий, сферой рассматриваемых вопросов, особенностями правового статуса.

Ключевые слова: органы местного самоуправления, субъекты правоприменительной деятельности, признаки, правовая природа, специфика правоприменительной деятельности.

реалізувати “за сумісництвом”. Ось чому повноваження цих органів за своєю природою прийнято поділяти на дві групи: власні або самоврядні та делеговані або доручені. При здійсненні власних повноважень органи місцевого самоврядування діють незалежно, самостійно і відповідальні тільки перед законом, при здійсненні делегованих повноважень — під контролем відповідних органів державної виконавчої влади [1, ч. 3,4 ст. 143], але і в цьому випадку вони повинні “у міру можливості пристосовувати свою діяльність до місцевих умов”. Це правило, звичайно, не є відступом від принципу правової автономії місцевого самоврядування, якщо реалізується на практиці з розумінням природи місцевого самоврядування та в повній відповідності до закону.

Система принципів місцевого самоврядування *не вичерпується лише принципами його правової, організаційної та матеріально-фінансової самостійності (автономії)*. Закон називає й інші принципи, які умовно можливо поділити на дві групи: 1) властиві лише органам місцевого самоврядування та завдяки яким вони суттєво відрізняються від місцевих органів виконавчої влади (принципи колегіальності, виборності, відповідальності та судового захисту своїх прав); 2) універсальні, тобто властиві як органам місцевого самоврядування, так і місцевим органам виконавчої влади (принципи законності, гласності, поєднання місцевих та державних інтересів).

Суть місцевого самоврядування села, селища, міста визначається як єдністю, так і диференціацією та певною субординацією її основних елементів. Так, територіальна громада є первинним суб’єктом місцевого самоврядування, основним носієм його функцій і повноважень, тобто найбільш повноважним елементом системи місцевого самоврядування [1, ч. 1,3 ст. 140].

Виконавчі органи в системі місцевого самоврядування є виконавчими органами сільських, селищних та міських рад [1, ч. 3, ст. 140], а тому створюються вказаними радами та є їм підконтрольними та підзвітними [2, ч. 1. 2 ст. 11]. Очолює виконавчий орган влади та головує на її засідання сільський, селищний, міський голова — посадова особа, яка обирається відповідною територіальною громадою та є підзвітною, підконтрольною і відповідальною перед нею, є також відповідальною перед відповідною радою [1, ч. 2 ст. 141].

Суттєвою особливістю місцевого самоврядування є те, що в його системі не діє принцип поділу влади, згідно з яким побудована система центральних органів державної влади. Тому, уявляється, створення в системі місцевого самоврядування двох незалежних одна від одної систем органів — представницьких і виконавчих — було б науково необґрунтоване. Це не відповідало б і основним положення Європейської Хартії, де зазначається, що місцеве самоврядування здійснюється радами або зборами, члени яких вільно обираються таємним голосуванням на основі прямого, рівного, загального виборчого права і які мають підзвітні їм виконавчі органи. Звідси випливає, що в системі місцевого самоврядування повинно бути розумне розмежування повноважень між радою, її виконавчими органами, сільським, селищним, міським головою. [1, ч. 3, ст. 141].

Варто відмітити, що особливе місце в системі місцевого самоврядування села, селища, міста належить сільському, селищному міському голові. Характер його конституційних функцій (очолює виконавчий орган ради, головує на її засіданнях) визначає його передусім як посадову особу ради та її виконавчого органу, завдяки діяльності якої досягається оптимальна гармонізація вказаних органів. З іншого боку, чинний закон визначає сільського, селищного, міського голову як головну особу самої територіальної громади.

У зв’язку з цим триває дискусія з приводу того, хто має більші повноваження у системі місцевого самоврядування — рада як колегіальний виборний орган територіальної громади чи її виконавчий орган на чолі з безпосередньо обраним територіальною громадою сільським, селищним, міським головою.

Література

1. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. — К.: Право України, 1996.
2. Про місцеве самоврядування в Україні. Закон України від 21. 05. 1997 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1997.
3. Європейська Хартія про місцеве самоврядування 1985 року // Місцеве та регіональне самоврядування. — 1994. — №1-2(6-7).
4. Про державну службу. Закон України від 16. 12. 1993 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1993. — №52. — Ст. 490.
5. Про систему оподаткування. Закон України // Відомості Верховної Ради України. — 1991. — №39. — Ст. 510.
6. Рішення Конституційного Суду України від 9 лютого 2000 року. Справа про місцеве самоврядування // Вісник Конституційного Суду України. — 2000. — №1. — С. 24.

О. В. Приешкина

Одесский национальный университет им. И. И. Мечникова,
кафедра конституционного права и правосудия,
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

КОНСТИТУЦИОННО-ПРАВОВАЯ ЛЕГАЛИЗАЦИЯ МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ УКРАИНЫ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

РЕЗЮМЕ

Решение насущных проблем и устранение недостатков в конституционно-правовой легализации института местного самоуправления в Украине будет зависеть как от целенаправленной поддержке государством местного самоуправления, так и от реальной и сознательной активности населения, каждого члена территориальной громады.

Ключевые слова: местное самоуправление, территориальные громады, Конституция Украины, автономии.

Вважаємо, що насамперед існування ст. 146 у такій редакції не відповідає вимогам деяких інших законодавчих актів. Якщо вказаний викуп земельної ділянки справедливо вважати позбавленням права власності, то позасудовий викуп земельної ділянки неможливий в силу ст. 51 Закону “Про власність”. Отже, зазначені в ЗК органи не можуть мати права приймати рішення про викуп земельної ділянки, а лише ініціюють проведення викупу. Тому доцільно було б у ст. 146 ЗК передбачити, що право власності припиняється рішенням суду за позовом компетентного органу.

Якщо ж викуп земельної ділянки не вважати позбавленням права власності, виходячи з того, що він проводиться за згодою власника, в розумінні ст. 146 ЗК, то за даних умов взагалі немає підстав вести мову про викуп. Ст. 14 Конституції України передбачає, що право власності на землю набувається і реалізується громадянами, юридичними особами та державою виключно відповідно до закону. Законодавство ж не передбачає спеціальних обмежень для набуття права власності державою чи територіальними громадами, або ж для відчуження права власності на землю фізичними і юридичними особами цим органам. Професор В. І. Семчик зазначає, що “земельне право використовує цивільне з питань власності, припинення майнового права, і т. д.” [5, 36]. Якщо сторони, за даних умов, дійдуть згоди щодо відчуження земельної ділянки державному чи муніципальному органу, то, однозначно, між ними виникають відносини, які регулюються договором купівлі-продажу, а не договором викупу, який передбачений ч. 3 ст. 153 ЗК, тому виникають сумніви щодо самої можливості існування такого договору.

Отже, загалом можна виділити такі відмінності між продажем землі з волі власника і її примусовим викупом:

По-перше, купівля-продаж передбачає згоду сторін, а позбавлення права власності її не потребує. Як зазначає професор В. В. Луць договору властиві такі ознаки: 1) в договорі виявляється воля не однієї особи (сторони), а двох чи кількох, причому волевиявлення учасників за своїм змістом повинне збігатися і відповідати одне одному; 2) **договір** — це така спільна дія осіб, яка спрямована на досягнення певних цивільно-правових наслідків... [6, 18]. За умов **викупу** земельної ділянки виявляється воля лише державних органів, воля ж власника, навпаки, спрямована проти позбавлення права власності. Крім того, викуп землі не є спільною дією сторін, оскільки власник землі взагалі ніяких дій не вчиняє і не бажає настання якихось цивільно-правових наслідків.

По-друге, продавець несе відповідальність за приховані недоліки майна, що навряд чи можна вважати справедливим при позбавленні права власності на земельну ділянку у суспільних інтересах. Відповідно до ст. 234 Цивільного кодексу 1964 р. (далі ЦК), покупець має право на відшкодування збитків, якщо майно виявилось неналежної якості. Вважається доцільним погодитись з думкою Н. Л. Дювернуа, що особа, в якій примусово припиняється право власності, ні в якому разі не може бути притягнута до відповідальності за приховані недоліки, оскільки вона взагалі не думала відчувувати певне майно, не виявляла такого бажання [4, 191]. При **викупі** землі власник відіграє скоріше пасивну, ніж активну роль. Його обов'язком може бути хіба що утримання від дій, які можуть перешкодити законним діям компетентних державних органів при здійсненні ними своїх повноважень щодо викупу землі. Ці органи повинні мати належне уявлення про предмет викупу, оскільки саме вони виявляють зацікавленість у ньому. А, отже, **обов'язок виявлення недоліків майна і відповідальність за їх виявлення повинна бути повністю покладена на орган, який порушує питання про викуп землі.**

По-третє, **викупу** земельної ділянки не зможе перешкодити її арешт. Накладання *арешту* на майно застосовується як спосіб забезпечення цивільного позову [ст. 152 ЦПК, ст. 67 ГПК] і як спосіб забезпечення цивільного позову і можливої конфіскації майна в кримінальному судочинстві [ст. 186 КПК]. При проведен-

ні викупу землі у зв'язку із суспільною необхідністю є *другорядною наявністю певних претензій на предмет викупу, оскільки першочерговою є необхідність суспільства в цій землі*. Не викликає сумніву те, що власник може бути позбавлений права власності на арештоване майно, оскільки воно все ще є у його власності, хоча він може бути обмежений у його здійсненні. У будь-якому випадку вартість землі підлягає відшкодуванню у повному обсязі, включаючи всі збитки і упущену вигоду, крім того [відповідно ч. 2 ст. 51 Закону “Про власність”], власнику може бути надана інша земельна ділянка. Особи ж, які мають певні претензії щодо предмета викупу, можуть [відповідно ст. 107 ЦПК] виступити в суді як треті особи, які заявляють самостійні вимоги на предмет спору.

По-четверте, викуп припиняє зобов'язальні і речові права щодо земельної ділянки.

Якщо вимоги суспільної необхідності припиняють право власності, яке є найбільш повним і носить абсолютний характер, то, очевидно, що вони можуть припинити і відносне право на предмет викупу. При викупі земельна ділянка набуває характеристик майна, яке вилучене з цивільного обороту, бо майбутній власник відомий наперед, і ніхто інший не може її придбати. Це призводить до невідності, наприклад, договору застави, найму, довільного утримання у зв'язку із “юридичною смертю” предмета договору. Професор Л. А. Кассо передбачав, що при заставі в інтересах заставодержателя відповідна частина боргу повинна погашатися з уплачених грошей [7, 156]. Ці договори можуть бути переукладені за умови надання власнику іншої земельної ділянки і при наявності згоди сторін. Аналогічно, як і при арешті майна, зацікавлені особи можуть виступати як треті особи, які заявляють самостійні вимоги на предмет викупу, і вимагати компенсації.

При викупі земельної ділянки, *безперечно, припиняються і речові права на неї, що є неприпустимим при купівлі-продажу*. На думку В. В. Безбаха, примусовий характер переходу права власності зумовлює припинення речових прав. Право проживання, узурфрукт, емфітевзис, сервітут припиняються шляхом їх заміни правом на отримання відшкодування [1, 36]. Стаття 412 ЦК 2003 року передбачає припинення права користування земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб у разі викупу земельної ділянки з метою суспільних потреб. Викуп повинен припинити сервітут на земельну ділянку. Думка оплатності припинення сервітуту із ініціативи органів влади висловлювалася і в дореволюційному російському праві [3]. Вбачається, що при викупі земельної ділянки у зв'язку із суспільною необхідністю, як правило, змінюється її цільове призначення, оскільки без такої зміни немає смислу його проводити, бо сама “необхідність” передбачає відсутність певних благ у суспільстві, які можуть виникнути при викупі землі. Викуп землі повинен припиняти право користування чужою земельною ділянкою для забудови, право на прийняття спадщини, на концесію й інші можливі речові права, що **варто законодавчо передбачити**.

По-п'яте, викуп земельної ділянки не може бути заперечений тим, що вона була відчужена в особи, яка не була її власником і що вона підлягає ввіндикації. За загальним правилом власник може витребувати майно з чужого незаконного добросовісного володіння у випадках, коли це майно було загублене ним або особою, якій він передав його у володіння; коли воно було викрадене у нього або у володільця; коли воно вибуло з їх володіння іншим проти їх волі. Саме за умов третього випадку (наприклад, при шахрайстві) власник може вимагати ввіндикації земельної ділянки у незаконного добросовісного володільця. Однак, навряд чи власник може витребувати землю після проведення її викупу. Діяльність *державних органів при проведенні викупу землі однозначно спрямована на позбавлення права власності на неї*. Для задоволення вимог суспільної необхідності питання, хто саме є власник майна відходить на другий план, оскільки необхідним є лише певне визначене майно. Варто погодитись з думкою М. Венеціанова про те, що експропр-

рація дійсна проти будь-якого суб'єкта майнового права, і тому не має значення, яка особа буде учасником проведення акції [2, 54]. Однак це не може перешкодити власникові земельної ділянки вимагати у добросовісного володільця повернення компенсації, яку він отримав при її викупі.

Інтересно, що питання відмінності експропріації від купівлі-продажу активно розглядалося (і вважалося вирішеним!) ще в дореволюційній російській юридичній літературі. Професор Г. Ф. Шершеневич [8, 208], зокрема, зазначав, що для експропріації (під якою розумілося і позбавлення права власності на земельну ділянку з мотивів суспільної необхідності) є необхідним *примус*; тому не є експропріацією намагання *вмовити власника до передачі* своєї ділянки шляхом продажу [8, 208]. Такої ж позиції дотримувалися Л. А. Кассо [6, 154], М. Венеціанов й інші юристи [2, 56].

Таким чином, *відчуження власником, за своєю згодою*, земельної ділянки державному органу чи органу місцевого самоврядування **не можна вважати викупом, оскільки воно має усі ознаки купівлі-продажу**. Тому навряд чи можна вважати необхідним законодавче закріплення такої спеціальної юридичної конструкції як викуп земельної ділянки з вимог суспільної необхідності при згоді на це її власника.

Література

1. Безбах В. В. *Право собственности на землю в странах Латинской Америки*. — М.: Изд-во УДН, 1989.
2. Венецианов М. *Экспроприация с точки зрения гражданского права*. — Казань: Типография Имперского Казанского Университета, 1891.
3. Дуганов М. И. *К вопросу об упразднении сервитутов // Вырезка из журнала Министерства Юстиции*. — К., 1911, апрель.
4. Дювернуа Н. Л. *Пособие к лекциям по гражданскому праву. Часть особенная. Выпуск I*. — СПб.: Типография С. С. Стасюлевича, 1899.
5. *Земельне право: Підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів/ За ред. В. І. Семчика і П. Ф. Кулиничка*. — К.: Видавничий дім “Ін Юре”, 2001.
6. *Зобов'язальне право: теорія і практика. Навчальний посібник. Для студентів юридичних вузів і факультетів університетів / О. В. Дзера, Н. С. Кузнецова, В. В. Луць та інші, За ред. О. В. Дзери*. — К.: Юрінком Інтер, 1998.
7. Кассо Л. А. *Русское поземельное право*. — М.: Издание книжного магазина И. К. Голубева под фирмой “Правоведение”, 1906.
8. Шершеневич Г. Ф. *Учебник русского гражданского права. (по изданию 1907г.)/ Вступительная статья Е. А. Суханова*. — М.: Фирма “СПАРК”, 1995.

на фінансову, тарифну і єдину технічну політику в портах. Таким чином, організація ДО “Укрморпорт” звільнила Укрморрічфлот від виконання господарських функцій, але тільки щодо морських портів. До складу ДО “Укрморпорт” не ввійшли, наприклад, державні судноплавні компанії, судноремонтні заводи, які залишилися підконтрольними Державному департаменту морського і річкового транспорту.

Забезпечення функцій, що впливають з підписаних Україною міжнародних угод у сфері торгівельного мореплавання, покладено на Головну державну інспекцію України з безпеки судноплавства (далі Госфлотінспекція). Це функції взаємозв'язків держави і порту, що включають формування діючої системи державного портового контролю за підготовкою інспекторів, формуванням єдиної бази даних у всіх портах України, взаємодію з такими ж органами інших країн, класифікаційний і конвенційний нагляд (функції держави прапору); вироблення національних стандартів і нормативів, що стосуються безпеки судноплавства; навігаційно-гідрографічне забезпечення судноплавства в українських водах; забезпечення готовності до реагування при необхідності пошуку і порятунку, а також при ліквідації розливів нафти в морській зоні; відповідальність; формування єдиної мережі служб регулювання руху суден у водах України і рятувальної служби. Госфлотінспекція як контрольно-наглядовий орган для виконання покладених на неї задач користується значними правами, передбаченими відповідним Положенням [4, ст. 1953]. Наприклад, вона має право безперешкодно й у будь-який час перевіряти безпеку судноплавства на підприємствах, в установах; має право скасовувати вказівки посадових осіб, якщо вони суперечать вимогам безпеки і т. ін. Рішення Госфлотінспекції з питань безпеки судноплавства і захисту навколишнього середовища є обов'язковими для посадових осіб, підприємств організацій водного транспорту, незалежно від форм власності, прав громадян.

Щодо функції забезпечення рятування — на початку 2003 Мінтрансом України на основі Міжнародної конвенції з пошуку та рятування на морі 1979 р. та Закону України “Про аварійно-рятувальні служби” було видано Наказ “Про затвердження нової редакції Статуту державного підприємства Морська аварійно-рятувальна служба”, згідно з ним це підприємство є спеціалізованим підприємством та функціональною підсистемою Морської пошуково-рятувальної системи Міністерства транспорту та безпосередньо підпорядковане Держдепартаменту морського та річкового транспорту України. Незважаючи на те, що Морська аварійно-рятувальна служба (далі МАРС) має статус державного підприємства, на неї покладено деякі функції органу державного управління. Наприклад, у Статуті служби сказано про те, що МАРС має право здійснювати огляд підприємств усіх форм власності і видавати дозвіл-допуск на виконання водолазних робіт; на правах Спеціалізованої служби проводити інспектування підприємств Органу управління майном на предмет дотримання нами правил виконання водолазних робіт; здійснювати пожежний огляд суден українських судовласників незалежно від форм власності і галузевого підпорядкування за замовленням [5, ст. 7].

Державний нагляд за безпекою мореплавства флоту рибної промисловості здійснюється Міністерством аграрної політики України Управлінням рибного господарства (в 2001 році Указом Президента України “Про зміни в структурі центральних органів виконавчої влади” Держкомрибгосп був ліквідований і його функції передані Мінагропрому).

Нагляд, який здійснюється безпосередньо на місцях (**локальний рівень**) реалізується через управління, служби, інспекції, класифікаційні товариства та їх представників у порту. Аналізуючи контрольно-наглядову діяльність органів управління в торгівельному мореплаванні, не можна не торкнутися повноважень капітана порту щодо функцій нагляду.

очолюються капітаном порту. Штатний склад ІДПН затверджує капітан порту за узгодженням з начальником порту (ст. 1. 7 Положення про капітана порту). Капітан порту наділений також правом затверджувати посадові інструкції працівників ІДПН, накладати дисциплінарні стягнення і застосовувати заходи заохочення у встановленому законодавством порядку.

Інспекція державного портового нагляду як контрольно-наглядовий орган (далі ІДПН) за характером компетенції відноситься до категорії органів державного управління, що володіють не загальною, а спеціальною компетенцією, бо на неї покладені завдання, що стосуються тільки торговельного мореплавання: забезпечення безпеки мореплавання і порядку в порту. ІДПН також відносяться до органів єдиноначального управління. Єдиноначальність виявляється тут у праві капітана порту приймати управлінські рішення одноособово, а також за його особливою відповідальністю за роботу ІДПН, що забезпечується, в свою чергу, наданням йому широких повноважень. У ІДПН тільки капітан порту вправі приймати рішення: інші посадові особи можуть це робити лише на основі встановленого розподілу обов'язків чи делегування прав. Правовий акт ІДПН, документально фіксує прийняте управлінське рішення, підписується посадовою особою, яка вправі видавати даний акт. Правовий акт ІДПН, виданий у межах її компетенції, обов'язковий для організацій, посадових осіб і громадян. Порушення актів ІДПН спричиняє застосування санкцій з боку капітана порту чи інших державних органів.

ІДПН відноситься до органів державного управління особливого виду — *до державних інспекцій*, що представляють собою своєрідну (організаційну) форму забезпечення дотримання законності. Незалежно від постійного удосконалення форм і методів управління народним господарством, значення діяльності державних інспекцій залишається незмінним, бо вони оберігають загальнодержавні інтереси, переборюючи не тільки вузьковідомчі, але і місницькі тенденції. Саме такий характер діяльності притаманний і капітану порту. У зв'язку з цим його повноваження в сфері адміністративного нагляду поширюється на всі судна, що перебувають в акваторії порту, незалежно від їх приналежності.

Якщо розглянути докладніше правове положення Інспекції державного портового нагляду відповідно до Положення про ІДПН, затвердженого Наказом Мінітрансу №574 від 18. 10. 2000 року, то призначення ІДПН як органу державного управління — в здійсненні особливого характеру державної діяльності, а саме виконавчо-розпорядницької. ІДПН, керуючись законами й іншими нормативними актами, забезпечує їх виконання піднаглядними суб'єктами, оперативно вирішує практичні питання, що виникають у процесі реалізації цих актів. Таким чином, ІДПН є виконавчим органом держави. Стосовно об'єктів нагляду, тобто фізичних і юридичних осіб, що здійснюють свою виробничу діяльність у межах порту, ІДПН є розпорядницьким органом державного управління.

ІДПН, очолювана капітаном порту, є структурним підрозділом порту. Однак, незалежно від того, чи начальник порту є безпосереднім начальником капітана порту, його контрольні повноваження обмежені питаннями, що не відносяться до забезпечення безпеки торговельного мореплавання [7, ст. 37].

Недоліки застосування методів управління портами

Треба сказати, що теорія і практика аналізу ефективності чинної зараз в Україні системи управління безпекою виявила ряд істотних недоліків, головні з яких визначено такі: закладений у КТМ України галузевий принцип управління безпекою створює цілий ряд правових й організаційних непогодженостей. Насамперед, це стосується напрацювання і запровадження в дію нормативних актів для безпеки на морі і запобіганню забруднення з суден. До того ж, це ситуація, при якій у державі функціонують відразу дві морські адміністрації: Мінітранс і Мінагрополі-

2. Колпаков В. К., Кузьменко О. В. *Адміністративне право України. Підручник.* — Київ: Юрінком Інтер, 2003. — 544 с.
3. *Про створення Державного об'єднання "Укрморпорт". Наказ Мінтрансу України від 27. 12. 2002 р., №933 // Офіційний вісник України.* — 2002. — № 32. — С. 809-907.
4. *Положення про Головну державну інспекцію України з безпеки судноплавства / Питання безпеки судноплавства України. Постанова Кабінету Міністрів України від 30. 12. 98 р. № 2098 // Офіційний вісник України.* — 1998. — № 52. — С. 1953-1960.
5. *Про затвердження нової редакції Статуту державного підприємства "Морська аварійно-рятувальна служба". Наказ Мінтрансу України від 14. 01. 2003 р., № 23. // Транспорт України — нормативне регулювання.* — 2003. — №3. — С. 7-15.
6. *Про затвердження Положення про капітана морського торговельного порту України. Наказ Міністерства транспорту України від 18. 10. 2000 р. — № 573 // Офіційний Вісник України.* — 2000. — №45. — ст. 1968.
7. *Чайковский. Л. К новой системе управления безопасностью судоходства. // Порты Украины.* — 1999. — №3. — С. 37-39.
8. *Чайковский Л. Безопасность прежде всего. // Судоходство.* — 1998. — №67. — С. 14-15.
9. *Про схвалення Державної програми вдосконалення функціонування Державної системи забезпечення безпеки судноплавства на 2002-2006 роки. Постанова Кабінету Міністрів України від 28. 01. 2002 р. №96 // Офіційний Вісник України.* — 2002. — №20. — С. 976-983.

Л. В. Быкова

Одесская национальная морская академия,
кафедра административного и уголовного права,
ул. Дидрихсона, 8, Одесса, 65029, Украина

РЕГУЛИРОВАНИЕ ПОЛНОМОЧИЙ КОНТРОЛЬНО-НАДЗОРНЫХ ОРГАНОВ НА ВОДНОМ ТРАНСПОРТЕ

РЕЗЮМЕ

Автор приходит к выводу, что *необходимо привести в порядок структуру государственного управления водным транспортом, построив ее по отраслевому, а не по функциональному принципу, и четко разделить полномочия субъектов управления.*

Ключевые слова: морской порт, управление, орган государственной власти, морской транспорт, контроль и надзор, административные методы, деятельность, инспекции, капитан порта.

сумнівні) кредиторам, скільки зашкодить вітчизняним підприємствам, їх учасникам, працівникам і т. ін.

Таким чином, вважаємо доцільною відмову від норм щодо “примусового” зменшення статутного капіталу (фонду) та, відповідно, ліквідації (слід залишити існуючу можливість зменшення статутного фонду за рішенням загальних зборів при умові згоди кредиторів — ст. 16 Закону України “Про господарські товариства”) в залежності від вартості чистих активів. Крім того, необхідно ретельно врегулювати в законодавстві ситуації, коли зареєстрований розмір статутного фонду є меншим від фактично сплаченого. До таких ситуацій, зокрема, відносяться: ситуація, коли акції (частки), викуплені підприємством, але протягом встановленого строку не реалізовані іншим особам у встановленому порядку, у зв’язку з чим вони підлягають анулюванню (1), та, якщо акції (частки) не було сплачено акціонерами (учасниками) протягом встановленого строку після державної реєстрації підприємства (або змін до його статуту) (2).

Стимулювання підприємств до пошуку нових учасників, у тому числі акціонерів (у першому випадку), та залучення до участі у підприємстві платоспроможних осіб — ефективних інвесторів (у тому числі укладанням угод продажу часток, підписки на акції з відповідними умовами оплати та відповідальності останніх за невиконання умов угод і т. ін.) (у другому випадку) уявляється можливим через настання для підприємств (у випадку невідповідності зареєстрованого розміру статутного фонду фактично створеному) негативного фінансового наслідку у вигляді оподаткування номінальної вартості корпоративних прав (акцій), що викуплені підприємством та нерозподілені або фактично несплачені. Тобто, шляхом оподаткування різниці між зареєстрованим та сплаченим статутним капіталом, як окремого об’єкта оподаткування, за ставкою податку на прибуток, у кожному податковому періоді, починаючи з того періоду, на який припадає закінчення відповідного строку розповсюдження або сплати акцій (часток). Хоча такий підхід є для підприємства також негативним, але він конструктивний, тобто через настання негативних фінансових наслідків він буде стимулювати підприємство (в особі його учасників, органу управління) до уникнення подібних ситуацій. Забезпечення кредиторів, акціонерів і т. ін. відповідною інформацією цілком можливе — шляхом покладання на підприємство обов’язку кожного податкового періоду (у якому має місце ситуація перевищення зареєстрованого статутного капіталу над фактичним) розміщувати у певних засобах масової інформації відповідні оголошення (наприклад: ВАТ “Оптиміст” оголошує про несплату зареєстрованого статутного фонду) під загрозою сплати штрафу. Можна бути впевненими, що підприємства, які дійсно переслідують мету ефективного (прибуткового) господарювання, таких ситуацій припускати не стануть, а “сховати” факт несплати статутного фонду (тобто фальсифікувати фактичну сплату) іноді складніше, ніж “переоцінити” чисті активи.

Вартість чистих активів, як критерій оцінки ефективності господарської діяльності підприємства, повинна стати інструментом локального реагування, зокрема, щодо впливу на діяльність органу управління та посадових осіб, стимулювання вищого органу до прийняття рішень щодо змін у складі органів управління та/або взагалі зміни напрямків діяльності підприємства.

Вважаємо, що ретельний перегляд інструментів забезпечення гарантійної функції статутного капіталу є одним з напрямів пошуку шляхів забезпечення майнової сталості підприємства.

Література

1. Глибка С. Уставний фонд акціонерного общества. Особенности правового режима // БИЗНЕС-ИНФОРМ. — 1995. — № 23-24. — С. 12-15.
2. Янкова О. С. Правове регулювання статутного фонду комерційних організацій. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — Донецьк, 2000. — 20 с.

3. *Ионцев М. Г. Акционерные общества: Правовые основы. Имущественные отношения. Управление и контроль. Защита прав акционеров. — М.: Ось-89, 2003. — С. 48-66.*
4. *Єфіменко А. Корпоративні норми нового Цивільного кодексу // Юридичний журнал. — 2003. — № 4 (10). — С. 40-49.*
5. *Воловик О. К проблеме унификации и дифференциации требований к уставному фонду // Актуальні проблеми права: теорія і практика. — 2002. — № 4. — С. 82-87.*
6. *Друга Директива 77/91 ЄЕС від 13 грудня 1976 року “Про координацію захисних положень, які для забезпечення захисту інтересів учасників та третіх сторін вимагаються державами-членами від компаній відповідно до параграфа другого Статті 58 Договору стосовно створення публічних компаній з обмеженою відповідальністю, їх діяльності та змін у їхньому капіталі для того, щоб досягти еквівалентності таких положень” // Директиви ЄС стосовно корпоративного законодавства. — К., 1998. — С. 8-25.*
7. *Федеральный закон от 26. 12. 1995 г. “Об акционерных обществах” // Собрание законодательства Российской Федерации. — 1996. — № 1. — Ст. 1 (с изменениями и дополнениями).*
8. *Окунев А. Новые Гражданский и Хозяйственный кодексы: к чему готовится АО // Бизнес. — № 39 (29 сентября 2003 г.). — С. 78-79.*
9. *Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року // Офіційний вісник України. — 2003. — № 11. — Ст. 461.*
10. *Закон України від 14. 05. 1992 р. “Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом” (в редакції Закону від 30. 06. 1999 р.) // Урядовий кур’єр. — 1999. — 19 вересня.*
11. *Закон України від 19. 09. 1991 р. “Про господарські товариства” // Відомості Верховної Ради України. — 1991. — № 49. — Ст. 68 (з наступними змінами та доповненнями).*

О. А. Воловик

Восточноукраинский национальный университет им. В. Даля,
юримедический факультет, кафедра хозяйственного права,
кв. Молодежный, 20а, Луганск, 91034, Украина

СТОИМОСТЬ ЧИСТЫХ АКТИВОВ КАК СУРОВЫЙ ИНСТРУМЕНТ ГАРАНТИЙНОЙ ФУНКЦИИ УСТАВНОГО КАПИТАЛА

РЕЗЮМЕ

Предлагается исключить из законодательства нормы-новации, устанавливающие обязанность уменьшения в определенных случаях уставного капитала, влекущее наступление негативных последствий для хозяйственных обществ (вплоть до ликвидации), а также установить в законодательстве жесткие, но конструктивные механизмы обеспечения соответствия фактического размера уставного фонда зарегистрированному.

Ключевые слова: уставный капитал, гарантийная функция, стоимость чистых активов, имущественная устойчивость.

ються визначеними суб'єктами, а це викликає об'єктивну потребу в особливому рівні нормативної регламентації — у процесуальному праві.

По-перше, договір виступає як специфічний засіб реалізації державної виконавчої влади. Він: а) виникає в сфері реалізації державної виконавчої влади в зв'язку і з приводу реалізації державним органом наданих йому виконавчо-розпорядницьких повноважень і б) спрямований на конкретизацію відповідних адміністративно-правових норм або актів правоприменітельної діяльності державних органів [3, 144]. Саме ці два моменти і визначають правову природу адміністративного договору, а також і зміст його як специфічного засобу управлінської діяльності державних органів виконавчої влади. Коли суб'єкти керування якимись окремими сторонами своєї діяльності виявляються юридично рівними, тоді і виникає питання про необхідність цілеспрямованої координації їх роботи. Договір додає певну стабільність, гласність і наочність ієрархічним державним відносинам. Він відіграє стимулюючу роль в управлінській діяльності органів державної виконавчої влади.

По-друге, укладення адміністративного договору — діяльність, пов'язана з здійсненням операцій, які регламентовані нормами права. Сутність даної ознаки полягає в тім, що при укладанні адміністративного договору необхідно використовувати норми як адміністративного, так і цивільного права, причому не тільки матеріального, але і процесуального. Отже, спочатку визначається характер договору, а потім — оптимальний порядок досягнення юридичного результату. Прикладом може послужити процедура укладання адміністративного договору змішаного типу: ст. 8 Закону України від 24 січня 1997 року “Про державний матеріальний резерв” [4, 112].

По-третє, адміністративний договір — це юридична форма діяльності уповноважених суб'єктів. Діяльність державних органів виконавчої влади зі здійсненням управлінських функцій визначається в інтересах осіб, що виступають “споживачами благ” цього процесу. Однак безпосередньо договірною процедурою реалізується уповноваженими на таку діяльність суб'єктами, як державними органами, посадовими особами, органами місцевого самоврядування так і суб'єктами з делегованими повноваженнями. Так, державні службовці беруть участь у договірному процесі при здійсненні своїх посадових повноважень. Посадові особи підприємств, у тому числі і недержавних, мають також право на договірні відносини з державними органами виконавчої влади.

По-четверте, процедурно-процесуальна регламентація — це результат об'єктивної потреби договірних відношень. Управлінська діяльність державних органів виконавчої влади в силу своєї особливої складності, як у чинних діях, так і при досягненні результатів, має потребу в забезпеченні цілим рядом гарантій. Невипадково адміністративному договору характерна чітка і всебічна процедурна регламентація, що забезпечує з одного боку, ефективність діяльності уповноважених суб'єктів, а з іншого боку — атмосферу сприяння учасникам процесу, що зацікавлені в його результатах.

Звертання до принципів і ознак, що розкривають сутність і специфічні особливості адміністративного договору, дозволяють твердити, що договір є класичним засобом управлінської діяльності державних органів виконавчої влади. З огляду на зростаючу роль засобів і методів реалізації державної виконавчої влади, що визначають технологію реалізації державного управління, необхідне подальше загальнотеоретичне вивчення адміністративного договору в процесі його практичної апробації.

Література

1. Відомості Верховної Ради України. — 1997. — № 13. — Ст. 112.

правильно відзначає С. Г. Пепеляєв: “право на судовий захист прав та свобод — універсальне та може застосовуватись до будь-яких юридичних осіб” [14,341].

Можна констатувати, що право платника податків на захист своїх інтересів є безумовним та існує безвідносно до обов'язку окремого платника по сплаті того чи іншого податку або збору. *Таке право відноситься до фундаментальних прав, сукупність яких складає юридичну категорію статусу платників податків та ґрунтується на нормі ст. 55 Конституції України*, яка передбачає право будь-якої особи на звернення до суду за захистом своїх інтересів. Зважаючи на те, що право на захист не залежить від особливого статусу платника податків, можна стверджувати, що воно властиве всім суб'єктам податкового права, а не тільки окремим суб'єктам конкретних правовідносин. Зазначені принципи забезпечують здійснення конституційного права на судовий захист, яке не може бути обмежене навіть в умовах воєнного або надзвичайного стану (ст. 64 Конституції). Як зазначив Конституційний Суд України в своєму рішенні від 09. 07. 2002 р.: право особи (в тому числі юридичної) на звернення до суду за вирішенням спору не може бути обмежене законом, іншими нормативно-правовими актами [11,6].

З огляду на вищевикладені міркування, незваженими виявляються висловлювання авторів, які наполягають на пріоритеті податкових обов'язків перед правами, або на обумовленості права обов'язком. Яскравим прикладом є право платника податку звернутися до суду за захистом порушеного права: в жодному разі не можна вести мову про обумовленість наявності прав платника податків (і особливо права на захист), спеціальним податковим статусом або наявністю податкових обов'язків. Згідно зі ст. 3 Конституції найвищою соціальною цінністю в Україні визнаються людина, її життя, здоров'я, честь, гідність, недоторканність і безпека, а зовсім не рівень фіскальних надходжень. Тому не можна обсяг правовідносин, які складаються в сфері адміністрування податків розглядати з позицій презумпції винуватості, оскільки це суперечитиме принципам Конституції України [12,38].

Насамкінець хочеться зазначити наступне. Звичайно, незадовільна якість правового регулювання потребує вирішення на законодавчому рівні. Має бути прийнята ціла низка нормативних актів, в тому числі Закони України “Про основні засади здійснення контролю за діяльністю суб'єктів господарювання в Україні” [13,29-43], “Про спрощену систему оподаткування, обліку та звітності суб'єктів малого підприємства” [13,44-51] та багато інших, які мають чітко окреслити межі можливої та обов'язкової поведінки суб'єктів податкових відносин. Однак не можна нівелювати право на судовий захист, яке гарантоване Конституцією всім суб'єктам, а не тільки учасникам податкових правовідносин. Щодо специфічних податкових спорів, то слід погодитись з тим, що з огляду на численні недоліки законодавства, тенденція росту кількості та складності таких спорів буде зберігатись, оскільки намір органів державної влади діяти в фінансовій галузі методами, що відповідають конституційно вагомим стандартам, розвивається повільніше, ніж прагнення платників податків відстоювати свої конституційні права та законні інтереси [14,210].

Література

1. *Основы налогового права: Учебное пособие / Под ред. проф. Н. П. Кучерявенко. — Харьков: Легас, 2003. — 384 с.*
2. *Перепелица М. А. Правовое регулирование статуса плательщика налогов и сборов в Украине. Монография / Под ред. Н. П. Кучерявенко. — Харьков: Легас, 2003. — 116 с.*
3. *Бекерська Д. А. Податкове право та податкове законодавство України: Навчальний посібник / Під заг. ред. С. В. Ківалова. — Одеса: Юридична література, 2000. — 224 с.*
4. *Гега П. Т., Доля Л. М. Основы податкового права: Навчальний посібник. — К.: Товариство “Знання”, НОО, 1998. — 273 с.*

130, 136, 143, 144, 148, 150, 151, 214, 223, 227, 228, 239, 241, 244, 247, 251, 254, 262, 268, 269, 270, 286, інших статей КК України.

Питання співвідношення спеціальних ознак з елементами складу злочину досліджувалося В. Устименком, Р. Оримбаєвим, іншими юристами. Однак, такі дослідження проводились на матеріалах колишнього кримінального законодавства та не зачіпали площину механізму їх визначення шляхом тлумачення складу злочину. **Отже потрібен детальний аналіз співвідношення спеціальних ознак суб'єкта злочину з елементами складу злочину за чинним кримінальним законом України.** Це є завданням нашої праці.

Кожен конкретний склад злочину є органічною єдністю об'єктивних і суб'єктивних ознак, які перебувають у тісній взаємодії і взаємозв'язку. Елементи складу злочину в їх об'єктивному існуванні детермінують один одного і кожен з них має самостійне значення тільки при теоретичному дослідженні [8, 37]. Однак вага кожного елемента складу злочину у визначенні ознак його інших елементів не є однаковою. В якості визначального елемента виступає об'єкт злочину, домінуючий вплив якого поширюється і на ознаки спеціального суб'єкта, які він у рамках складу злочину детермінує [9, 89]. Тобто, спеціальні ознаки суб'єкта злочину за своїми змістом та формою повинні відповідати іншим ланкам цілісної системи — складу злочину, у тому числі, і структурним елементам суспільної відносини, як змісту об'єкта злочину. Такими структурними елементами є: носії (суб'єкти) відносин; предмет, з приводу якого існують відносини; соціальний зв'язок як зміст відносини [9, 90]. Таким чином, спеціальні ознаки суб'єкта злочину певною мірою відбиваються в кожній з наведених структурних ланок охоронюваної кримінальним законом суспільної відносини.

Наприклад, в ст. 328 КК України зазначено, що відповідальність за розголошення державної таємниці несуть лише особи, яким відомості, що становлять державну таємницю, були довірені або вони стали відомі цим особам у зв'язку з виконанням службових обов'язків, що характеризує суб'єкта та соціальний зв'язок відносин. Хоча в ст. 304 КК України прямо не зазначено, що в злочинну діяльність неповнолітнього може втягнути лише особа, якій виповнилося 18 років, ця умова витікає з віку неповнолітнього — суб'єкта суспільних відносин.

Але спеціальні ознаки суб'єкта злочину повинні відповідати і специфіці злочинних дій — об'єктивній стороні злочину, однією з ознак якої є спосіб вчинення суспільно небезпечного діяння. Але об'єктивна сторона злочину — “елемент, звичайно найбільш повно відображений у диспозиції статті КК” [10, 28].

Наприклад, передбачені ст. 371 КК України завідомо незаконні затримання або незаконний привід може вчинити лише певна особа, яка за своїми визначеними властивостями саме способом позбавлення громадян волі на той чи інший час здатна виконати об'єктивну сторону злочину. Але необхідно враховувати, що об'єктивна сторона, детермінуючи ознаки спеціальних суб'єктів, теж опосередковується саме об'єктом [11, 45]. Але характер об'єктивної сторони говорить про направленість злочину, а за наслідками злочину визначається, якому об'єкту спричиняється злочинним шкода [12, 34].

Взаємна детермінація ознак спеціального суб'єкта з ознаками об'єкта та об'єктивної сторони злочину обумовлює конструктивну відповідність їх “юридичного рельєфу”. Таким чином, сукупний аналіз структурних ланок об'єкта і об'єктивної сторони злочину в будь-якому разі дозволяє визначити юридично значущі властивості особи злочинця, закладені до змісту диспозиції норми незалежно від способу їх опису в кримінальному законі. Але якщо прямо описані ознаки спеціального суб'єкта, об'єкт та об'єктивна сторона виступають у складі злочину елементами рівновизначеними, то в детермінації прямо не названих спеціальних ознак суб'єкта об'єкт і об'єктивна сторона злочину є їх “трафаретом”, “негативним” відображенням явища, яке знаходиться за безпосереднім “полем зору” спеціаліста. У разі,

конну відмову у прийнятті до навчального закладу будь-якої форми власності. Суб'єкт цього злочину спеціальний і ним може бути особа, наділена відповідними повноваженнями щодо прийому на навчання та визначення його умов [5, 439]. З суб'єктивної сторони злочин характеризується прямим умислом [4, 365]. Тобто, неправомірна відмова в прийнятті до навчального закладу буде свідчити про усвідомлення винною особою її обов'язку діяти певним чином, обсягу і структури своєї компетенції стосовно впливу на таке рішення. Але в свою чергу, буде хоча і непрямим, але підтвердженням про наявність у неї відповідних юридично значущих властивостей, передбачених кримінальним законом спеціальними ознаками суб'єкта злочину. З'ясування відображення в свідомості злочинця таких його врахованих законодавцем як спеціальні ознаки суб'єкта властивостей обвинуваченого, може слугувати критерієм при встановленні їх юридичного змісту.

Відображення в об'єкті та об'єктивній стороні злочину властивостей особи утворює межі спеціальної ознаки суб'єкта, що без наявності визначеної структури її внутрішнього змісту в контексті елементів складу злочину дозволяє вважати її єдиною. Однак визначений об'єктом та об'єктивною стороною зміст спеціальних ознак суб'єкта обмежений його законодавчим визначенням, Тобто, ознаки спеціального суб'єкта злочину можуть формуватися лише на основі тих якостей особи, які дозволяють розуміти її *такою* саме з точки зору кримінального закону.

Так, у низці складів чинного КК України передбачено обов'язкове для вчинення злочину відображення в свідомості особи певних обставин. В ч. 1 ст. 139 КК України закріплене обов'язкове усвідомлення медичним працівником (зобов'язаним надати медичну допомогу певній особі), можливість настання тяжких наслідків для хворого у разі ненадання йому такої допомоги. Щоб інкримінувати особі злочин, передбачений п. 2 ч. 2 ст. 115 КК України (умисне вбивство вагітної жінки), треба напевне довести усвідомлення винним вагітності потерпілої, яка не завжди є візуально очевидною. В наведених випадках не можуть вчинити злочин особи, які не володіють інформацією про, відповідно, можливість настання для хворого тяжких наслідків або про певні властивості потерпілої. І, навпаки, особи, які володіють визначеною в наведених складах інформацією, ці злочини вчинити здатні. Є й інші приклади щодо обов'язкового усвідомлення злочинцем визначених диспозицією фактичних обставин вчинення злочину. Але не можна ставити питання про визнання спеціальною ознакою суб'єкта усвідомлення ним закладеної в об'єктивній стороні злочину інформації. Усвідомлення особою "суспільно небезпечного характеру своїх дій / бездіянь" є необхідною ознакою умислу, характеризує суб'єктивну сторону складу злочину і не може узагальнюватися, як певна юридично значуща властивість особи [8, 76]. Адже у наведених прикладах свідомість злочинця виступає носієм ознак суб'єктивної сторони, які, будучи закріпленими в диспозиції норми, крізь ступінь умислу індивідуалізують психічне ставлення винної особи до вчиненого нею діяння та до самого злочину.

Крім того, однією з визначальних рис спеціальних ознак суб'єкта злочину є їх відносна стабільність у часі. І, "якщо об'єкт, об'єктивна і суб'єктивна сторони злочину існують нетривалий час — тільки в момент здійснення злочину — то суб'єкт у більшості випадків залишається незмінним (з юридичної точки зору) до моменту" [13, 59] провадження досудового та судового слідства. До того ж, спеціальні ознаки суб'єкта не можуть виникнути в процесі вчинення злочину і повинні існувати до початку виконання його об'єктивної сторони. Адже в змісті об'єктивної сторони спеціального складу злочину вже закладено спосіб її виконання, який обумовлює наявність необхідних властивостей певної особи. Тобто, спеціальні ознаки суб'єкта не можуть залежати від відображення у свідомості особи ідеальних або об'єктивних образів, отриманих з оточуючого світу саме в процесі виконання об'єктивної сторони злочину.

Уникнути невизначеності при тлумаченні прямо не названих спеціальних

ознак суб'єкта пропонувалося обов'язковою на них вказівкою в диспозиціях кримінально-правових норм [11, 20]. Однак, як на нашу думку, такий підхід не завжди є доцільним або можливим. Здається, насамперед використання спеціальних ознак суб'єкта, встановлення яких вимагає тлумачення складу злочину, обумовлено складністю визначення в юридичних категоріях багатогранних властивостей особи, які характеризують ступінь її суспільної небезпечності або тяжкість скоєного нею діяння.

Наприклад, об'єктивну сторону складу злочину, описаного ч. 1 ст. 137 КК України здатні виконати певні категорії працівників закладів вищої, загальної середньої, професійно-технічної та позашкільної освіти, лікувально-оздоровчих закладів для дітей, дитячих будинків, притулків і приймальників-розподільників для неповнолітніх, прийомні батьки і батьки-вихователі дитячих будинків сімейного типу, деякі працівники підприємств у сфері туристичної діяльності тощо [5, 324]. Систематизувати та викласти в диспозиції правової норми перелічені вище юридично значущі властивості здатних виконати склад злочину певних осіб складно — їх перелік не виправдано збільшить обсяг правової норми, а з урахуванням можливих змін у поточному законодавстві, — і значно ускладнить її застосування. Думається, саме тому в наведеному прикладі та інших аналогічних випадках **законодавець йде шляхом фіксації спеціальних ознак суб'єкта злочину опосередковано, закладаючи їх правовий зміст в об'єктивну сторону складу злочину.**

Підсумуємо. У будь-якому випадку, незалежно від способу опису спеціальних ознак суб'єкта в конструкції складу злочину, *аналіз характеру зв'язків з його елементами дозволяє визначити коло осіб, які підлягають відповідальності* та надати їм відповідної кримінально-правової характеристики. Однак необхідність зменшення в кримінальному законі кількості ознак спеціального суб'єкта злочину, які вимагають тлумачення змісту норми для свого встановлення, очевидна. Проте, як здається, це процес, потребує подальшого глибокого дослідження і залежить від поступового удосконалення та подальшої систематизації всього кримінального законодавства.

Література

1. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. — К., 1996. — 54 с.
2. Кримінальний кодекс України. Закон України від 5 квітня 2001 року № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 25-26. — С. 442-528.
3. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. Під загальною редакцією Потебенька М. О., Гончаренка В. Г. — К.: ФОРУМ, 2001., у 2 ч. Т. 1.
4. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: За станом законодавства і постанов Пленуму Верховного суду України на 1 грудня 2001 р. / За ред. С. С. Яценка. — К.: А. С. К., 2002. — 936 с. — (Економіка. Фінанси. Право).
5. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / За ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. — К.: Кантон, А. С. К., 2001. — 1104 с.
6. Уголовный кодекс Украины. Комментарий: Под редакцией Ю. А. Кармазина и Е. Л. Стрельцова. — Харьков: ООО "Одиссей", 2001. — 960 с.
7. Науковий коментар Кримінального кодексу України / Проф. Коржанський М. Й. — К.: Атіка, Академія, Ельга-Н, 2001. — 656 с.
8. Кримінальне право України. Посібник для курсантів та студентів юридичних учбових закладів / Н. В. Чернишова, М. В. Володько, М. А. Хазін — К.: Наукова думка, 1995. — 455 с.
9. Кримінальне право України: Загальна частина: Підручник для студентів юрид. спец. Вищ. Закладів освіти / М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін.; За

ред. професорів М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. — Київ-Харків: Юрінком Інтер-Право, 2001. — 416 с.

10. Стрельцов Є. Л. Економічні злочини: внутрідержавні та міжнародні аспекти: Навчальний посібник. — Одеса: Астропринт, 2000. — 476 с.

11. Устименко В. В. Специальный субъект преступления. — Харьков: “Вища школа”, 1989. — 104 с.

12. Бажанов М. И. Уголовное право Украины. Общая часть: Учебник. — Днепропетровск: Пороги, 1992. — 166 с.

13. Новий Кримінальний кодекс України: Питання застосування і вивчення: Матеріали міжнародної Науково-практичної конференції. [Харків] 25 — 26 жовт. 2001 р. / Редкол.: Сташис В. В. (голов. ред.) та ін. — Київ — Харків: Юрінком Інтер, 2002. — 272 с.

Д. В. Бараненко

Одесский национальный университет им. И. И. Мечникова,
кафедра уголовного права, уголовного процесса и криминалистики,
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

ПРИЗНАКИ СПЕЦИАЛЬНОГО СУБЪЕКТА ПРЕСТУПЛЕНИЯ В СИСТЕМЕ ЭЛЕМЕНТОВ СОСТАВА ПРЕСТУПЛЕНИЯ

РЕЗЮМЕ

Установление прямо не названных специальных признаков субъекта *требует анализа всех звеньев состава преступления*, что делает необходимым детальную разработку его механизма. От точного определения признаков специального субъекта зависит определение круга лиц, виновных в совершении преступления.

Ключевые слова: специальный субъект преступления, признаки специального субъекта, объект преступления, объективная сторона преступления, субъективная сторона преступления.

УДК 343.222

І. В. Дмитренко, здобувач

Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова,
кафедра кримінального права, кримінального процесу та криміналістики,
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

СКІНЧЕННЯ СТРОКІВ ДАВНОСТІ — БЕЗУМОВНА ПІДСТАВА ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Розглянуто деякі питання про давнісні строки виконання обвинувального вироку в кримінальному праві України. Зроблено спробу обґрунтувати соціально — політичне значення інституту давності.

Ключові слова: скінчення строку давності (притягнення до кримінальної відповідальності), підстава для строку давності, перебіг строку давності.

У правозастосовній практиці іноді виникають ситуації, коли між часом здійснення злочину і притягненням особи до відповідальності за вчинений злочин проходить різний (інколи значний) проміжок часу. А в зв'язку з цим виникають правові колізії, які ще недостатньо досліджені в юридичній літературі та не відбиті чітко в законодавстві. Вони здавна привертають увагу юристів — і теоретиків, і практиків.

Мета статті — прослідкувати історію питання, виявити юридичні ознаки інституту скінчення строків давності, обґрунтувати їх правомірність, соціально-політичне значення.

Кілька прикладів з історії питання.

Ще у “Царській грамоті” 1667 р., наприклад, є згадка про те, “що колишніх злодіїв, які нині не крадуть не треба до сищика приводити (крім убивць)” [3, 57].

Чи не перші згадки у російському законодавстві про *давність* виконання обвинувального вироку знаходимо у ст. 44 Маніфесту від 17 березня 1775 р. [3, 109].

Таке поняття давності виконання вироку з певними змінами, доповненнями існувало досить довго у подальших законодавчих актах.

Згідно з “Уложенням” 1845 р. [3, 57], проте було вже встановлено кілька *різних* строків давності, обумовлених різними причинами: 1) тривалість строку давності залежала від *ступеня тяжкості злочину* (відповідно від визначених покарань); 2) до уваги брався *вік підсудного*; 3) визнано, як і раніше, деякі види злочинів, які *не підлягають* позовній давності.

За Кримінальним уложенням 1903 року при аналізі строку давності перш за все враховувався *певний точний проміжок часу*, який *скасував* або саме покарання для винуватця злочину, або кримінальне переслідування колишнього злочинця. Цікаво, що чи не вперше названо і *підстави для визнання строків давності* (Див.: *підстава* — те, чим пояснюється, виправдовується вчинок, поведінка. *На підставі* — спираючись на що

[12, 506]. Серед них такі положення: 1) оскільки злочинець *довгий час* не чинив *злочинів*, є повна підстава вважати, що він виправився, наполягати на покаранні, отже, — не слід, це неактуально; 2) значний проміжок часу від скоєння злочину до розкриття істини про злочин на суді стає на заваді судочинству, є неперспективним [3, 113].

чинця) несправедливим, *перетворюється на необґрунтований акт відплати, помсти*.

Як вказував М. С. Таганцев “всепоглинаюча сила часу стирає шкідливі сліди, залишені злочиною, заспокоює стурбовану громадську совість, робить покарання актом безцільної помсти, яка не відповідає сутності і гідності карного державного правосуддя” [9, 289].

Так чи інакше, але думається, що саме ці обставини є тут підставою звільнення від кримінальної відповідальності. Залучення до кримінальної відповідальності після закінчення строків давності суперечить принципам кримінального права і кримінально-правовій політиці країни. Отже, звільнення від кримінальної відповідальності у зв’язку із закінченням строків давності — є безумовно підставою для звільнення від кримінальної відповідальності.

Нагадаємо, як зараз виглядає цей закон у Кримінальному кодексі України 2001 року у порівнянні з трактуванням кодексу 1960 року.

Таблиця 1

КК України 2001 р.		КК України 1960 р.	
1) у разі вчинення злочину невеликої тяжкості, за який передбачене покарання менш суворе, ніж обмеження волі	2 роки	1) при засудженні до покарання не більш суворого, ніж виправні роботи або направлення в дисциплінарний батальйон	1 рік
2) у разі вчинення злочину невеликої тяжкості, за який передбачене покарання у виді обмеження або позбавлення волі	3 роки	2) при засудженні до позбавлення волі на строк не більше двох років	3 роки
3) у разі вчинення злочину середньої тяжкості	5 років	3) при засудженні до позбавлення волі на строк не більше п’яти років	5 років
4) у разі вчинення тяжкого злочину	10 років	4) при засудженні до більш суворого покарання, ніж позбавлення волі строком на п’ять років	10 років
5) у разі вчинення особливо тяжкого злочину	15 років		

Перебіг давності **зупиняється**, якщо особа, що вчинила злочин, ухиляється від слідства або суду. Особа вважається такою, що ухиляється від слідства або суду, якщо вона чинить дії, спеціально спрямовані на ухилення від кримінальної відповідальності (зміна адреси, прізвища, створення різного роду обставин, що змушують слідчі органи вести розшук конкретного злочинця). Перебіг давності строків повнюється в цьому випадку з моменту затримання вказаної особи або явки її з зізнанням. Таким чином, звільнення від кримінальної відповідальності може мати місце лише із закінченням строків давності.

Питання про застосування строків давності до особи, що вчинила особливо тяжкий злочин, за який згідно із законом може бути призначено довічне позбавлення волі, вирішується **судом**. Якщо суд не визнає за можливе застосувати строк давності, довічне позбавлення волі не може бути призначено і замінюється позбавленням волі на певний строк.

До ухвалення нового Кримінального кодексу України 2001 року *питання про початковий і кінцевий* момент строків давності в юридичній літературі йшли гострі дискусії, особливо щодо злочинів, з матеріальним складом, триваючих і продовжуваних злочинів, а також злочинів вчинених у співучасті. Самий факт здійснення злочинів з формальним складом є закінченим діянням, а тому днем їх здійснення безперечно вважався момент безпосереднього виконання злочинцем об’єктивної сторони складу.

З приводу злочинів з матеріальними складами учені висловлювали дві точки зору. Згідно з *першою*, перебіг строку давності повинен починатися з моменту настання злочинних наслідків, оскільки вони складають обов'язкову ознаку даних складів. А *другою*, — з моменту виконання злочинного діяння, незалежно від часу настання суспільно небезпечних наслідків. Друга думка знайшла тепер законодавче закріплення: *строк давності обчислюється з дня здійснення злочину, тобто з моменту виконання конкретного діяння, і не залежить від настання наслідків*. Це більш доцільно і справедливо, оскільки рішення питання про залучення до кримінальної відповідальності не залежить від того, закінчено злочин (чи мали місце приготування, замах), і закон не встановлює в даному випадку для нескінченної злочинної діяльності будь-яких особливих правил.

Кінцевий строк притягнення особи до кримінальної відповідальності — момент вступу вироку в законну силу. При закінченні строків давності до цього моменту кримінальна справа, згідно карно-процесуальним законодавством не може бути порушена, а порушена справа підлягає припиненню на будь-якій стадії кримінального процесу. У разі здійснення особою нового злочину строк давності за кожним із них обчислюється окремо.

Своєрідно розв'язується питання про терміни давності при триваючих і продовжуваних злочинах. При триваючих злочинах давність строку обчислюється з моменту припинення за волею або всупереч волі винної дії/бездіяльності: наприклад, з моменту, зв'язаного з тривалим невиконанням обов'язків, покладених на нього законом (затримання, явка із зізнанням, добровільне виконання обов'язків, настання інших подій, що свідчать про припинення кримінально-правових відносин; втрата збереженої зброї; передчасна смерть дитини, від виплати аліментів на яку ухиляється винний і т. ін.). При продовжуваних злочинах термін строку давності починається з моменту здійснення винним останнього із злочинних актів, охоплюваних єдиним наміром і спрямованих на досягнення єдиної мети. Коли злочинна діяльність не була доведена до кінця, перебіг давності починається з моменту закінчення попередньої злочинної діяльності. Давність строку діє і не застосовується у разі наявності певних підстав.

Перелік підстав при наявності яких давність строку не скасовується

Таблиця 2

Планування, підготовка, розв'язування та ведення агресивної війни	ст.437
Порушення законів та звичаїв війни	ст.438
Застосування зброї масового знищення	ст.439
Геноцид	ст.442

Давність строку діє і не застосовується у разі вчинення злочинів проти миру та безпеки людства. Коло осіб, до яких, за чинним кримінальним законодавством не, може застосовуватися звільнення від кримінальної відповідальності внаслідок закінчення строків давності, таким чином, розширилося. Зараз це не тільки нацистські злочинці і громадяни, які брали участь в активній каральній діяльності проти своїх же співгромадян під час Великої Вітчизняної війни, але і ті, хто вчинить будь-який з указаних злочинів проти миру і безпеки людства.

Наприкінці відзначимо, що ст. 49 КК України в деяких випадках покращує, а в деяких — погіршує положення особи, що вчинила злочин. Так, згідно з п. 1 ч. 1 цієї статті особа звільняється від кримінальної відповідальності, якщо з дня вчинення нею злочину і до дня набрання вироком законної сили пройшло два роки, у разі вчинення злочину невеликої тяжкості, тобто злочину, за який передбачено покарання менш суворе, ніж обмеження волі.

Литература

1. Научно-практический комментарий Уголовного кодекса / Под ред. Мельник М. И., Хаваронюк Н. И. — К.: Канон А. С. К., 2002. — 1216 с.
2. Уголовно-процессуальный кодекс Украины, Х., Одиссей, 2003 — 288 с.
3. Российское законодательство X-XX веков, в 9 т., т. 1 — Законодательство Древней Руси. — М., 1984.
4. Комментарий к УК РСФСР/ Под ред. Ширвиндта Е. Г. — М., 1927.
5. Келина С. Г. Теоретические вопросы освобождения от уголовной ответственности. — М.: Наука, 1974.
6. Демидов Ю. А. Социальная ценность и оценка в Уголовном праве. — М., 1975.— 162 с.
7. Брайнин Я. М. Уголовная ответственность и ее основание в Советском уголовном праве. — М., 1963.
8. Таганцев Н. С. Уголовное уложение 22 марта 1903 года. — СПб, 1904.
9. Таганцев Н. С. Русское уголовное право. Лекции. Часть общая т. 1. — М., 1994.
10. Наумов А. В. Загородников Н. И. Уголовная ответственность и ее реализация в деятельности органов внутренних дел. — М., 1987.
11. Филимонов В. Д. Общественная опасность личности преступника. — Томск, 1979. — 249 с.
12. Словник української мови. — К.: Наукова думка, 1975. — Т6: Підстава. — С. 506.

И. В. Дмитренко, соискатель

Одесский национальный университет им. И. И. Мечникова,
кафедра криминального права, криминального процесса и криминалистики,
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

ИСТЕЧЕНИЕ СРОКОВ ДАВНОСТИ — БЕЗУСЛОВНОЕ ОСНОВАНИЕ ОСВОБОЖДЕНИЯ ОТ УГОЛОВНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ

РЕЗЮМЕ

Анализ сформированных и закрепленных в УК Украины 2001 года положений об истечении сроков давности для уголовных преступлений позволяет утверждать, что эти положения достаточно полно, убедительно и последовательно гуманно обосновывают социально-политическое значение института давности.

Ключевые слова: истечение сроков давности (привлечения к уголовной ответственности), основания для срока давности, истечение срока давности.

Це визначення поняття “народне здоров'я”, на думку професора А. А. Музики, загалом правильне, але стосовно сфери обігу наркотичних засобів потребує деякої конкретизації в тому плані, що умовами нормального функціонування і життєдіяльності організму людини є забезпечена суспільством і охоронювана державою можливість перебувати в живому стані, відчувати радість живого, здорового буття. Ця можливість окремої особи як члена певної людської спільноти і населення взагалі і є головним, глибинним змістом поняття “здоров'я населення”. Саме це здоров'я охороняється кримінальним законом. Така можливість відповідного інтересам суспільства стану життєдіяльності людей є головним у змісті здоров'я населення як об'єкта злочинних посягань [6, 32].

На підставі викладеного можна підтримати висновок, що *родовим об'єктом злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, є суспільні відносини, що забезпечують невизначеному колу осіб можливість і сприятливі умови перебувати у живому стані, користуватися благами життя, радісного і здорового буття* [6, 33].

Визначення *родового об'єкта* злочинів надає можливість *відрізнити одну групу злочинів від інших, правильно застосувати загальну чи спеціальну норми, які можуть знаходитись у різних розділах Кримінальних законів*. Так, злочини проти народного здоров'я, пов'язані з незаконними діями з наркотичними засобами, слід відрізнити від злочинів проти здоров'я, родовим об'єктом яких є особа (Розділ II Кримінального кодексу України, далі КК) [13], а безпосереднім — здоров'я конкретної людини, якій завдається шкода.

Безпосередній об'єкт. Його різновиди. У кримінально-правовій літературі немає єдиного погляду на безпосередній об'єкт злочинів, пов'язаних з наркотичними засобами. А. М. Вронський вважає, що *безпосереднім об'єктом* незаконного виготовлення і розповсюдження наркотичних засобів є здоров'я і життя людей, їх активна суспільна і трудова діяльність [9, 49]. Але таке твердження є дискусійним, бо життя і здоров'я — це основні безпосередні об'єкти злочинів проти особи. *Основний безпосередній об'єкт* розглядуваних злочинів *повинен бути складовою частиною родового об'єкта* — народного здоров'я. Інші автори вважають безпосереднім об'єктом даної групи злочинів здоров'я населення і громадську безпеку. З цією точкою зору важко погодитись, оскільки тут змішуються родовий і безпосередній об'єкти аналізованої групи злочинів і посягань на громадську безпеку [3, 41].

Деякі дослідники називають здоров'я населення безпосереднім об'єктом зазначених злочинів. Однак наслідком цього є ототожнення родового і безпосереднього об'єктів, що не можна визнати правильним. *Безпосередній об'єкт* розглядуваних злочинів *є складовою частиною їх родового об'єкта*, однак він *не збігається з останнім, а співвідноситься з ним як частина й ціле*. Безпосередній об'єкт конкретизує ті суспільні відносини, яким завдається шкода вчиненням певного злочину. Він вказує на відмінність даного посягання при порівнянні його з будь-яким іншим злочином [6, 40].

У зв'язку з цим, розглянемо більш детально **безпосередні об'єкти** злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів. **Основним безпосереднім об'єктом** злочину, передбаченого ст. 305 КК є суспільні відносини, які мають своїм змістом встановлений порядок законного переміщення наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів через митний кордон України, а також охорона таким шляхом здоров'я населення. **Додатковим безпосереднім об'єктом** може бути державна монополія у сфері експортно-імпорتنних операцій з наркотичними засобами, психотропними речовинами і прекурсорами.

Основним безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого ст. 306 КК, є суспільні відносини, які забезпечують встановлений з метою протидії залученню в еко-

льні відносини, які забезпечують безпеку здоров'я населення, порядок введення медичними працівниками наркотичних чи психотропних лікарських засобів в організм людини без її згоди. Додатковим обов'язковим безпосереднім об'єктом виступають суспільні відносини, що мають своїм змістом охорону здоров'я чи життя конкретної особи. Основним безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого ст. 315 КК, є суспільні відносини, що забезпечують безпеку здоров'я населення, охорону здоров'я, що усувають немедичне споживання наркотичних засобів, психотропних речовин і їх аналогів, як фактор поширення наркоманії чи токсикоманії. Додатковим безпосереднім об'єктом виступає здоров'я конкретної особи, яку схиляють до вживання вказаних засобів та речовин.

Основним безпосереднім об'єктом незаконного публічного вживання наркотичних засобів (ст. 316 КК) та організації або утримання місць для незаконного вживання чи виготовлення наркотичних засобів (ст. 317 КК), є суспільні відносини, які забезпечують безпеку здоров'я населення та забезпечують здоровий спосіб життя населення. Додатковими об'єктами злочину, передбаченого ст. 316 КК, виступають громадська безпека, громадський порядок в частині, що забезпечують нормальний фізичний і моральний розвиток людини.

Отже, аналізуючи родовий та безпосередній об'єкти цих злочинів, необхідно, на нашу думку, розглянути питання про можливість запропонувати видовий об'єкт цих злочинів. Під видовим об'єктом злочинів М. Й. Коржанський [12, 162-163] розуміє охоронювані кримінальним законом суспільні відносини одного виду, на які посягають злочини окремого виду. Оскільки стаття КК передбачає не конкретний злочин, а його вид, то пропонуємо визнати об'єктом цього виду злочинів не безпосередній, а видовий об'єкт, тобто об'єкт окремого виду. Стосовно до розглядуваних злочинів, це може бути група суспільних відносин одного виду, яка ширше за безпосередній об'єкт і вужча за груповий об'єкт, на яку посягають злочини одного даного виду (наприклад, пов'язані з незаконним обігом, заволодінням або вживанням наркотиків). Безпосередній об'єкт можна вважати лише частковим випадком прояву буття окремого виду суспільних відносин.

Згідно з такою систематизацією, можливо встановити наступні групи таких злочинів:

1) злочини, пов'язані з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів та наркотоковмісних рослин (наприклад, ст ст. 305-307, 309-311, 320 КК);

2) злочини, пов'язані з незаконним заволодінням наркотичними засобами, а також обладнанням, призначеним для їх виготовлення (наприклад, ст ст. 308, 312, 313, 318, 319 КК);

3) злочини, пов'язані з незаконним вживанням наркотичних засобів (наприклад, ст ст. 314-317 КК).

Література

1. Закон України "Про обіг в Україні наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів" від 15. 02. 1995 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1995. — № 10. — Ст. 60.

2. Кримінальне право України: Загальна частина: Підручник для студентів юрид. спец. вищ. закладів освіти / М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін.; За ред. професорів М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. — Київ — Харків: Юрінком Інтер-Право, 2001. — 416 с.

3. Мирошниченко Н. А. Музыка А. А. Уголовно-правовая борьба с наркоманией. — Киев; Одесса: Вища школа, 1988. — 208 с.

4. Курс советского уголовного права: В 6 т. / АН СССР. Ин-т гос. и права. — М., 1971. — Т. 6: Преступления против государственного аппарата и общественного порядка. Воинские преступления. — 560 с.

5. Смитиенко В. Н. Уголовно-правовая охрана здоровья населения в СССР. — К.: Выща школа. Головное изд-во, 1989. — 243 с.
6. Музика А. А. Відповідальність за злочини у сфері обігу наркотичних засобів. — К.: Логос, 1998. — 324 с.
7. Козаченко О. В. Поняття предмету наркотизму і його кримінально-правове значення: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12. 00. 08 / ОНЮА. — Одесса, 2000. — 20 с.
8. Дидковская С. П. Наркомания: уголовно-правовые и медицинские проблемы / С. П. Дидковская, Е. Ф. Фесенко, С. П. Гарницкий. — К.: Выща школа. Изд. при Киевском ун-те, 1989. — 157 с.
9. Вронський А. М. Правові заходи боротьби з наркоманією // Радянське право. — 1975. — № 12. — С. 48-49.
10. Мирошниченко Н. А. Преступления, связанные с наркотиками, психотропными веществами и прекурсорами. Ответственность и квалификация: Учебное пособие. — Одесса: АО "Бахва", 1997. — 136 с.
11. Уголовный кодекс Украины. Комментарий / Под ред. Ю. А. Кармазина и Е. Л. Стрельцова. — Харьков: ООО "Одиссей", 2001. — 960 с.
12. Кримінальне право і законодавство України. Частина загальна. Курс лекцій / За ред. М. Й. Коржанського. — К.: Атіка, 2001. — 432 с.
13. Кримінальний кодекс України від 05. 04. 2001 р. Офіційне видання. — К., 2001. — 143 с.

О. В. Дулина

Одесский национальный университет им. И. И. Мечникова,
кафедра уголовного права, уголовного процесса и криминалистики,
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

ОБЪЕКТ ПРЕСТУПЛЕНИЙ, СВЯЗАННЫХ С НЕЗАКОННЫМ ОБОРОТОМ НАРКОТИЧЕСКИХ СРЕДСТВ

РЕЗЮМЕ

Предлагается выделить видовой объект преступлений, связанных с незаконным оборотом наркотических средств, в зависимости от которого выделить следующие группы преступлений: 1) преступления, связанные с незаконным оборотом наркотических средств, психотропных веществ, их аналогов, прекурсоров и наркотокосодержащих растений; 2) преступления, связанные с незаконным завладением наркотическими средствами, а также оборудованием, предназначенным для их изготовления; 3) преступления, связанные с незаконным употреблением наркотических средств.

Ключевые слова: родовый объект преступления, непосредственный объект преступления, здоровье населения, незаконный оборот наркотиков.

УДК 343.32

И. А. Задорожная, соискатель

Одесский национальный университет им. И. И. Мечникова,
кафедра уголовного права, уголовного процесса и криминалистики,
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

К ВОПРОСУ О ПОНЯТИЯХ ТЕРРОРИЗМА И ТЕРРОРИСТИЧЕСКОГО АКТА

Даётся понятие и характеристика признаков терроризма и террористического акта.

Ключевые слова: терроризм, акт терроризма, признаки терроризма и террористического акта, понятие террористического акта.

Активизация террористической деятельности во всём мире, различная оценка действий террористов политиками, юристами и другие обстоятельства требуют всестороннего изучения данного явления. Не вызывает сомнений то, что терроризм обусловлен системой разноуровневых факторов, относящихся к национальным и международным политическим, материальным и духовным аспектам жизни общества, тесно взаимосвязанными между собой.

Сегодня в мире имеется достаточно много стран, в политике которых террористические методы занимают едва ли не главенствующее место, что даёт основание говорить о терроризме как о негативном явлении (США — 11 сентября 2001 г., Россия — НОРД-ОСТ, взрывы в метро и жилых домах и т. д.).

Украина в борьбе с терроризмом заняла активную позицию. Это проявляется, как в участии Украины в создании антитеррористических органов в рамках СНГ, так и в её позиции в отношении межгосударственных антитеррористических акций. Одновременно Украина разрабатывала собственное антитеррористическое законодательство. Итогом стало принятие Верховной Радой Украины Закона “О борьбе с терроризмом” по общей оценке полностью соответствующему международным обязательствам Украины в области противодействия терроризму [9,3].

Первые попытки дать общеприемлемое определение этого явления были приняты с развитием международного сотрудничества в борьбе с преступностью. Проблемой терроризма активно занимались и занимаются различные международные объединения и организации в рамках состоявшихся международных конференций по унификации уголовного законодательства, в рамках Лиги наций, а затем Организации Объединённых Наций и Европейского сообщества.

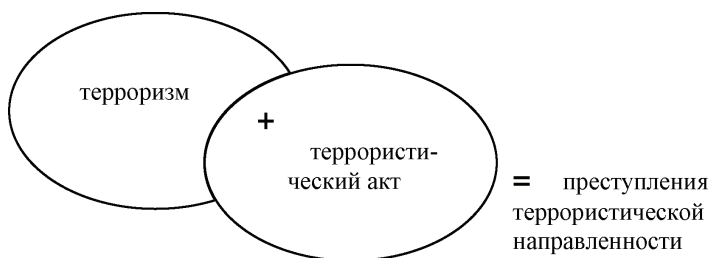
Разработка понятия терроризма — одна из самых сложных проблем мировой науки и практики борьбы с преступностью. По подсчётам разных авторов существует от 100 до 200 понятий терроризма, ни одного из которых не признано классическим [2,70].

Такое положение обусловлено как сложностью самого явления, каким выступает терроризм, так и рядом факторов субъективного характера, существующих на международном и внутригосударственном уровнях. Однако это не означает, что все попытки создать общее понятие терроризма обречены на неудачу, напротив, возможности выработки дефиниций терроризма увеличиваются, и это подтверждается опытом принятия на международном уровне определений таких не менее сложных понятий, как геноцид и агрессия [8, 33].

Анализ научной литературы, Международных документов и уголовного зако-

шим с ним, выступает террористический акт. Во многих случаях их соотношение выглядит как часть и целое, в особенности, когда дело касается реально совершённых насильственных актов, поскольку для признания деяния террористическим актом не обязательно, чтобы оно было совершено общеопасным способом, угрозавшим причинением вреда неограниченному кругу лиц или наступлением иных тяжких последствий. То есть, для террористического акта обязательными являются все признаки терроризма за исключением первого — создания общей опасности, хотя и его присутствие не исключается и в этом смысле можно сказать, что всякий выраженный в реальных действиях акт терроризма является террористическим актом, но не всякий террористический акт есть акт терроризма.

Однако терроризм не всегда представляет собой как бы особый случай террористического акта, поскольку терроризм может выражаться не только в насильственных действиях, повлекших реальные последствия, но и в угрозе осуществления таких действий, то есть в этой части смысловое наполнение термина “терроризм” выходит за рамки понятия “террористический акт”, содержанием которого охватываются лишь реально совершившиеся насильственные действия, а не угроза их совершения.

Следует заметить, что в литературе существует и более широкое определение терроризма. “Под терроризмом, — пишут Н. Б. Крылов и Ю. А. Решетов, — в самом широком значении этого термина понимают акты насилия или угрозы насилием, цель которых, — внушить страх и заставить действовать или воздерживаться от действий в нужном направлении” [6, 78].

Но под такое определение терроризма вполне попадают не только собственно терроризм и террористические акты, но также и вымогательство, действия, дезорганизующие работу исправительно-трудовых учреждений, угрозы судье или работнику правоохранительных органов и т. д.

Определение терроризма в узком и широком понимании даёт В. А. Липкан. Он предлагает на рассмотрение общеюридическое определение терроризма в широком понимании.

Терроризм — негативное социально-правовое явление, обусловленное социальными, политическими и экономическими показателями, которое характеризуется:

а) группировкой агрессивных настроенных слоёв организационной преступности с разделом на иерархические уровни и выделением лидеров, которые лично не принимают участия в совершении актов терроризма, но исполняют идеологические, управленческие и организационные функции;

б) совокупностью сложных, широкомасштабных криминальных видов деятельности, которые совершаются организациями, группами, лицами публично, с применением или угрозой применения насилия, с целью повлиять на принятие государством, международной организацией, физическим или юридическим лицом какого-либо решения или воздержаться от него;

в) направленностью на дезорганизацию общества, запугивание более широкой группы лиц, нежели непосредственные жертвы, создание условий для невозможно-

В советском уголовном праве в течение длительного времени существовал состав преступления, именуемый террористическим актом. В Законе об уголовной ответственности за государственные преступления 1958г. (ст. 3) содержалось достаточно точное определение этого состава: “Под террористическим актом понималось убийство государственного или общественного деятеля или представителя власти или нанесение таким лицам тяжкого телесного повреждения в связи с их государственной или общественной деятельностью с целью подрыва или ослабления Советской власти”. Как отмечалось в литературе, объект террористического акта — не только личность государственного или общественного деятеля либо представителя власти, но и сама Советская власть. Поэтому, если совершалось убийство, или причинение тяжких телесных повреждений государственного или общественного деятеля без цели подрыва или ослабления Советской власти, или, как иногда пишут, на бытовой почве, эти действия не образовывали состав террористического акта [5, 111].

Таким образом, советское понимание терроризма или террористического акта и высказанные здесь соображения относительно его международно-правового понимания в значительной мере совпадают.

Высказывается мнение, что, поскольку пока нет законченного и общепризнанного определения терроризма, его нельзя считать правовой категорией. Но если и совместить отдельные элементы в совокупность, составляющую, по крайней мере, по национальному законодательству понятие терроризма (похищения людей, поджоги и взрывы зданий, угон самолётов и т. д.), то для международного терроризма найти правовое определение достаточно сложно. Ведь определение должно быть лаконичным и исчерпывающим

Литература

1. Бриллиантов А., Бурковская В. К вопросу о направлениях унификации законодательств государств-участников СНГ о борьбе с терроризмом и захватом заложника // Уголовное право. — №1. — 2003. — С. 105-107.
2. Босхалов С. С., Литвинов Н. Д. Проблемы нормативного ликвидации борьбы с терроризмом в современной России. Материалы научно-практической конференции//Актуальные проблемы борьбы с организованной преступностью. — Калининград,1997. — С. 70-74.
3. Емельянов В. П., Терроризм как явление и как состав преступления. — Харьков:Право. — 1999. — с. 398.
4. Киреев М. П. Криминологические и социально-психологические причины терроризма на воздушном транспорте. Материалы научно-практической конференции. “Актуальные проблемы борьбы с организованной преступностью”. — Калининград, 1997. — С. 76-81.
5. Курс советского уголовного права. Часть Особенная. Том IV. — М.: Наука, 1970. — с. 326.
6. Крылов Н. Б., Решетов Ю. А. Государственный терроризм — угроза международной безопасности // Советское государство и право. — 1997. — №2. — С. 78-80.
7. Ліпкан В. А., Никифорчук Д. Й., Руденко М. М. Борьба з терроризмом. — Київ: Знання України, 2002. — С. 253.
8. Ляхов Е. Г. Проблемы сотрудничества государств в борьбе с международным терроризмом. — М.: Международные отношения, 1979. — С. 358.
9. Социально-правовые аспекты терроризма. — Одесса: Феникс, 2003. — С. 232.
10. Стрельцов Е. Л. Уголовное право Украины. Общая и Особенная части. Учебник. — Харьков: Одиссей, 2002. — С. 670.
11. УК Украины. Комментарий. — Харьков: Одиссей, 2001. — С. 960.

нено, 5 — пропали без вісті. Крім цього, 16 суден було викрадено, 2 — зникли, 1 було загублено; у 4-х випадках злочинцями використовувались вибухові пристрої.

Україну, як морську державу, надзвичайно турбують піратські напади. Чорне море не є піратською зоною, але в піратських зонах працюють судна під українським прапором, а у більшості — кваліфіковані українські моряки працюють на судах під іноземним прапором і у будь-який час перебування у піратських зонах відчують погрозу своєму життю.

Численні дослідження цієї проблеми проводились як вченими СРСР, так пізніше — і в Україні і Російській Федерації. За часів СРСР особливу увагу цьому питанню приділяв Моджорян Л. А., серед вчених Російської Федерації слід виділити праці Ромашева Ю. С.; українські вчені Демиденко В. В., Прусс В. М., Шемякін А. Н. також при аналізі особливо виділяли злочини міжнародного характеру на морі. Але більшість юристів при дослідженні характеризували незаконні акти у їх сукупності, як злочини міжнародного характеру, без конкретної кваліфікації кожного з них стосовно до законодавства України. Тому автор вважає необхідним дослідити проблеми кваліфікації конкретних злочинів — піратства і озброєного розбою проти суден. Дослідження провадяться з допомогою порівняльного аналізу норм міжнародного права і українського законодавства.

Морська спільнота не може допускати подібні наслідки, які впливають на безпеку пасажирів та екіпажів суден, тому необхідно вжити заходи як на міжнародному, так і на національному рівнях для попередження та усунення цих незаконних дій. Такі заходи стосуються, у тому числі, і сфери юриспруденції. Так, Резолюція ІМО А. 922 (22) “Кодекс практики по расследованию преступлений, связанных с пиратством и вооруженным разбоем против судов” (далі Кодекс) відмічає, що “борьба с пиратством и вооруженным разбоем против судов часто затруднена из-за отсутствия в некоторых странах эффективного законодательства по расследованию сообщенных случаев пиратства и вооруженного разбоя против судов”, що “при проведении арестов некоторые правительства не имеют законодательных рамок и надлежащего руководства по расследованию, необходимому для осуждения и наказания лиц, причастных к актам пиратства и вооруженного разбоя против судов” [12].

Розглянемо, чи відносяться зазначені зауваження ІМО до України? Зазначені злочини, поряд з злочинами проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку (Розділ XX Кримінального Кодексу України — КК України), є різновидом злочинів згідно з міжнародним правом та є суспільно небезпечними діяннями, передбаченими світовим суспільством у якості злочинів, що порушують встановлений міжнародний правопорядок у межах морського простору. Проаналізуємо коротко кваліфікацію і поняття таких злочинів, як *піратство* і *озброєні розбій проти суден* в аспекті міжнародно-правових документів.

Стаття 101 Конвенції ООН з морського права (ЮНКЛОС) 1982 року подає таке визначення:

“**Піратством** является любое из перечисленных ниже действий:

а) любой неправомерный акт насилия, задержания или любого грабежа, совершаемый с личными целями экипажем или пассажирами какого-либо частновладельческого судна или частновладельческого летательного аппарата и направленный:

i) в открытом море против другого судна или летательного аппарата или против лиц или имущества, находящихся на их борту;

ii) против какого-либо судна или летательного аппарата, лиц или имущества в месте вне юрисдикции какого бы то ни было государства;

б) любой акт добровольного участия в использовании какого-либо судна или летательного аппарата, совершенный со знанием обстоятельств, в силу которых судно или летательный аппарат является пиратским судном или летательным аппаратом;

с) любое деяние, являющееся подстрекательством или сознательным содействием совершения действия, предусмотренного в подпункте “а” или “b”.”

У п. 2. 2. Кодексу “озброєний розбій проти суден” означає “любой незаконный акт насилия, задержания или любой грабеж либо угрозу грабежа, иной чем акт пиратства, который направлен против судов судна или против лиц или имущества на борту такого судна и совершен в пределах юрисдикции государства в отношении таких преступлений” [12].

Як бачимо з визначень, поняття *піратство* дещо ширше поняття *озброєного розбою* і основна різниця є **місце скоєння злочину**: якщо ці акти здійснені у межах юрисдикції будь-якої держави, то це кваліфікується як *озброєний розбій*, якщо за межами — *піратство*.

Звертаючись до законодавства України, необхідно підкреслити, що норма про кримінальну відповідальність за *піратство* вперше у кримінальному законодавстві України з’явилась у діючому КК України (ст. 446), **як відповідальність за особливо тяжкий злочин** (ч. 5 ст. 12 КК України).

Стаття 3 КК України зазначає, що Закони України про кримінальну відповідальність повинні відповідати положенням, що містяться в чинних міжнародних договорах, згоду на обов’язковість яких надано Верховною Радою України. Верховна Рада України дала згоду на обов’язковість таких міжнародних договорів:

1. Конвенція ООН з морського права 1982 року (Закон України від 03. 06. 99р. №728);

2. Конвенція про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки морського судноплавства (постанова Верховної Ради України від 17. 12. 93р. № 3735);

3. Протокол про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки стаціонарних платформ, розташованих на континентальному шельфі (постанова Верховної Ради України від 17. 12. 93 г. № 3735);

4. Договори між Україною та іншими державами про взаємну допомогу у кримінальних справах (наприклад Договір між Україною та Федеративною Республікою Бразилія, ратифікований Законом України від 06. 03. 03р. №620).

Але чи відповідають поняття *піратства* або *озброєного розбою проти суден* у КК України поняттям, визначеним у міжнародних конвенціях?

Піратство

Склад злочину *піратство* визначено у ст. 446 КК України у розділі XX “Злочини проти миру, безпеки людства і міжнародного правопорядку”. При цьому *піратством* вважається “використання з метою одержання матеріальної винагороди або іншої особистої вигоди озброєного чи незброєного судна для захоплення іншого морського чи річкового судна, застосування насильства, пограбування або інших ворожих дій щодо екіпажу чи пасажирів такого судна” [4,1181].

Розглянемо елементи складу злочину *піратство* в порівнянні з кваліфікацією цього ж злочину за міжнародним правом (табл. 1).

Як бачимо, елементи злочину *піратство* у контексті міжнародного права і національного законодавства України розрізняються, а саме:

1. Про предмету злочину

Вважаємо необґрунтованим у КК України обмеження здійснення *піратства* тільки лише за допомогою морського або річкового судна. По-перше, ЮНКЛОС у поняття *піратство* вміщує не тільки морське *піратство*, але і *повітряне*. По-друге, для здійснення піратський дій можливі і змішані засоби. Уявімо ситуацію, коли напад здійснено повітряним судном на морське судно. Крім цього, також необґрунтовано у КК України обмежено здійснення піратський дій проти іншого судна, осіб, майна. Розглянемо ситуацію, коли деякі члени екіпажу змовились та

здійснили напад на своє ж судно, де вони і знаходились. Що тоді? Невже такі дії не підпадають під дію ст. 446 КК України? Так, дійсно, не підпадають. У таких випадках законодавець має ст. 278 КК України “Захоплення судна”, яка віднесена до розділу XI КК України “Злочини проти безпеки руху і експлуатації транспорту”. Але чи справедливо через зміни засобу, на якому здійснені піратські акти суттєво змінювати і міру покарання. Так, ч. 1 ст. 446 КК України визначає для піратів покарання у вигляді позбавлення волі на строк від 5 до 12 років з конфіскацією майна. А ч. 1 ст. 278 КК України визначає для злочинців покарання у вигляді позбавлення волі на строк від 3 до 6 років. Чи буде правильним кваліфікувати цей злочин міжнародного характеру згідно зі статтею, яка відносить до розділу злочинів проти безпеки руху і експлуатації транспорту? Визначивши різницю у понятті “піратства” в міжнародному праві і національному, з’ясовується, що напад на морські і річкові судна набагато вигідніше (!) здійснювати на повітряному апараті, а не на морському судні, що є неможливим та неприпустимим для об’єктивного і справедливого інституту покарання за законодавством України.

Таблиця 1

Кваліфікація злочину піратства за КК України та за міжнародним правом

Міжнародне право	Кримінальний Кодекс України (ст.446)
Об’єкт злочину	
Основний – безпека міжнародного судноплавства, додатковий – власність, життя, здоров’я, свобода та гідність особи.	
Предмет злочину	
Приватне судно або літальний апарат	Морське і річкове судно
Суб’єкт злочину	
Екіпаж або пасажери приватного судна або літального апарату	Стаття спеціально не визначає суб’єкта
Суб’єктивна сторона	
Прямий умисел та спеціальна мета – особиста вигода.	
Об’єктивна сторона	
Акт насильства	Використання судна

Крім цього, відсутня чітка вказівка у ст. 446 КК України, що піратські дії здійснюються не на будь-яких, а на приватних судах. Така вказівка є обов’язковою, оскільки здійснення піратських дій судном, яке знаходиться на державній службі може кваліфікуватися згідно ст. 437 КК України “Планування, підготовка, розв’язування та ведення агресивної війни”, або згідно ст. 438 КК України “Порушення законів та звичаїв війни”, або ж ст. 424 КК України “Перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень”. Але до цього розділу є деякі пояснення. Справа у тому, що СРСР, УРСР при підписанні Конвенції ООН про відкрите море 1958р., яка у частині регламентації піратських дій майже дослівно відображена у ст. ст. 101-107, 110-111 ЮНКЛОС, зробили зауваження про те, що Уряд СРСР вважає визначення піратства, зазначене у Конвенції, яке не охоплює деякі дії, які згідно з сучасним міжнародним правом повинні вважатися піратськими, і не відповідає інтересам забезпечення свободи морського плавання на міжнародних морських шляхах. Мова йшла про державні судна, які здійснюють по суті піратські дії. Але Конференція вирішила, що державні судна не можуть вважатися піратськими, бо захоплення військових кораблів в обвинуваченні у піратстві зміг би у кожному такому випадку потягти за собою серйозні наслідки по обвинуваченню у розв’язуванні війни.

Крім зазначеної, існує ще одна особливість: при такому спеціальному об’єкті захоплення, як судно, яке транспортує радіоактивні, хімічні, біологічні або вогнєбезпечні матеріали, речовини, предмети. Напад на таке судно з метою його захоп-

лення кваліфікується згідно ст. 261 КК України “Напад на об’єкти, на яких є предмети, що становлять підвищену небезпеку для оточення” і відносяться до Розділу 9 КК України “Злочини проти громадської безпеки”.

2. Про суб’єкт злочину

У ст. 446 КК України суб’єкт даного злочину не визначено конкретно: вважається, що ним може бути будь-яка особа, яка здійснила піратський напад. Але коментар визначає “суб’єкт — спеціальний. Це особа зі складу екіпажу або пасажир будь-якого приватного або прирівняного до нього морського або річкового судна, у тому числі катеру або лодки” [].

3. Об’єктивна сторона

У ст. 446 КК України ключовим словосполученням є “використання судна”, тоді як у міжнародній конвенції — “акт насильства, затримання, пограбування”. Автор вважає, що формулювання, зазначене у КК України, не відповідає самому визначенню Розділу XX КК України “Злочини проти миру, безпеки людства і міжнародного правопорядку”. Ключовим у даному злочині є саме “акт насильства, затримання, пограбування”, але що при цьому використовувалось (морське, річкове або ж повітряне судно) стоїть на другому плані, що не відображено у ст. 446 КК України.

Озброєний розбій проти суден

Озброєний розбій — інший вид незаконного акту, спрямованого проти безпеки морського судноплавства.

Такий склад злочину як озброєний розбій у контексті п. 2. 2. Кодексу у КК України охоплюється декількома складами злочинів, що визначені у статтях КК України. Злочину з назвою озброєний розбій у чистому вигляді у КК України не існує.

Складу такого незаконного акту, як озброєний розбій відповідає склад злочинів, які визначені у ст. 257 КК України “Бандитизм” (Розділ 9 “Злочини проти громадської безпеки”), у ст. 186 КК України “Пограбування”, у ст. 187 КК України “Розбій” (Розділ 6 “Злочини проти власності”) та інших статтях КК України.

Оскільки при здійсненні будь-якого з незаконних актів на морі застосоване насильство є небезпечним для життя або здоров’я, випадки насильницького пограбування зустрічаються досить рідко. Тому більш детально розглянемо лише склад злочинів згідно зі ст. 187 КК України і ст. 257 КК України (табл. 2).

З наведеної порівняльної таблиці складів злочинів видно, що склади *озброєного розбою, розбою, бандитизму* у цілому відповідають вимогам міжнародного законодавства з тією різницею, що такий злочин, як *озброєний розбій* є *спеціальним за своїм об’єктом — безпека міжнародного судноплавства*. Проте необхідно визнати обґрунтованим розміщення норм про такі злочини не у Розділі XX “Злочини проти миру, безпеку людства і міжнародного правопорядку”, оскільки особливістю складу *озброєний розбій* є те, що злочин здійснюється у межах юрисдикції держави. А кожна держава має право самостійно кваліфікувати злочини, що розглядаються, і самостійно (в залежності від спеціальних цілей і характеристик) деталізувати достатньо широку сферу кваліфікації міжнародного злочину — *озброєного розбою* і розмішувати у певний розділ КК України відповідні даному складу злочини.

Так, наприклад, залежно від конкретних характеристик під кваліфікацію міжнародних злочинів — *озброєного розбою* за КК України підпадають або *розбій* або *бандитизм* або *пограбування*. При визначених обставинах, зазначені склади злочинів важко розмежувати. Так, наприклад, якщо злочинна група має корисливий мотив, озброєна. З одного боку — корисливий мотив є одною з характеристик *розбою*, з іншого — озброєність групи є однією характеристик *бандитизму*.

Склади злочинів згідно зі ст. 187, 257 КК України

Міжнародне право	КК України (ст.187) Розбій	КК України (ст. 257) Бандитизм
Об'єкт злочину		
Основний – безпека міжнародного судноплавства, Додатковий – власність, життя, здоров'я, свобода і гідність особи.	Право власності, особа (її здоров'я і життя)	Громадська безпека
Об'єктивна сторона		
Будь-який незаконний акт насильства, затримання і пограбування або погроза пограбування, який спрямований проти суден, судна або проти осіб або майна на борту судна і здійснений у межах юрисдикції держави у відношенні таких злочинів.	Напад з метою заволодіння чужим майном, поєднаний з насильством, небезпечним для життя або здоров'я особи, яка зазнала нападу, або з погрозою застосування такого насильства.	Містить три альтернативних дії: 1. Організація банди; 2. Участь у банді; 3. Участь у нападі. Банда – стійка, озброєна група з трьох і більше осіб, які попередньо організувалися для здійснення нападів на підприємства, установи, організації або окремих осіб.
Суб'єкт злочину		
Будь-яка особа	Дієздатна особа, яка досягла 14-річчя.	Дієздатна особа, яка досягла 14-річчя.
Суб'єктивна сторона		
Прямий умисел і корисливий мотив	Прямий умисел і корисливий мотив. Мета – заволодіння майном.	Прямий умисел і спеціальна мета – напад.

Для відповідальності за *розбій*, який здійснений організованою групою, не вимагається наявності такої ознаки, як *обов'язкова озброєність* одного з учасників. Озброєний груповий напад є метою заволодіння є *розбоєм*, а не *бандитизмом*, у випадках, якщо група була *створена для здійснення одного епізодичного злочинного акту*, а при неодноразовому озброєному нападі склад групи не був постійний.

Необхідно також мати на увазі, що при бандитизмі сам факт організації озброєної банди, а також участь у ній складає закінчений склад злочину. Створення ж групи, у тому числі озброєної, з метою розбійного нападу і участь у такій групі, визначається підготовкою до *розбою*.

Необхідність у розмеженні *пограбування* і *розбою* виникає у тих випадках, коли відкрите викрадення майна при пограбуванні супроводжується з використанням насильства до потерпілого. Як і *розбій*, пограбування, поєднане з використанням насильства до потерпілого посягає на два об'єкта: власність і особистість. *Різниця між ними визначається, головним чином, характером застосованого до потерпілого насильства*. При *розбої* таке насильство небезпечно для життя і здоров'я, при *пограбуванні* — не небезпечно.

Аналіз конкретного випадку озброєного розбою

07 лютого 2003 року о 02 годині ночі було здійснено напад на судно “Механик Карасев” під іноземним прапором з українським екіпажем на борту. Судно стояло на якірній стоянці №7 внутрішнього рейду карти Бразилії. З корми правого борту, використовуючи крючок на довгій жердині, на судно проникли 10 осіб. Захопили першого помічника капітана, який проводив обхід по

судну. Пробрались на нижній ярус житлових кают і захопили повара. Погрожуючи ножами і пістолями, повара повели на другий ярус житлових кают. Побачивши у каюті старшого механіка, з погрозами зброєю, вимагали щоб він вийшов у коридор. У цей момент відрізали провідник до рятувального круга та почали душити другого помічника і один з нападаючих вистрелив йому у живіт, а інший постріл здійснив у двері. Електромеханік почав подавати дзвінки авральною сигналізацією. Нападники почали тікати, заскочили у шлюпку і почали невпорядковану стрілянину. Одна з куль попала у голову старшого помічника капітана, який помер на місці.

Наслідки: смерть однієї людини і тяжкі тілесні ушкодження двох осіб. Усі потерпілі та загиблій — громадяни України [13].

Випадок, описаний вище, відноситься до дуже поширених сьогодні, а саме, коли українські моряки працюють на судах під іноземним прапором у піратських зонах і тим самим наражаються загрозі їхньому життю і здоров'ю.

Щодо розглянутого випадку: відповідно до п. 1 ст. 6 Конвенції про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки морського судноплавства 1988 року Федеративна Республіка Бразилія, як держава, на території якої здійснено злочин і громадянами якої зазначений злочин скоєний, встановило юрисдикцію по відношенню до скоєного злочину.

Встановивши юрисдикцію, Федеративна Республіка Бразилія відповідно до ст. 7 Конвенції про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки морського судноплавства, порушила кримінальну справу за даними фактами та проводить розслідування у порядку кримінального провадження [8].

Але, відповідно до п. 2 Конвенції про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки морського судноплавства, Україна, як держава, громадянам якої були заподіяні тяжкі тілесні ушкодження, а також громадянин якої був вбитий, також може встановити свою юрисдикцію до скоєного злочину. У даному випадку Україна не заявила Генеральному секретарю Міжнародної морської організації про встановлення юрисдикції. Згідно п. 3. 4. Кодексу "государствам рекомендується заключати двусторонні угоди для облегчення расследования актов пиратства и вооруженного разбоя против судов" [9]. У даному випадку така угода була укладена, а саме, був укладений Договір між Україною і Федеративною Республікою Бразилії про взаємну правову допомогу у кримінальних справах, ратифікований Законом України від 06. 03. 03р. №620 [9].

На сьогодні, остаточного вироку щодо злочинців у даному випадку не винесено. Згідно з п. 2 б), d) ст. 1 Договору Федеративна Республіка Бразилії забезпечить Україну документами та винесеним вироком.

У разі, якщо б Україна заявила та встановила свою юрисдикцію у відношенні до розглядуваної справи, даний злочин необхідно було б кваліфікувати згідно зі ст. 257 КК України "Бандитизм". При цьому необхідно мати на увазі, що наслідками бандитського нападу були не тільки тяжкі тілесні ушкодження, але і смерть громадянина України. У цьому разі, відповідно до п. 7 постанови Пленуму Верховного Суду України від 07 липня 1995 року №9 "Про судову практику в справах про бандитизм", у випадках, коли бандою скоєно більш тяжкий злочин, наприклад, вбивство, згідно з яким встановлюється і більш сувора відповідальність, ніж за бандитизм, такі дії підлягають покаранню по сукупності злочинів [6].

Таким чином, для безпечного та стабільного функціонування держав, які представляють собою складні соціальні системи, необхідний ефективний захисту їхніх життєво важливих інтересів від різного характеру погроз, у тому числі і від погроз злочинів міжнародного характеру, таких як піратство, озброєний розбій проти суден. *Забезпечення вказаного захисту може бути досягнуто шляхом встановлення нормами національного законодавства кримінально-кар-*

них злочинів, склад яких відповідав би нормам міжнародних угод, обов'язковість на які надано Верховною Радою України, а також шляхом правильної кваліфікації злочинів у контексті міжнародних угод та національного законодавства України — у цілому, і внутрішньо національного законодавства України — зокрема.

Література

1. Маджорян Л. А. Терроризм на море: Борьба государств за безопасность морского судоходства. — М.:Международные отношения. 1991. — 166 с.
2. Ромашев Ю. С. Борьба с преступлениями международного характера, совершаемыми на море: терроризм, пиратство, незаконный оборот наркотиков и др. преступления / Гл. ред. Ефимов С. Л. — М.:Росконсульт, 2001. — 300 с.
3. Демиденко В. В., Прусс В. М., Шемякин А. Н. Пиратство, терроризм, мошенничество на море: Правовые аспекты. — Изд. 2-е — Одесса: АО "Бахва". 1997 — 144 с.
4. Научно-практический комментарий Уголовного кодекса Украины от 5 апреля 2001 года под ред. Н. И. Мельника, Н. И. Хавронюка. — К.: Каннон А. С. К., 2002. — 1216 с.
5. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. — 2-е вид., перероб. та доповн. / Відп. ред. С. С. Яценко. — К.: А. С. К., 2002. — 968 с.
6. Про судову практику в справах про бандитизм: постанова Пленуму Верховного Суду України від 07 липня 1995 року № 9 // Бюлетень законодавства і юридичної практики. — 1996. — № 1. — 474 с.
7. Про ратифікацію Конвенції Організації Об'єднаних Націй з морського права 1982 року та Угоди про імплементацію Частини XI Конвенції Організації Об'єднаних Націй з морського права 1982 року: Закон України від 03 червня 1999 №728// Відомості Верховної Ради України. — 1999. — №31. — Ст. 254.
8. Про ратифікацію Конвенції про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки морського судноплавства, та Протоколу про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки стаціонарних платформ, розташованих на континентальному шельфі: постанова Верховної Ради України від 17 грудня 1993р. №3735// Відомості Верховної Ради України. — 1993. — №52. — Ст. 497.
9. Про ратифікацію Договору між Україною та Федеративною Республікою Бразилія про взаємну правову допомогу у кримінальних справах: Закон України від 6 березня 2003 року № 620// Відомості Верховної Ради України. — 2003. — №25. — Ст. 171.
10. Пункт 7. 1 порядку денного засідання Комітету зі спрощення формальностей Міжнародної морської організації ООН на його 30 сесії. Січень 2003р. — (FAL 30/7/1).
11. Інформаційний пункт 5 порядку денного засідання Комітету з безпеки на морі Міжнародної морської організації ООН на його 77 сесії. Доповнення № 1 (MSC/77/INF-5).
12. Кодекс практики по расследованию преступлений, связанных с пиратством и вооруженным разбоем против судов. Резолюция ИМО А. 922 (22) / Сборник Резолюций ИМО, принятых на 22 Ассамблее ИМО. — 2001.
13. Архив Державної морської інспекції з безпеки судноплавства. Справа т/х "Механик Корасев" — 07. 02. 03.

А. А. Куприй

Одесский национальный университет им. И. И. Мечникова
кафедра уголовного права, уголовного процесса и криминалистики
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

КВАЛИФИКАЦИЯ НЕЗАКОННЫХ АКТОВ, НАПРАВЛЕННЫХ ПРОТИВ БЕЗОПАСНОСТИ МОРСКОГО СУДОХОДСТВА

РЕЗЮМЕ

Вопросы квалификации незаконных актов, а именно, *пиратства* и *вооруженного разбоя*, направленных против безопасности морского судоходства, характеризуются особой сложностью и спецификой.

Сравнительный анализ норм международного права и национального права Украины, описанный в статье случай нападения на украинских моряков поможет, думаем, правильно ориентироваться в решении непростых ситуаций, в которых могут оказаться украинские моряки, судовладельцы и органы государственной власти Украины.

Ключевые слова: пиратство, вооруженный разбой, бандитизм, грабеж, захват морского судна, уголовная юрисдикция, безопасность судоходства.

О. С. Козерацька, асистент

Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова,
кафедра кримінального права, кримінального процесу та криміналістики,
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

КРИМІНАЛЬНІ ТА КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНІ ЗАХОДИ БОРОТЬБИ З ОКРЕМИМИ ВИДАМИ ЗЛОЧИНІВ

Розглянуто законодавчі аспекти притягнення спеціального суб'єкта до кримінального покарання в сфері злочинів проти безпеки виробництва. Проведено порівняльний аналіз цього питання у чинному Кримінальному кодексі України 2001 р. та Кримінальному кодексі України 1960 р. Пропонується внести доповнення до ст. 101 КПК України "Органи дізнання".

Ключові слова: Держнаглядохоронпраці, виробничий травматизм, злочин проти безпеки виробництва, роботи з підвищеною небезпекою, спеціальний суб'єкт злочину.

Дослідженню проблем охорони здоров'я присвячені праці багатьох вітчизняних та закордонних авторів, як наприклад: Лесенко Г. П., Денисенко Г. Ф., Козлов В. Ф., Матіас Вальтер, Манфред Лёвші, Клаус Адомейт та інші.

Проте в чинному Кримінальному кодексі України до цього часу залишилися нерозробленими питання *про суб'єкти правоохоронної діяльності та їх ролі у викорінюванні та попередженні порушень законодавства в галузі безпеки виробництва, які тягнуть за собою кримінальне покарання.*

Нами поставлено мету — вивчити деякі питання теорії і практики застосування нового кримінального законодавства за скоєні злочини, пов'язані з нещасними випадками на виробництві, а також проаналізувати питання про суб'єкт правоохоронної діяльності в цій галузі, внести і обґрунтувати пропозиції про доповнення переліку суб'єктів.

У Кримінальному кодексі України від 5 квітня 2001 року поняття покарання визначене у ст. 50: "Покарання є заходом примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні злочину, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого"[2, 131].

Згідно з ч. 2 ст. 50 КК України покарання має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами, тобто виконання основних задач правосуддя за загальною та спеціальною превенцією.

На останній колегії Генеральної прокуратури України було розглянуто питання про стан охорони праці, який склався в гірничій промисловості та стан відшкодування шкоди потерпілим, які втратили працездатність внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання. Генеральний прокурор України Г. Васильєв відзначив незадовільну роботу Держнаглядохоронпраці та Фонду державного соціального страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності, обговорив питання про проведення профілактичних заходів та виявлення і притягнення до кримінальної відповідальності посадових осіб, які безпосередньо несуть відповідальність за стан охорони праці на підприємстві. Тому актуальність нашої праці — безперечна.

Родопочатківцем гігієни та безпеки праці прийнято вважати М. В. Ломоносова, який в керівництві з основ металургії та гірничої справи (1724 р.) поряд з питаннями технології, звернув увагу на необхідність запобігання нещасних випадків і захворювань у рудокопів та рекомендував низку профілактичних засобів. У 1841 році царський уряд був змушений видати перший в історії світового законодавства Закон, в якому відображені питання гігієни праці, а у 1911 році був прийнятий Закон про соціальне страхування працівників.

З другої половини XIX століття обчислюється історія спеціального нагляду за безпечним використанням посудин, які працюють під тиском, котлів, забезпечення безпеки в гірничій промисловості, як найбільш небезпечній, що у випадку аварії приносить шкоду здоров'ю та величезні матеріальні збитки. Із створенням особистої гірничозаводської інспекції у 1892 році безпека гірничої праці стає предметом спеціального нагляду. Кінець XIX сторіччя характеризується прийняттям низки нормативних актів та законів, які регламентують працю підлітків та жінок і медичну допомогу при нещасних випадках.

Таким чином, на первинному етапі історії було закладено основи охорони здоров'я, соціального страхування, а також покладено початок формування нормативної бази з питань охорони праці.

Період переходу до ринкових відносин характеризується зменшенням уваги до охорони праці як на державному, так і на виробничому рівнях. Раніше існуючі системи управління охороною праці (далі СУОП) не діяли, а нові не були створені, нормативна база не відповідала об'єктивній реальній ситуації нових економічних відношень. Була скасована централізована система управління та виникла потреба щодо нових принципових рішень та підходів, розробка нормативної бази, яка була б спроможна врахувати світовий досвід, власні традиції та національні особливості.

Незважаючи на різке падіння об'ємів виробництва в Україні, як і раніше залишається високим рівень виробничого травматизму і втрати професійної працездатності, зростає чисельність інвалідів праці.

За оцінками фахівців, через незадовільні умови праці ймовірність отримання травм та професійних захворювань на виробництвах України у 5 — 8 раз вище, ніж у розвинутих країнах. Саме на той період припадають такі катастрофи як Чорнобиль, копальня ім. Баракова та ін. Уявляється, що згодом найближчих 5 — 10 років істотних змін в кращий бік не відбудеться, більш того, рівень травматизму може навіть зрости у зв'язку із зростанням виробництва.

Потрібно визначити, що принцип пріоритетності попередження виробничого травматизму та професійних захворювань є найважливішим державним, соціальним, гуманітарним завданням, що стоїть перед Держнаглядом охорони праці, Фондом соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України, відповідними органами державної влади, кожним роботодавцем, усім суспільством.

Принципово ефективним засобом впливу на відповідних працівників для недопущення порушення нормативних актів з охорони праці повинне стати посилення контролю з боку органів Держнаглядом охорони праці, Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України, з обов'язковим інформуванням правоохоронних органів про виявлені факти недодержання вимог нормативних актів з охорони праці.

Відповідні можливості для цього надає ухвалений Верховною Радою України Кримінальний кодекс України, що набрав чинності з 01. 09. 2001 року.

На відміну від Кримінального Кодексу України 1960 року, в якому питанням безпеки виробництва були присвячені тільки окремі статті (ст. 135; 218; 219; 220), в чинному Кримінальному кодексі України передбачено самостійний Розділ X Особливої частини КК — “Злочини проти безпеки виробництва”, норми якого слід розглянути докладніше [2, 565-572].

ються також і штрафи. Це може служити перешкодою при новому призначенні на працевлаштування (10. 346).

В Україні законодавство з охорони праці *значно відстає від європейських стандартів*. У практиці застосування діючого в нашої країні законодавства можна виявити в ньому багато прогалин та суперечностей, які тягнуть за собою недоліки та серйозні помилки в діяльності правоохоронних і судових органів при застосуванні кримінальної відповідальності за порушення нормативно-правових актів з охорони праці.

Так, наприклад, при уважному розгляді обставин нещасного випадку зі смертельним наслідком, який трапився з монтажником Д. підприємства “Одесстальмонтаж” в Одесі, можна помітити численні невідповідності та суперечності до нормативно-правового регулювання розслідування фактів нещасних випадків на виробництві.

Бригаді монтажників ДП “Одесстальмонтаж”, в зв’язку з відсутністю об’ємів робіт, була надана відпустка без утримання на термін з 28. 05. 2002 року по 31. 12. 2002 року. Враховуючи ці обставини, директор МПП “Стальконструкція” запропонував їм провести демонтаж освітлювальних ліхтарів цеху, який належав приватній фірмі. 31. 05. 2002 року бригада стала до роботи. Ланка із 6 осіб, в тому числі постраждалий Д., надів запобіжні пояси, робітники піднялися на покрівлю цеха та почали демонтаж світлового ліхтаря. Д., піднявся на покрівлю ліхтаря, витяг обрізані кистилі кріплення профнастилу, при цьому не пристібнув карабін запобіжного пояса за конструкцію світлового ліхтаря. В цю мить трапилось обвалювання листів профнастилу покрівлі ліхтаря. Д. упав в утворений отвір на підлогу помешкання цеху та, не опритомнівши, помер.

Старший помічник прокурора Ленінського району м. Одеси, юрист 1-го класу Ф., розглянувши матеріали перевірки за фактом смерті Д., виніс постанову від 11. 06. 2002 року про відмову в порушенні кримінальної справи у зв’язку з відсутністю складу злочину.

Склад злочину — сукупність визначених у кримінальному законі ознак, за наявності яких суспільно небезпечне діяння характеризується як злочин. До елементів складу злочину належать об’єкт, об’єктивна сторона, суб’єкт, суб’єктивна сторона діяння [5, 431].

Як бачимо, всі обставини цього нещасного випадку, містять усі відповідні елементи складу злочину. Тому виникає питання “Що спонукало прокурора застосувати до даного нещасного випадку ст. 6 п. 2, ст. 99 УПК України?”

Як відомо, підставою для порушення карної справи, дисциплінарного стягнення або провадження про адміністративне правопорушення, згідно з вимогами закону, виникає наявність достатніх даних, які вказують на ознаки правопорушення. Це означає, що справа може бути порушена тільки в тому випадку, коли повідомлені чи отримані в ході наступної перевірки дані свідчать про те, що дія дійсно мала місце і що вона містить ознаки правопорушення, передбаченого конкретною статтею відповідного нормативного акту. А що, як не матеріали спеціального розслідування, можуть бути такими даними? Але ж, в даному випадку, прокурор залишив їх без уваги.

Комісією з розслідування нещасного випадку зі смертельним наслідком, який трапився з монтажником Д., підприємства ДП “Одесстальмонтаж”, було з’ясовано низку найгрубіших порушень Закону України “Про охорону праці”, Кодексу Законів про працю, ДНАОП (державні нормативні акти з охорони праці), БНіП (будівельні норми і правила) і т. ін., які були допущені посадовими особами зацікавлених підприємств. Яскравим прикладом є порушення керівництвом підприємства та самим постраждалим вимог інструкції №20 з техніки безпеки монтажника при монтажі сталевих та металевобетонних конструкцій, яка була затверджена 23. 03. 1999 року пр. №36 головного підприємства закритого акціонерного товариства

“Трест Криворожстальконструкція”, п. 3. 10. 2. “Підсилювальне збирання ліхтарів здійснюється згідно з ПВР (проект виконання робіт) з приставних драбин, тумб. У всіх випадках при виконанні цих робіт працівники повинні закріплюватись запобіжними поясами за конструкції ліхтарів або за страховочний тросик”. Слід підкреслити, що ПВР у даному випадку був відсутній, а згідно БНіП III-4-80* п. 1. 28. “... Здійснення робіт без ПВР не допускається”. Порушена також ст. 1. 6 БНіП III-4-80* “При виробництві робіт з підвищеною небезпекою (...будівельно монтажних робіт, виконуваних в аварійних будинках, спорудженнях ...) відповідальним інженерно-технічним працівникам повинен був виданий наряд-допуск”.

Згідно з “Положенням про порядок розслідування та ведення обліку нещасних випадків, професійних захворювань і аварій на виробництві” затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 21 серпня 2001 року №1094 (надалі — “Положення ...”), п. 49 “Роботодавець у п’ятиденний термін після закінчення спеціального розслідування нещасного випадку надсилає за рахунок підприємства копії матеріалів, названих у пункті 48 цього Положення, органам прокуратури, іншим органам, представники яких брали участь у розслідуванні, ...” [7, п. 49].

Комісія закінчила розслідування цього нещасного випадку 20. 06. 2002 року, тому прокурор не мав можливості ознайомитись з матеріалами розслідування та висновками комісії. Варто звернути увагу на те, які фахівці, згідно з “Положенням ...” п. 38, включаються до складу комісії: “Розслідування цього випадку проводиться комісією із спеціального розслідування, яка призначається наказом керівника територіального органу Держнаглядохоронпраці, за погодженням з органами, представники яких входять до складу цієї комісії.

До складу комісії із спеціального розслідування включаються: посадова особа органу державного нагляду за охороною праці (голова комісії), представник відповідного робочого органу виконавчої дирекції Фонду, представники органу, до сфери управління якого належить підприємство, а у разі його відсутності — відповідної місцевої держадміністрації або виконавчого органу місцевого самоврядування, роботодавця, профспілкової організації (членом якої є потерпілий), вищого профспілкового органу або уповноважений трудового колективу з питань охорони праці, якщо потерпілий не є членом профспілки, а у разі розслідування випадків виявлення гострих професійних захворювань (отруєнь) також спеціаліст відповідної установи (закладу) державної санітарно-епідеміологічної служби.” [7, п. 38]. Як бачимо, склад комісії підібрано таким чином, що дає можливість надати випадку більш кваліфіковану та об’єктивну оцінку, ніж прокурор, який розглядає справу лише в одній площині.

Робота, яку виконував потерпілий, відноситься до робіт з підвищеною небезпекою, тому керівник підприємства (спеціальний суб’єкт злочину) був зобов’язаний призначити своїм наказом службову особу, яка повинна безпосередньо контролювати виконання робіт і попередити порушення виконавців робіт. Як бачимо, цього зроблено не було, що привело до загибелі потерпілого Д. Тому такий злочин слід було б кваліфікувати за ч. 2 ст. 272 КК України [2, 566].

На прикладі цього нещасного випадку, ми маємо можливість простежити як у процесі кваліфікації злочинів і при призначенні покарання мають чітко визначатися межі вини особи, яка звинувачується у вчиненні злочину, суспільно небезпечні наслідки якого виникли в результаті вини не тільки обвинуваченого, а й потерпілого. Але, в даному випадку, прокурор звернув увагу лише на порушення, які допустив потерпілий і проігнорував чисельні грубі порушення існуючого законодавства, що були допущені посадовими особами підприємства.

Згідно зі ст. 97 КПК України “По заяві або повідомленні про злочин прокурор, слідчий, орган дізнання або суддя забор’язанні *не пізніше триденного строку* прийняти одне з таких рішень: 1) порушити кримінальну справу; 2) відмовити в порушенні кримінальної справи; 3) направити заяву або повідомлення за належні-

стю.” [5, 414]. А згідно з “Положенням ...” п. 41 “Спеціальне розслідування нещасних випадків проводиться протягом *не більше 10 робочих днів*” [7, п. 41].

На нашу думку, для запобігання подібних ситуацій та усунення суперечек в чинному законодавстві *було б доцільно доповнити ст. 101 КПК України “Органи дізнання” новим суб’єктом правоохоронної діяльності, а саме: “п. 9) органи державного нагляду за охороною праці — у справах про аварії на виробництві та порушення вимог законодавства про охорону праці”*.

Органи Держнаглядохоронпраці фактично вже наділені основними ознаками органів дізнання, а їх участь у проведенні дізнання та розслідування таких справ *надали б можливість виключити множинність відомств*, які ведуть розслідування та забезпечити одностайну, своєчасну роботу в боротьбі зі злочинністю в сфері охорони праці та її попередження. *Таке доповнення до законодавства безперечно буде сприяти підвищенню рівня ефективності правоохоронної діяльності.*

Література

1. Конституція України. — К.: Преса України, 1997. — 80 с.
 2. Уголовный кодекс Украины. Комментарий / Под редакцией Ю. А. Кармазина и Е. Л. Стрельцова. — Харьков: ООО “Одиссей”, 2001. — 960с.
 3. Уголовный кодекс Украины 1960 г. — Х.: ООО “Одиссей”, 2000. — 256 с.
 4. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Відповідальні редактори Я. Ю. Кондратьєв, С. С. Яценко. — К.: Юрінком, 1994. — 799 с.
 5. Кримінально-процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар. — К.: А. С. К., 2002. — 1056 с.
 6. О внесении изменений в Закон Украины “Об охране труда”. Закон Украины от 17 декабря 2002 г. // “Голос Украины” от 17 декабря 2002 года.
 7. ДНАОП (державний нормативний акт з охорони праці) 0. 00 — 4. 03 — 01 “Положення про порядок розслідування та ведення обліку нещасних випадків, професійних захворювань і аварій на виробництві”.
 8. Ливчак И. Ф., Иванова Н. В. “Основы промышленного строительства и санитарной техники”, ч. 2, изд. 2-е. — М.: Высшая школа, 1984. — 672 с.
 9. Козлов В. Ф., “Справочник по радиационной безопасности”. — М.: Энергоатомиздат, 1987. — 192 с.
 10. Міжнародне законодавство про охорону праці. Конвенції та рекомендації МОП., том 1. — Київ: Основа, 1997. — 672с.
 11. Матиас Вальтер. Трудовое право в Германии // Sozial-Report. Inter Nationes, Bonn, III квартал, 1993.
 12. Манфред Лёвши. Трудовое право в Германии // Arbeits recht. Verner-ferlag, Dusseldorf, 1991.
- Матеріали спеціального розслідування нещасного випадку со смертельним исходом, проішедшего 31 мая 2002 года с монтажником ДП “Одесстальмонтаж” ЗАО “Треста Криворожстальконструкция” в г. Одессе.*

Л. С. Кучанська, здобувач

Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова,
кафедра кримінального права, кримінального процесу та криміналістики,
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

ЗЛОЧИНИ ПРОТИ МОРАЛЬНОСТІ: ОБ'ЄКТ ТА СИСТЕМА

Проаналізовано чинні в сучасній науці кримінального права України підходи до визначення об'єкта злочину проти моральності. Наводяться додаткові, на наш погляд, переконливі аргументи на користь визнання об'єктом будь-якого злочину суспільних відносин. У якості об'єкта цих злочинів (ст. ст. 297-304 КК) запропоновано розуміти моральні відносини, які забезпечують трансформацію прийнятих в суспільстві морально-етичних норм для переконання, та правила поведінки конкретної особистості.

Ключові слова: об'єкт кримінально-правової охорони, моральність, моральні відносини, система, класифікація.

Актуальність теми

Однією з особливостей, притаманних новому кримінальному законодавству України, є *принцип більш глибокої диференціації* при побудові розділів Особливої частини Кримінального кодексу (далі КК). Ця тенденція торкнулася і злочинів проти моральності (відповідальність за більшість з яких хоча традиційно й передбачалася КК УРСР 1922, 1927 та 1960 рр.), проте ці норми єдиної системи не утворювали. Так, наприклад, такі діяння як приневолювання до проституції, звідництво, утримання притонів розпусти, а також залучення жінок до проституції за КК УРСР 1927 р. було віднесено до злочинів проти життя, здоров'я, волі і гідності особи (ст. 166). Утримання притонів розпусти та звідництво за КК УРСР 1960 р. розглядалося як злочин проти громадської безпеки, громадського порядку і народного здоров'я (ст. 210). За КК України 2001 р. *злочини проти моральності вперше набувають статусу самостійної системи*. Це рішення законодавця уявляється цілком обгрунтованими, та і взагалі його важно переоцінити, оскільки ще вогненні письмена, які з'явилися на бенкеті у Валтасара, виголошували: "Без моралі та звичаїв немає ні Бога, ні батьківщини, ні спокою, ні щастя" [1, 12]. Разом з тим, *такий безумовно позитивний підхід обумовлює необхідність аналізу цілої низки питань теоретичного та практичного характеру*, найважливішим з яких є питання про *об'єкт* цих злочинів. Соціальна сутність і юридична природа будь-якого діяння, характер та ступінь його суспільної небезпеки значною мірою обумовлені особливостями об'єкта злочину. З'ясування змісту об'єкта кримінально-правової охорони сприяє визначенню відповідних норм у системі Особливої частини кримінального законодавства, правильній кваліфікації вчиненого, відмежуванню його від суміжних суспільно небезпечних діянь, врешті-решт, індивідуалізації покарання. Як справедливо зазначав у свій час А. Н. Трайнін, "кожен злочин, полягає він у дії чи бездіяльності, завжди є посяганням на той або інший об'єкт. Злочинів, які ні на що не посягають, в природі не існує" [2, 122].

Визначення об'єкта злочину проти моральності. Концепції. Термінологія

Ще декілька років тому, в теорії кримінального права майже загальновизначним було трактування об'єкта злочину як суспільних відносин, що охороняються

кримінальним законом від злочинних посягань. Однак у сучасній українській та російській кримінально-правовій доктрині таке визначення об'єкта злочину піддається інтенсивній критиці. Так, на думку С. Б. Гавриша, концепція об'єкта як суспільних відносин є штучною конструкцією з яскраво вираженим ідеологічним підходом: “з позиції теорії об'єкта як суспільних відносин виходить, що кримінальне право охороняє не матеріальні цінності і блага, життя, здоров'я, довкілля і т. ін., а, навпаки, якусь форму їх прояву, ті чи інші зв'язки між суб'єктами відносин, тоді як у дійсності таким охоронюваним об'єктом є “правове благо” як “певна цінність” [3, 64-65].

В. М. Трубников, не відмовляючись по суті від трактування об'єкта як суспільних відносин, пропонує назвати їх “соціальною оболонкою” і представити у вигляді первинного об'єкта злочинних посягань, а реальні об'єкти у вигляді вторинних об'єктів, які знаходяться у середині соціальної оболонки [4, 81-87].

Російський дослідник Г. П. Новосьолов робить висновок, що об'єктом кожного злочину є люди—індивіди, їх малі чи великі групи (об'єднання), а також суспільство в цілому [5, 53-64]. З цією позицією Г. П. Новосьолова, хоча і з певними обмеженнями, згоден і В. П. Ємельянов: “Це в цілому вірне уявлення про об'єкт злочину потребує деяких уточнень, оскільки не кожен злочин посягає безпосередньо на людину. Він може заподіяти їй шкоду опосередковано, шляхом впливу на умови її життя і зовнішнє середовище. Вчиняючи злочин, винна особа безпосередньо посягає не тільки на людей, але й на ті чи інші різновиди, аспекти, прояви життя, діяльності людини, колективів, суспільства, їх безпеки, умови існування та функціонування, інакше кажучи, на конкретні сфери життєдіяльності людей, що охороняються кримінальним законом і виступають у якості безпосередніх об'єктів злочинів як реальних явищ дійсності” [6, 7-11].

Рамки цієї статті не дозволяють детально проаналізувати вказані нові *підходи до визначення об'єкта злочину*, тому обмежимося декількома загальними підсумковими висновками.

По-перше, наведені вище трактування зовсім не є новими за своєю сутністю. Ще О. Ф. Кистяковський зазначав, що об'єктом злочину може бути загалом тільки людина з усіма правами, установами, які вона, як істота суспільна, будує. А тому, крім життя, здоров'я, честі, як більш-менш основних об'єктів злочину, умовно кажучи, збудованих самою природою, такими також є речі, тварини, навіть певний склад думок [7, 280]. Н. С. Таганцев вважав, що “посягання на норму права у її реальному бутті є посяганням на правоохоронний інтерес життя, на правове благо” [8, 32-33]. Однак не слід забувати, що і О. Ф. Кистяковський і Н. С. Таганцев не раз підкреслювали: не всякий інтерес індивіда чи групи отримує правоохорону, а тільки той, який може мати суспільне значення [8, 34-35].

По-друге, у сучасних умовах цілком зрозуміле прагнення багатьох учених усійсько відхреститися від марксистсько-ленінської спадщини з її гіпертрофованим розумінням ролі суспільного над особистим і трактуванням особистості як сукупності суспільних відносин. Саме цим була зумовлена зайва відторгненість від індивіда в працях представників концепції суспільних відносин як об'єкта злочину. Звідси й інтенсивний науковий пошук нового “гідного” терміна.

Однак, як уявляється, справа полягає не в термінології, а у суті питання. Основне призначення права регламентувати життя соціуму, встановлюючи межі дозволеного. Критерієм поділу права на галузі, поряд з методом правового регулювання є певні сфери соціальних відносин. У процесі дії так званих “будуючих” галузей права (конституційного, цивільного, підприємницького, комерційного і т. ін.) встановлюється певний порядок співіснування індивідів у межах соціуму, який дозволяє вирішувати виникаючі колізії між суб'єктами тими способами, в яких заінтересовані держава і суспільство в цілому. Саме цей порядок і є об'єктом кримінально-правової охорони, і не дуже важливо при цьому як його називати: “суспільні відно-

Так, на думку М. В. Ведяхіна суспільна моральність — це сукупність суспільних відносин, які визначають уявлення про добро і зло, про пристойне і непристойне, про гуманне і негуманне, про справедливе і несправедливе [13, 10]. С. С. Яценко вважає, що об'єктом злочинів, передбачених ст. ст. 297-304 КК України, є відносини в сфері духовного і культурного життя суспільства [14, 775-794]. Безпосередніми об'єктами злочинів, передбачених ст. ст. 297-304 КК України, автори коментаря до Кримінального кодексу України (за редакцією М. І. Мельника та М. І. Хавронюка) називають моральні засади суспільства, відповідно у сферах: поваги до вмерлих та місць їх поховання; у ставленні до історичних та культурних цінностей; у ставленні до тварин; у розповсюдженні інформації про прийнятні форми поведінки людей та у засобах розв'язання конфліктів; у поширенні інформації про статеве життя; у встановленні зв'язку між людьми для задоволення їх статевих потреб; у підставах задоволення статевих потреб; у ставленні до виховання підростаючого покоління [15, 815-829].

Об'єкт злочинів проти моральності визначають також як суспільні відносини у сфері громадської моралі, як суспільні відносини, що забезпечують нормальний духовний і культурний рівень життя кожної особи, громадський порядок у сфері забезпечення належного духовного стану суспільства, моральне здоров'я населення і, зокрема, нормальний розвиток і виховання неповнолітніх і т. ін.

Слід підкреслити, що поняття “суспільна мораль” має і *нормативне визначення*.

Згідно зі ст. 1 Закону України “Про захист суспільної моралі” від 20 листопада 2003 р. **суспільна мораль — це система етичних норм, правил поведінки, що склалась у суспільстві на основі традиційних духовних і культурних цінностей, уявлень про добро, честь гідність, громадський обов'язок, совість, справедливість** [16]. З цього положення цілком логічно було б зробити висновок, що *родовим об'єктом злочинів проти моральності*, передбачених ст. ст. 297-304 КК України, є *система етичних норм, правил поведінки*, що склалася у суспільстві. Але звернімося до етимології терміну “моральність”. Російсько-українські і українсько-російські словники дозволяють вважати, що термін “моральність” (укр.) і “нравственность” (рос.) розглядаються як синоніми [17, 327]. Вірогідно, існування різних термінів щодо категорії “мораль” пов'язано з тим, що слово “мораль” — латинського походження, “етика” — грецького, “нравственность” — російського і визначають вони те саме — галузь знання про регламентацію відносин між людьми. Більшість вчених, що займаються питаннями моралі й етики, не розрізняють мораль і моральність (нравственность), а в словниках з етики моральність характеризується як поняття, що є синонімом моралі, з чим навряд чи можна погодитись.

Ще Г. Гегель у “Філософії права” присвячував кожному з цих понять окремий розділ. Моральність для нього об'єктивна, безпосередня, занурена в суще і передбачає підпорядкованість індивіда суспільству. Мораль же, навпаки, суб'єктивна, тяжіє до обов'язкового і представляє інтереси вільного індивідуума. Ця позиція має свої прихильників і в сучасній літературі про етику. Так О. І. Некрасов, на наш погляд, справедливо зазначає, що моральність (нравственность) — це система норм поведінки членів певної спільноти людей у певний час. Мораль — це внутрішній світ людини, його діалог з самим собою, особисте бачення й оцінка суспільної регуляції поведінки людей [18, 174].

Таким чином, виникає питання — що саме, моральність чи мораль, виступає об'єктом злочинів, передбачених ст. ст. 297-304 КК України. З нашої точки зору, ні те, ні інше. Як зауважує В. Мальцев, злочинці не володіють ніякими засобами, навіть посягаючи на найважливіші соціальні цінності, змінити зміст або форму кримінального закону та справити вплив на процес його реалізації за конкретними справами [19, 37]. Це положення може бути віднесене до будь-

яких соціальних норм. Злочин посягає не на норму як засіб соціального управління, а на сутнісно інше об'єктивне явище. Норма не існує сама для себе, її роль другорядна.

Моральності не можна заподіяти шкоду, бо змінити систему етичних норм та правил поведінки під силу лише соціальним чинникам, а саме — зміною певних елементів базових відносин. В. О. Рукавішніков, Л. Хелман, П. Естер зазначають, що висновки про моральний занепад сьогодення є перебільшенням оцінки змін у цій сфері. Найважче скоріше криза інституційна, а не моральна, змінилось і джерело походження моральних цінностей індивіда, і їх легітимация [20, 89].

Ю. М. Бородін падіння моральності також пов'язує з економічними труднощами, зі зростанням напруги у відносинах між людьми, послабленням соціальних інститутів [28, 62]. Звідси випливає, що норми, у тому числі і моральній, шкода заподіяна бути не може.

Виходячи з наведеного вище визначення моралі, вона теж не може бути об'єктом злочинів, передбачених ст. ст. 297–304 КК України, тому що посягання на внутрішній світ та особисте бачення людини об'єктивно неможливе.

Разом з тим, у науковій літературі про аналіз етики підкреслюється, що зв'язок між моральністю та мораллю можливий у трьох аспектах: **по-перше**, моральність та мораль взаємно обумовлюють одна одну, оскільки не може бути суспільства без індивідів і індивідів без суспільства, **по-друге**, моральність та мораль взаємно відкидають одне одного, тому що представлені різними суб'єктами (“ми” і “я”) з їх різними інтересами; **по-третє**, моральність та мораль взаємно переходять одна в одну. Моральні норми стають особистими переконаннями людей, інтеріоризуються, входять до внутрішнього світу людини. З іншого боку, самі норми моральності формуються окремими, найбільш авторитетними членами людської спільності. Особисте перетворюється у суспільне [18, 174].

Реалізація такого механізму можлива тільки в рамках нормально функціонуючих моральних відносин, які забезпечують трансформацію прийнятих у суспільстві морально-етичних норм у переконання та в правила поведінки конкретної особистості. Саме ці відносини, на наш погляд, і виступають об'єктом злочинів, передбачених ст. ст. 297–304 КК України. В існуванні та всійкій підтримці саме цих відносин зацікавлені і держава, і суспільство в цілому.

Слід підкреслити, що моральні відносини у чистому вигляді не існують. Вони не наділяються самостійним статусом, як скажімо, відносини політичні, економічні, правові і т. д., а містяться у кожних із суспільних відносин. Невипадково, що в кримінально-правовій літературі пропонувалося передбачити ще одну (поряд з чотирма відомими) ознаку злочину — *аморальність*, а аморальна провина традиційно визначається як діяння, вчинене у будь-якій сфері суспільного чи особистого життя, передбачене моральними нормами, внаслідок яких застосовуються заходи суспільно-морального характеру [22, 495].

Саме ця обставина суттєво ускладнює класифікацію злочинів проти моральності, та і взагалі може поставити під сумнів обґрунтованість відокремленості моральних відносин як самостійного об'єкта злочину. Тому, як уявляється, об'єктом злочинів у межах розділу XII КК України повинні визнаватися не всі відносини, які підлягають моральній регуляції, а тільки ті з них, завдяки яким морально-етичні норми і правила, схвалені суспільством, трансформуються у свідомість кожного члена даної спільноти.

Аналіз положень ст. ст. 297–304 КК України дозволяє визнати, що відносини, про які йдеться, можуть бути трьох видів: 1) моральні відносини у сфері духовного життя (ст. ст. 297–300 КК); 2) моральні відносини у статевій сфері (ст. ст. 301–303 КК); 3) моральні відносини у сфері всебічного розвитку неповнолітніх, (ч. 2 ст. 299; ч. 2 ст. 300; ч. 2 і 3 ст. 301; ч. 3 ст. 302; ч. 3 ст. 303; ст. 304).

Система злочинів проти моральності є неповною

Разом з тим, наведене вище визначення родового об'єкта злочинів проти моральності дозволяє зробити висновок, що система цих злочинів, передбачена розділом XII КК України, є неповною. На наш погляд, до цієї системи можуть бути віднесені:

1) **Пошкодження чи зруйнування релігійної споруди або культового будинку (ст. 178 КК); осквернення або знищення релігійних святинь (ст. 179 КК).**

Як справедливо зауважує О. І. Некрасов, порушення первинних норм моральності (не вбивай, не кради, не обмануй), а також золотого правила моральності (знаменитий категоричний імператив І. Канта — стався до іншої людини не тільки як до засобу, але в той же час і як до мети) неминуче веде до скорої деградації людської спільності, або до її зникання [18, 171].

2) **Посягання на здоров'я людей під приводом проповідування релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів (ст. 181 КК).** Не випадково в російській кримінально-правовій літературі відзначається, що основна мета такої статті у Кримінальному кодексі будь-якої країни — забезпечити умови дотримання прийнятих норм суспільної моральності [23, 596]. Ми теж згодні з тим, що основний безпосередній об'єкт цього злочину — це моральні відносини в духовній сфері.

3) **Розбещення неповнолітніх (ст. 156 КК) та статеві відносини з особою, яка не досягла статевої зрілості (ст. 155 КК).** Як відомо, остання норма охоплює не тільки природні форми статевих зносин, а й гомосексуальні зв'язки. Особлива небезпека таких злочинних дій обумовлена якраз тим, що вони спрямовані на моральне розкладання неповнолітнього. М. Конєва, пропонуючи посилити кримінальному відповідальність за ненасильницькі дії гомосексуального характеру, мотивує це наступним чином: “Справа в тому, що діти, які пережили гомосексуальні контакти з особами, за віком старшими за них, дезорієнтуються у нормальному статевому розвитку. Вони звикають до таких відносин і вважають їх “однією з норм”. Діти, які звикли до таких контактів, після досягнення старшого віку, самі починають втягувати молодших дітей до гомосексуальних відносин. Йде ланцюгова реакція, яка не менш трагічна для суспільства, ніж для індивіда” [23, 59]. З такою думкою важко не погодитись.

4) **Злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування (ст. 166 КК).** Ст. 150 Сімейного кодексу України передбачає, що батьки зобов'язані виховувати дитину в дусі поваги до прав та свобод інших людей, любові до своєї сім'ї та родини, свого народу, своєї Батьківщини (ч. 1). Батьки зобов'язані піклуватися про здоров'я дитини, її фізичний, духовний та моральний розвиток (ч. 2).

Слід підкреслити, що ст. 166 КК України пов'язує кримінальну відповідальність за вказані в диспозиції дії тільки з настанням тяжких наслідків, що, з нашої точки зору, штучно звужує сферу дії цієї норми. В аспекті, що аналізується, більш вдалою уявляється редакція цієї норми в КК Російської Федерації, де умови відповідальності не пов'язуються з настанням тяжких наслідків (ст. 156 КК РФ).

На нашу думку, доповнення системи злочинів проти моральності переліченими статтями, буде сприяти підвищенню ефективності боротьби з цими видами злочинних проявів.

Література

1. Дюфур П. *История проституции* / Пер. с фр. Л. Каневского. — М.: КРОН-ПРЕСС, 1999. — 447 с.
2. Трайнин А. Н. *Общее учение о составе преступления*. — М., 1957. — 364 с.
3. Гавриш С. Б. *Уголовно-правовая охрана природной среды Украины. Проблемы теории и развития законодательства*. — Харьков.: Основа, 1994. — 640 с.

4. Трубников В. М. Новый взгляд на объект преступления // *Право і безпека*. — 2002. — № 1. — С. 81-87.
5. Новоселов Г. П. Учение об объекте преступления: методологические аспекты. — М.: НОРМА, 2001. — 160 с.
6. Емельянов В. П. Понятие объекта преступлений в уголовно-правовой науке // *Право і безпека*. — 2002. — № 4. — С. 7-11.
7. Кистяковский А. Ф. Элементарный учебник уголовного права. Часть Общая. — Киев: Изд-во Книгопродавца — Издателя Ф. А. Иогансона, 1891. — 850 с.
8. Тацій В. Я. Объект и предмет преступления в советском уголовном праве. — Харьков: Вища школа, 1988. — 198 с.
9. Таганцев Н. С. Русское уголовное право. Лекции. Часть Общая: В 2 т. Т. 1. — М., 1994.
10. Шап Я. О свободе, морали и праве // *Государство. и право*. — 2002. — № 5. — С. 85-92.
11. Закон Украины “О налоге с доходов физических лиц” от 22 мая 2003 г. // *Голос України*. — 22 июля 2003 г. — № 134.
12. Постановва Пленуму Верховного Суду України № 2 від 7 лютого 2003 р. “Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи // *Вісник Верховного Суду України*. — 2003. — № 1. — С. 37-42.
13. Ведяхин М. В. Гуманизм как нравственно-этический принцип российского права // *Право и политика*. — 2002. — № 12. — С. 4-13.
14. Уголовный кодекс Украины. Научно-практический комментарий / Отв. ред. С. С. Яценко. — К.: А. С. К., 2003. — 1088 с.
15. Научно-практический комментарий Уголовного кодекса Украины от 5 апреля 2001 г. / Под ред. Н. И. Мельника, Н. И. Хавронюка. — К.: А. С. К., 2004. — 1216 с.
16. Закон України “Про захист суспільної моралі” від 20 листопада 2003 р. // *Урядовий кур'єр*. — 26 грудня 2003 р. — № 345.
17. Російсько-український словник. — К.: А. С. К., 1997. — 760 с.
18. Некрасов А. И. Этика: Учебное пособие. — Х.: ООО “Одиссей”, 2003. — 400 с.
19. Мальцев В. Принцип законности в Уголовном кодексе Российской Федерации // *Уголовное право*. — 2003. — № 1. — С. 37-38.
20. Рукавишников В. О., Хелман Л., Эстер П. Мораль в сравнительном измерении // *Социологические исследования*. — 1998. — № 6. — С. 86-89.
21. Антонян Ю. М. Преступность среди женщин. — М.: Росс. Право, 1992. — 256 с.
22. Кузнецова Н. Ф. Избранные труды / Предисловие академика В. Н. Кудрявцева. — СПб.: Юридический центр Пресс, 2003. — 834 с.
23. Конева М. Усилить уголовную ответственность за ненасильственные действия гомосексуального характера // *Российская. Юстиция*. — 2003. — № 3. — С. 59.

ди. Найбільш розповсюдженим тоді вважався медичний препарат *Метандростеналон*, який належить до допінгового класу анаболічних стероїдів.

У 1971 році була створена антидопінгова служба, до функцій якої входило лише брати кров для аналізів у штангістів на предмет застосування ними анаболічних стероїдів. *Функція контролю* за розповсюдженням допінгу до компетенції цього органу не входила [3, 12].

Актуальною стала проблема допінгу перед Олімпіадою — 80. Тоді керівництво держави, щоб не зірвати проведення її у Москві, під тиском вимог Міжнародного Олімпійського Комітету (МОК), повинне було створити необхідні антидопінгові інстанції. Управління медицини напередодні проведення Олімпіади створило групу антидопінгового контролю, яка була обладнана новітніми японо-американськими засобами допінг-контролю. Було організовано антидопінгову лабораторію. Тобто, проведення всіх цих заходів було обумовлено тим, що їх ігнорування могло призвести до відмови МОК у проведенні Олімпіади — 80 у СРСР [4, 10].

Саме з цього часу СРСР вів активне міжнародне співробітництво у боротьбі з допінгом, намагаючись тим самим, як і інші країни, надати цій проблемі актуальності.

У 1989 році у Москві відбувся II Світовий Антидопінговий Конгрес. На ньому йшлося про нові методи виявлення допінгу у спортсменів, також розглядалися проблеми спортивної медицини, проведення допінг-контролю. Але питання **відповідальності осіб, які займаються розповсюдженням допінгу не порушувалося.**

У 1989 році між Національними Олімпійськими Комітетами США та СРСР було підписано угоду “Про об’єднання зусиль у боротьбі з допінгом”. У її декларації йшлося про те, що МОКі обох країн повністю усвідомлюють всю небезпеку, яку являє собою *допінг* для майбутнього спорту і заявили про взаємну відмову від нього у спортивній практиці та про створення спільної антидопінгової комісії координації цієї діяльності. До її складу увійшли відомі представники світового спорту серед яких був неодноразовий Олімпійський чемпіон Сергій Бубка [5, 9]. Такі угоди укладались і з іншими країнами. Так, 9 березня 1989 року Угода “Про об’єднання зусиль у боротьбі з допінгом” була укладена з Італією. Міжнародна співпраця у боротьбі проти допінгу створювала візуальний фон піклування про поширення цього явища у спорті і в цілому світовому суспільстві. Однак кожна держава усвідомлювала, що політика заборони вживання допінгу під загрозою застосування жорстоких санкцій (у тому числі й кримінально-правових) призведе до подальшого зниження досягнень у спорті, і це відіб’ється на її політичній могутності.

Принципової тактики в той час дотримувалося США щодо держав-конкурентів у спорті. Укладаючи спільні угоди, якими передбачалося утворення спільних контролюючих антидопінгових комісій, США, маючи у своєму складі величезний технічний потенціал для допінгових перевірок, могли контролювати спортсменів інших держав, а ті — через відсутність відповідної технічної бази створити належний допінг-контроль американських спортсменів це зробити були не в змозі.

Допінг у СРСР набув поширення не тільки у професійному спорті, але й серед спортсменів-юнаків, початківців за словами керівника служби антидопінгового контролю СРСР В. Остапенко. За її словами, при проведенні спартакіади школярів у 1989 році з 247 чотирнадцятирічних хлопців 47 приймали стимулятори центральної нервової системи та анаболічні стероїди. В. Остапенко зазначила, що зустрічаються випадки і коли спортсмени більш раннього віку залучаються до застосування допінгу. Особливо це у таких видах спорту як важка та легка атлетика, гімнастика, велоспорт, гребля. Рідше допінг поширений серед ігрових видів спорту та у фігурному катанні [3, 12].

Відповідальність за вживання допінгу у СРСР досить довго була лише дисциплінарною. Спортсмени, у тому числі й юнаки, яких підозрювали у застосуванні заборонених препаратів, могли бути (у крайньому випадку) дискваліфіковані на два

роки для виступів, а при повторному порушенні — довічно. Про дискваліфікацію радянських спортсменів за використання допінгу повідомляли у пресі, по телебаченню і т. д. На кримінально-правовому рівні в УРСР (та в цілому в СРСР) цілеспрямована боротьба з допінгом не велася.

У Кримінальному Кодексі УРСР 1960 року були наявні лише такі кримінально-правові норми: “Виготовлення, придбання, зберігання з метою збуту отруйних або сильнодіючих речовин, які не є наркотичними” [6]. Як ми бачимо, вони і були предметом цього злочину. Під сильнодіючими речовинами законодавець мав на увазі лікарські та інші речовини, вживання яких (поза призначенням чи з перевищенням норми) може завдати великої шкоди здоров’ю людини. До таких медичних препаратів належать усі препарати гормональної дії, які згідно до “Конвенції проти допінгу” відносяться до допінгового класу анаболічних стероїдів.

Ст. 229(5) [КК УРСР, 1960 р.] передбачала відповідальність за намагання залучити неповнолітніх до вживання наркотичних та психотропних речовин. Знову ж таки предметом цього злочину є *допінговий клас препаратів — наркотики*. До них слід віднести діаморфін (героїн), кокаїн, метадон, морфін, маріхуану та інші стимулюючі речовини, які впливають на центральну нервову систему [6].

Виходячи з аналізу цих статей КК УРСР 1960 р можна твердити, що спеціальної норми, яка передбачала кримінальну відповідальність за розповсюдження допінгу і схиляння до його застосування не існувало. Відповідальність наставала лише в тому випадку, коли незаконні дії проводилися з *деякими небезпечними* медичними препаратами та наркотиками. Шкода від розповсюдження допінгу у спорті та суспільстві в цілому державою, на наш погляд, звісно недооцінювалася, про що свідчить наведена вище статистика керівника антидопінгової служби [6].

В сучасній Україні існує тенденція до зростання кількості спортсменів-юніорів, які потрапили в залежність від допінгу. Тренери і наставники привчають своїх учнів до допінгів з 13-14 років, не даючи їм можливості досягнути успіхів у спорті власними силами. Особливу небезпеку становить те, що сфера допінгу торкається і не професійного спорту — культуризму, гирьового спорту, важкої атлетики, гімнастики. Юнаки, які тренуються у непрофесійних клубах та секціях, без контролю застосовують поширені анаболічні стероїди (ретаболіл, діанабол та ін.), завдаючи величезної шкоди власному здоров’ю.

З такою ситуацією у суспільстві погоджуватися було неможливо. Почалося врегулювання на кримінально-правовому рівні відносин у сфері фізичної культури та спорту для попередження застосування допінгів у спорті неповнолітніми, а також їх розповсюдження у непрофесійному спорті. У ст. 24 Закону України “Про фізичну культуру і спорт” від 24. 12. 93 р. [8], йдеться про те, що під час зайняття спортом не дозволяється використання речовин, які заборонені законодавством України, Національними спортивними федераціями, міжнародними спортивними організаціями.

Згідно з ратифікованою в Україні Антидопінговою Конвенцією, спортсмен, який використовує для досягнення спортивного результату стимулятори, допінгові речовини та інші заборонені суміші, а також особи, які сприяють розповсюдженню і застосуванню цих речовин, несуть відповідальність, передбачену законодавством та регламентуючими документами відповідних спортивних організацій [7, 370].

Однією із складових побудови демократичної держави є правове забезпечення умов повноцінного розвитку дітей та молоді. Згідно із Конституцією України людина, її життя, здоров’я та честь є найвищою соціальною цінністю. Відповідно до Основ Українського законодавства про Охорону здоров’я пріоритетним напрямком діяльності суспільства визнається охорона здоров’я неповнолітніх. Український законодавець, керуючись цими конституційними принципами, беручи до уваги підвищену суспільну небезпеку поширення допінгу серед молоді, у ст. 323 КК України від 5. 04. 01 р., *передбачив відповідальність за спонукання неповнолітніх до застосування допінгу*.

Україна, як представник Ради Європи прийняла 15. 03. 01р., Закон України “Про ратифікацію Антидопінгової Конвенції”, яка була прийнята у Стразбурзі 16. 11. 89 р. Цей крок було зроблено, з одного боку для здійснення політики міжнародного правоприємності, а з іншого — для законодавчого визначення допінгу та його класифікації. До цієї Конвенції додається список заборонених допінгових засобів, який систематично переглядається та доповнюється Групою контролю, створеною цією ж Конвенцією, з урахуванням змін зроблених МОКом [8, 52].

Для організації антидопінгового контролю 5. 04. 01 р. Верховною Радою України був розглянутий та ухвалений Закон України “Про антидопінговий контроль у спорті.”

Цей закон передбачив правові та організаційні засади здійснення антидопінгового контролю на Україні, участі у цьому певних закладів та організації профілактики, попередження використання та розповсюдження допінгу в спорті. За законом ці функції має виконувати Національний антидопінговий центр, який був створений Постановою Кабінету Міністрів України №1063 від 26. 07. 02 р [9, 7]. Згідно з постановою, Національний антидопінговий центр є державною установою, яка належить до Держкомспорту.

Основними завданнями НАЦ є:

- напрацювання та виконання програми профілактики, недопущення застосування та розповсюдження допінгу;
- організація та здійснення допінг-контролю у спорті згідно з Антидопінговим кодексом Олімпійського руху;
- тестування спортсменів на предмет застосування ними допінгу;
- напрацювання та здійснення антидопінгових заходів, які розробляються на основі спільних дій органів державної виконавчої влади та фізкультурно-спортивних організацій [10, 207].

1. Варто зазначити, що актуальність щодо проблеми боротьби з допінгом є безумовно актуальною. 2. Аналіз історії виникнення цього суспільно небезпечного явища, створення власної нормативно-правової бази по врегулюванню відносин у сфері застосування та розповсюдження допінгу, яка повинна забезпечити повноцінні умови фізичного розвитку неповнолітніх та спорту взагалі свідчить про початок серйозної законотворчої праці в цій сфері в Україні.

3. Подальші дослідження цієї проблеми дозволять виявити й інші недоліки та прогалини у існуючому законодавстві, визначити суворі обмеження допінгу та визначити його як суспільну небезпеку.

Література

1. С. Г. Попов. *Взаїми у житті*. — М.: *Фізкультура и спорт*, 1972.
2. Ю. В. Буланов. *Анаболічні стероїди*. — М.: *Фізкультура та спорт*, 1997.
3. В. В. Остапенко. *Можно ли победить допинг?* // *Советский спорт* — 1989, 4. 07.
4. Е. Кашина. *На кого падает дамоклов меч?* // *Советский спорт*. — 1989, 7. 10.
5. Е. Зубова. *На мой век досталась лишь война* // *Советский спорт*. — 1988.
6. Є. Ф. Фісенко. *Кримінальні кодекси України 2001 та 1960 рр.: Порівняльні таблиці*. — К.: *Істина*, 2001.
7. *Про ратифікацію Антидопінгової Конвенції: Закон України від 15. 03. 2001 р.* // *Юридичний вісник України*. — № 14. — Ст. 588.
8. *ЗУ Про фізичну культуру та спорт: Закон України від 24. 12. 1993 р.* // *Відомості Верховної Ради України*. — 1994. — №14.
9. *ЗУ Про антидопінговий контроль у спорті: Закон України від 15. 05. 2001 р.* // *Право України*. — 2001. — № 83, ст. 7.
10. *Про утворення Національного Антидопінгового центру: Постанова Кабінету Міністрів*, — № 1469. // *Офіційний вісник України*, — 2002. — № 31, ст. 206.

А. И. Петренко

Донецкий институт внутренних дел МВД Украины,
кафедра уголовного права,
ул. Засядько, 13, Донецк, 83015, Украина

БОРЬБА С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ДОПИНГА В СПОРТЕ УКРАИНЫ

РЕЗЮМЕ

Осознавая повышенную общественную опасность использования допинга, с целью его недопущения украинским законодателем были предприняты кардинальные меры правового характера. Так, для этого была ратифицирована Антидопинговая Конвенция, создан Национальный Антидопинговый Комитет, предусмотрена уголовная ответственность за склонение несовершеннолетних к применению допинга (ст. 323 УКУ).

Ключевые слова: допинг, Международный Олимпийский Комитет, Национальный Антидопинговый центр, Антидопинговая Конвенция.

А. С. Саинчин, канд. юрид. наук, доцент

Международный гуманитарный университет,
ул. Пионерская, 5, Одесса, 65009, Украина

КРИМИНАЛИСТИЧЕСКИЕ КРИТЕРИИ КЛАССИФИКАЦИИ УМЫШЛЕННЫХ УБИЙСТВ

Ключевые слова: умышленное убийство, классификация, криминалистические критерии, неочевидные и очевидные убийства, расследование.

Классификацией преступлений занимаются все науки, объектом которых являются преступные деяния: уголовное право, криминология, юридическая психология и криминалистика [1, 29; 2, 54]. При этом каждая из названных наук производит классификацию преступлений, отвечающую целям и задачам этих наук.

Выбор основания классификации преступлений зависит от целей, которые ставятся перед такой классификацией, а они, в свою очередь, подчинены целям и задачам соответствующей науки и ее разделов. Отметим, что криминалистические классификации в методике раскрытия преступлений позволяют разрабатывать дифференцированные рекомендации, учитывающие особенности того или иного класса, группы объектов [3, 52]. При этом методика раскрытия преступлений напрямую зависит от разработанности классификационной характеристики того или иного вида преступлений. При этом познание исследуемого объекта состоит в исследовании его как в целом, так и отдельных его элементов, их взаимосвязях как в целом, так и в отдельных их элементах.

Исследование данного вопроса позволяет прийти к выводу, что *криминалистическая классификация преступлений направлена на совершенствование и развитие методик расследования отдельных категорий преступлений, а также способствует детализации, уяснению особенностей их криминалистической характеристики.*

Научные критерии криминалистической классификации преступлений почти никогда не совпадали. Учеными — криминалистами высказывались различные взгляды относительно критериев криминалистической классификации преступлений. С. А. Голунский предполагал построение криминалистической классификации, исходя из уголовно-правовых критериев, основой которого лежали непосредственные и родовые объекты преступного посягательства [4, 359-504]. Вопреки данному мнению, А. Н. Васильев и Н. П. Яблоков отказались от уголовно-правовых критериев и предложили использовать только криминалистические критерии [5, 425]. Более конкретно к указанной проблеме подошел В. Я. Колдин, в основу криминалистической классификации преступлений и разработки частных методик расследования положив понятие криминалистической характеристики — как способ совершения преступлений [6, 16].

С вышеприведенным в целом следует согласиться. Однако весьма спорным является вывод о том, что криминалистически значимые признаки могут использоваться для классификации преступлений только исходя из особенностей криминалистически значимых элементов криминалистической характеристики, таких как способ, личность преступника и потерпевшего и т. д. Представляется, что это был бы упрощенный подход, не отвечающий современным требо-

ваниям науки и практики. Дело в том, что в следственной деятельности исходные данные далеко не всегда содержат четкие и достоверные признаки, указывающие на вид преступления и характер преступления, тем более способ совершения преступления не всегда характерен для того или иного преступного деяния.

Так, обнаружение трупа с признаками насильственной смерти еще не говорит о том, что человек убит из корысти, мести, хулиганских побуждений и т. д. Лишь после производства ряда следственных действий можно получить доказательственную информацию по существу такого события и дать ему соответствующую уголовно-правовую оценку. Однако это не значит, что в этот период расследования следователь должен действовать “вслепую”, по наитию или применять “наиболее подходящую”, по его мнению, видовую методику. Безусловно, здесь необходимы рекомендации межвидовой методики, основанной на единстве информационно-отражательных процессов, свойственных определенным “группам криминалистически сходных видов преступлений” [7, 55]. Рекомендации таких методик позволяют правильно оценить следственную ситуацию и избрать нужное направление расследования, в ходе которого и выясняются видовые и групповые признаки расследуемого преступления.

Прежде чем остановиться на криминалистической классификации умышленных убийств, необходимо рассмотреть ее содержание с точки зрения включения в нее тех или иных элементов криминалистической характеристики преступлений. Классификация по отдельным элементам криминалистической характеристики необходима, прежде всего, в связи с тем, что каждая структура, составляющая элемент деятельности, должна получить свою оценку и нацелить следователя на круг обстоятельств, подлежащих доказыванию. Кроме того, классификация преступлений, входящих в условный блок умышленных, позволяет выявить их роль и значение в структуре этой преступной деятельности.

Предприняв попытку классифицировать, с точки зрения криминалистики умышленные убийства, полагаем, необходимым **в основу указанного процесса положить проблемные аспекты, позволяющие разделить все умышленные убийства на две большие классификационные группы:**

1. очевидные убийства;

2. убийства, совершаемые в условиях неочевидности.

Первая классификационная группа аккумулирует в себе убийства, факт которых очевиден к началу расследования и где в результате проведенных первоначальных поисковых мероприятий уже известно лицо, его совершившее.

Проведенные исследования дали нам возможность условно очевидные убийства, считать такими, которые совершаются:

- на почве личных неприязненных отношений в бытовой среде;
- в результате семейных конфликтов;
- когда убийца задержан на месте преступления;
- первоначальными мерами установлены свидетели, очевидцы и личность преступника;
- убийца явился с повинной о совершенном преступлении.

Подобные убийства характеризуются отсутствием предварительной подготовки по приисканию орудий, способа подготовки, совершению и сокрытию следов преступления.

Субъектами и объектами очевидных убийств могут выступать родственники, соседи, супруги, их дети, родители, сослуживцы, знакомые и др. Орудиями убийства чаще всего могут выступать предметы, такие как камень, палка, молоток, лом, лопата, топор и другие предметы, которые случайно оказались под рукой в момент убийства. Кроме этого орудиями убийства могут выступать такие предметы кухонной утвари, как нож, вилка, топорик, скалка, сковорода и др.

Проведенные исследования более 500 уголовных дел об умышленных убийствах по югу Украины (Николаевская, Одесская и Херсонская области) позволили нам систематизировать, обобщить и выделить проблемные аспекты, характеризующие данный вид преступлений. В динамике и структуре очевидные преступления наглядно представляются в предполагаемой схеме:

Схема № 1. Криминалистическая классификация убийств.

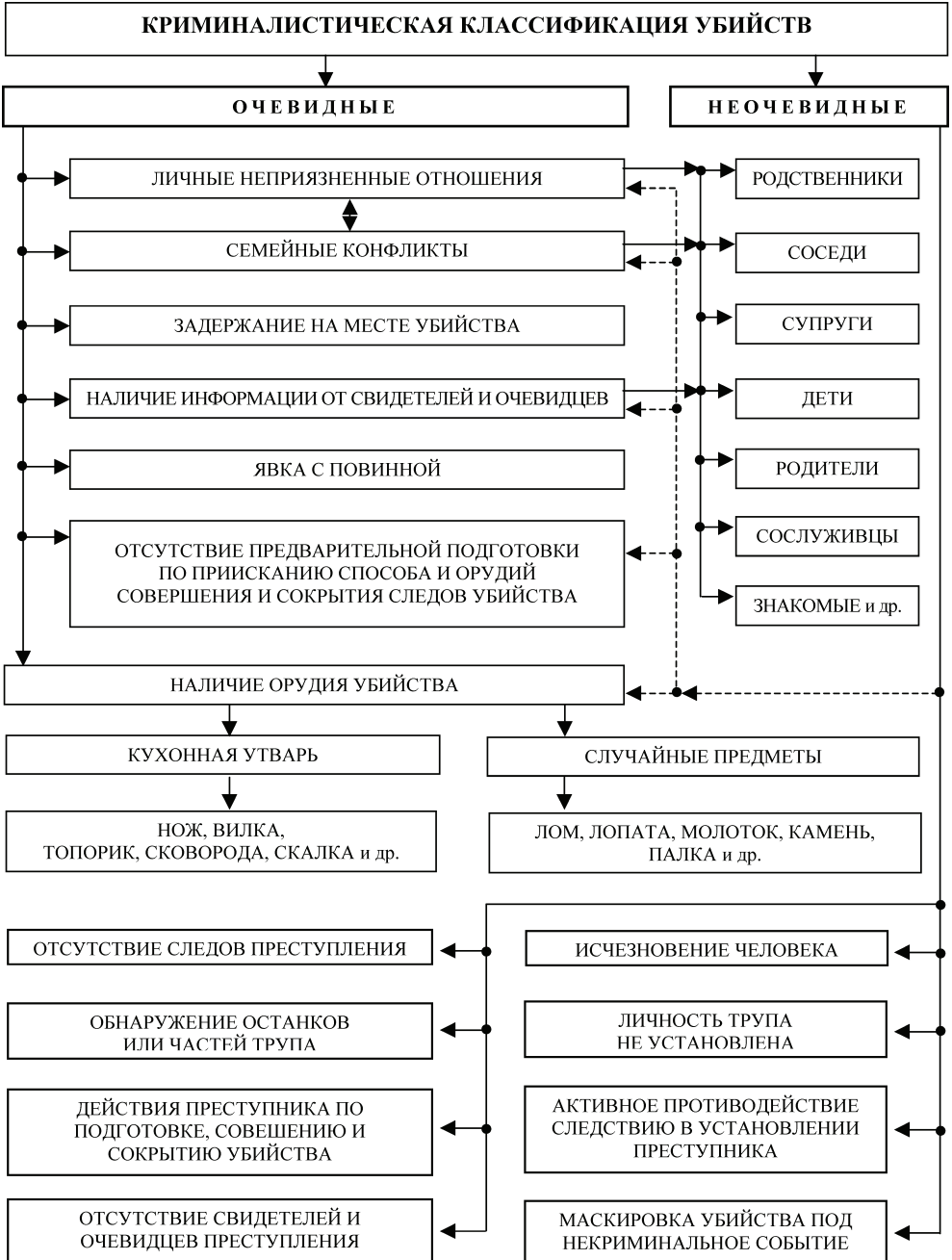
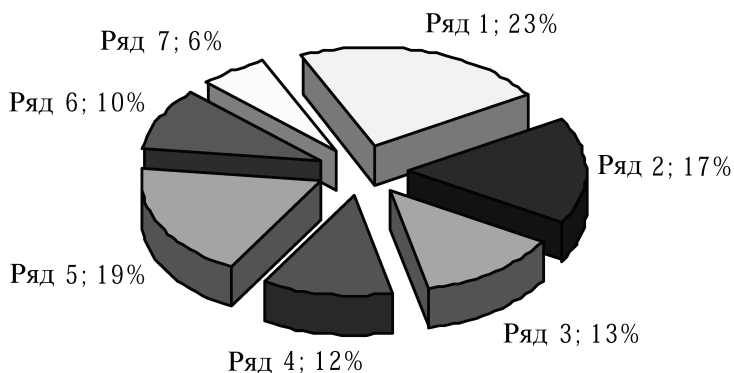

Схема № 2. Очевидные признаки преступлений.

- Ряд 1: Личные неприязненные отношения;
Ряд 2: Семейные конфликты;
Ряд 3: Задержание на месте убийства;
Ряд 4: Наличие информации от свидетелей и очевидцев;
Ряд 5: Явка с повинной;
Ряд 6: Отсутствие предварительной подготовки по приисканию способа и орудий совершения и сокрытия следов убийства;
Ряд 7: Наличие орудия убийства.

Нами выделяются умышленные убийства, совершаемые в условиях неочевидности, которые наиболее проблематичны в раскрытии, к числу которых мы отнесли убийства, совершаемые с помощью оружия, взрывных устройств и взрывчатых веществ, убийства совершенные на сексуальной почве, убийства с расчленением трупа, детоубийства, убийства по заказу и убийства скрытые инсценировками.

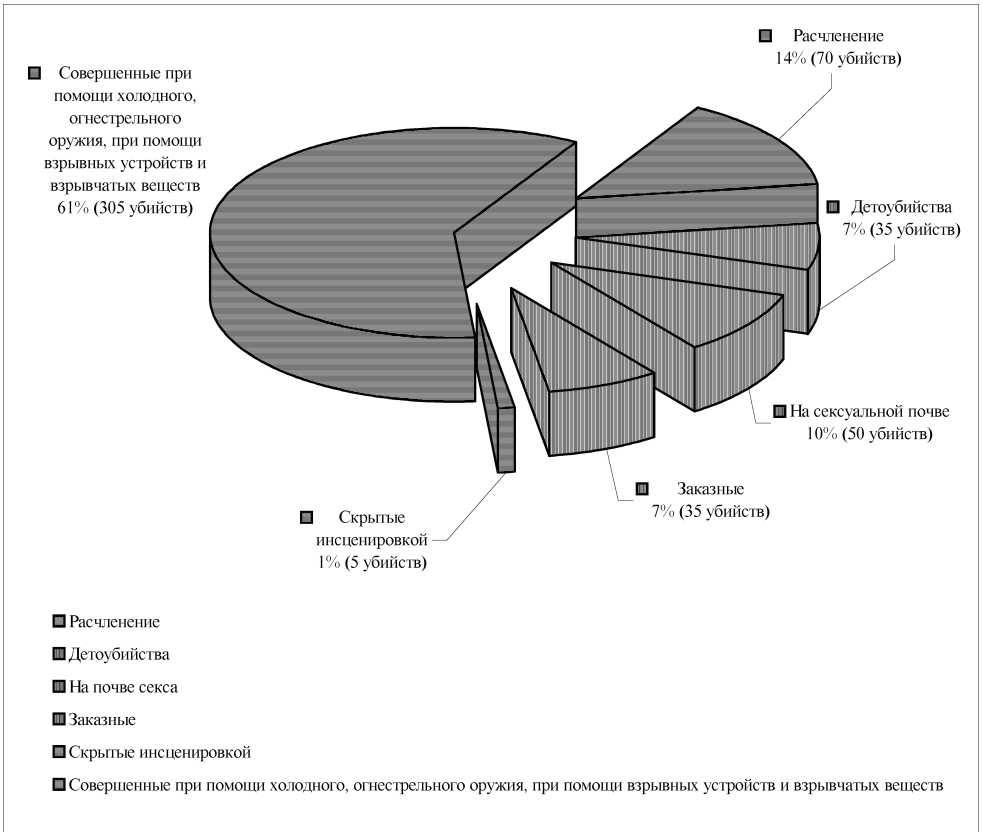
Неочевидные убийства, как отмечает В. А. Образцов, совершаются с заранее обдуманном умыслом, по тщательно разработанному плану, преследуют четкую цель и сопровождаются системой действий, направленных на сокрытие самого факта убийства либо участие в нем конкретного лица [8, 320]. В ходе расследования убийств, совершенных в условиях неочевидности следователь и оперативные работники ощущают активное противодействие следствию в установлении преступника, а система действий преступника по достижению цели сопровождается в некоторых случаях исключительно по подготовке, совершению и сокрытию убийства.

За исследуемый период времени нами установлено, что в разные годы очевидные убийства в значительной степени преобладали над неочевидными, в силу того, что первые в большинстве случаев были раскрыты ввиду их неподготовленности (10%), задержанию на месте убийства (13%), на почве личных неприязненных отношений, когда личность преступника была установлена непосредственно после совершения убийства (23%), либо когда убийца явился с повинной (19%).

К убийствам, совершенным в условиях неочевидности, возможно, отнести и те, что мы перечислили выше, однако существенным различием будет тот факт, когда следователь не располагает, либо располагает частично, существенной информацией по ряду существенных обстоятельств убийства, которыми возможно являются:

- исчезновение человека, при наличии данных, свидетельствующих о его убийстве;
- отсутствие идентификационных следов преступления;
- обнаружение останков или частей расчлененного трупа;
- личность трупа не установлена;
- отсутствие свидетелей и очевидцев преступления;
- маскировка убийства под некриминальное событие.

Схема № 3. Виды убийств, совершенных в условиях неочевидности.

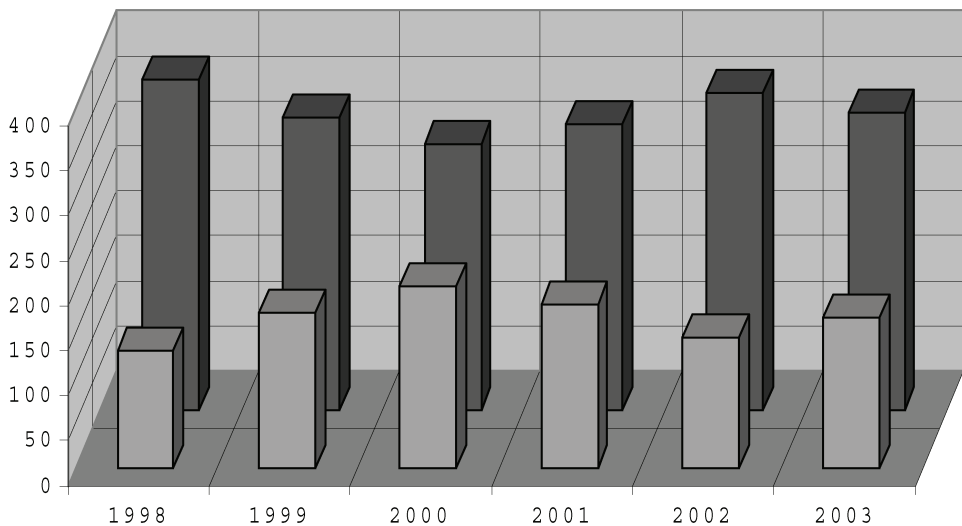

С указанными фактами мы можем сталкиваться как на первоначальном, так и на последующем этапе раскрытия убийства. Например, когда исчезновение человека связано с поисковыми мероприятиями и факт убийства пока не известен, либо под сомнением, следственные действия по уголовному делу могут носить фрагментарный характер, и будут направлены пока на установление местонахождения трупа, а лишь затем на установление личности преступника.

В случаях, когда отсутствуют идентификационные следы преступления (отпечатки пальцев, маркированное оружие, следы выделения организма и т. д.), когда личность трупа не установлена, либо обнаружены фрагменты, либо части расчлененного трупа, возможно, также считать как неочевидные убийства. Отсутствие свидетелей и очевидцев является по нашему мнению фактором, носящим субъективный характер и связанный с тем, что члены следственно оперативной группы слабо принимали меры к установлению свидетельской базы преступления.

Иное дело маскировка убийства под иное, некриминальное событие. После совершения данных преступлений проходит, как правило, продолжительный период времени, уголовное дело могло не возбуждаться (например, инсценировка самоубийства, несчастного случая и т. д.) и следственные действия не проводятся. Сложность раскрытия данных убийств обусловлена рядом обстоятельств в значительной степени затрудняющих выход на преступника, либо его изобличение (в случае явки с повинной), к числу которых возможно отнести необходимость эксгумации трупа, кропотливая работа по установлению свидетелей и очевидцев убийства, постановкой и разрешением вопросов судебно-медицинского характера, которые по истечению времени, возможно, будут носить обтекаемый и не конкретный характер.

Схема № 4. Соотношение очевидных и неочевидных убийств (по годам)

	1998	1999	2000	2001	2002	2003
■ Неочевидные убийства	131	174	203	182	146	168
■ Очевидные убийства	369	326	297	318	354	332

Субъектами неочевидных убийств могут выступать лица, которые мы охарактеризовали при рассмотрении очевидных убийств. Однако, если при классифицировании очевидных убийств мы отмечали, что субъекты и объекты убийства находятся как правило в близких, дружественных либо родственных отношениях, то при неочевидных убийствах такая связь может быть не установлена, либо отсутствовать вообще. Например, убийство заложника, из корысти, по хулиганским мотивам, по заказу, сопряженное с изнасилованием и т. д.

Литература

1. Кривоченко А. И. Классификация преступлений. — Харьков: Вища школа, 1983. — 250 с.
2. Зеліський А. Ф., Коржанський М. И. Корислива злочинна діяльність. — К.: Генеза, 1998. — 220 с.
3. Герасимов И. Ф. Криминалистические классификации в методике расследования преступлений // Научная информация по вопросам борьбы с преступностью (Вопросы криминалистики). — М., 1983. — № 76. — С. 52.
4. Криминалистика / Отв. ред. С. А. Голунский. — М.: Госюриздат, 1959. — 560 с.
5. Криминалистика / Под ред. А. Н. Васильева. — М.: МГУ, 1971. — 520 с.
6. Колдин В. Я., Полевой Н. Е. Информационные процессы и структуры в криминалистике. — М.: Изд-во Моск. ун-та, 1985. — 160 с.
7. Образцов В. А. Криминалистическая классификация преступлений. — Красноярск: Изд-во Краснояр. ун-та, 1988. — 290 с.
8. Образцов В. А. Криминалистика. — М.: Юристъ, 1997. — 557 с.

Ясир Мусбах Саади, аспірант

Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова,
кафедра уголовного права, уголовного процесса и криминалистики,
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

ИНСТИТУТ СОУЧАСТИЯ: ПОНЯТИЕ И ПРИЗНАКИ

В предлагаемой статье рассматриваются понятие и основные признаки соучастия в преступлении.

Ключевые слова: соучастие, соучастники, прямой и косвенный умысел, совместность, группа лиц, неосторожное соучастие.

Динамика научных разработок, прослеживающаяся в историческом развитии института соучастия, указывает на целый ряд вопросов возникающих у теоретиков и практиков права множества стран, в том числе и в Украине. Подтверждением тому являются периодические изменения и дополнения в УК, основывающиеся на базисных понятиях и судебной практике. Однако, остаются нерешенными целый ряд специфических вопросов в определении соучастия, его классификаций и квалификаций, что позволяет юристам, практикам и теоретикам, трактовать многие положения, исходя из собственного понимания и опыта и, как результат, это приводит к судебным ошибкам.

Основная масса судебных ошибок приходится на центральные вопросы соучастия. Однако, если по ним авторы монографий, учебных пособий и статей пытаются выработать концептуальные положения, найти взаимоприемлемые решения, дать рекомендации, в какой-то мере социально оправданные и отвечающие интересам практики, то применительно к формам и видам соучастия выработать единую платформу не удается. Такое положение, несомненно, сказывается на судебной практике, на единообразии ее результатов.

Проблемой соучастия в преступлении занимались многие специалисты. Однако при написании статьи мы опирались на работы таких авторов как Трайнин А. Н. “Учение о соучастии”, Ковалев М. И. “Соучастие в преступлении”, которые подробно излагают историю развития института соучастия в уголовном праве СССР. По вопросу определения природы соучастия мы взяли за основу работу Колоколова Г. “О соучастии в преступлении”. Основные признаки соучастия анализируются в работах Шеслера А. В. “Уголовно-правовые средства борьбы с групповой преступностью”, Гришаева П. И, Кригера Г. А. “Соучастие по уголовному праву”, Бугаева В. А. “Проблемы соучастия в современном уголовном праве”, Бурчака Ф. Г. “Соучастие: социальные, криминологические и правовые проблемы”.

Статья представляет собой анализ положений уголовного права Украины касательно соучастия в преступлении и работ различных юристов по данной проблеме с целью наиболее точного определения понятия *соучастие* и его основных признаков. Кроме того, рассматривается вопрос о приемлемости в уголовном праве Украины *неосторожного соучастия*.

Основной проблемой в определении соучастия является проблема *двойственной природы соучастия* как действия каждого и как действия всех вместе. Мнения по поводу природы соучастия разделились еще в конце XIX века. Одни считали, что соучастие зависит от главного действия: между соучастниками и результатом стоит исполнитель со своим поведением. Сторонником такого подхода высту-

пал и выступает М. И. Ковалев. Другие придерживались иной точки зрения и считали, что соучастник отвечает только за собственные действия, а не за совокупные. Как отмечает Г. Колоколов "...каждое действие, обусловившее наступивший результат, является самостоятельным основанием для вменения лицу всего результата [8, 48-49]. Следует отметить, что теория и практика идут по пути смешения обоих подходов, что в свою очередь порождает множество проблем в законодательстве. Так, например, при отказе исполнителя от совершения преступления подстрекатель несет ответственность за подстрекательство, а не за соучастие. Может возникнуть и такая ситуация: подстрекатель склонил пособника изготовить орудие взлома для исполнителя, однако, тот в последний момент отказывается от совершения преступления. Здесь соучастие остается и при добровольном отказе исполнителя. Рассматривать ли действия оставшихся лиц как соучастие или как приготовление к преступлению? С другой стороны, подстрекатель имеет возможность предотвратить преступление, заявив о нем в милицию, когда подстрекаемый им исполнитель не отказался от совершения данного преступления. В таком случае законодательство фиксирует добровольный отказ подстрекателя от участия в преступлении, хотя по существу он завершил свои действия, и для продолжения преступления его участие не обязательно. Нелогичность такого вывода очевидна. В данной ситуации господствует другая позиция, согласно которой действия каждого соучастника оцениваются отдельно.

В итоге парадоксы с соучастием удручают тем, что судьба правонарушителя оказывается в полной зависимости от правоприменительных воззрений, которые не всегда бывают объективными и зачастую малообоснованны, а законодательные парадоксы такого рода весьма способствуют фактической несправедливости [6, 56].

Продолжающаяся полемика вокруг проблем соучастия не позволяет достичь единства в определении соучастия и реализовать законодательно круг этих проблем.

Согласно ст. 19 УК УССР 1960 г. соучастием является умышленное совместное участие двух или более лиц в совершении преступления. Однако ранее существовавшее законодательное определение дополнено тем, что термин "умышленное" повторен в нем два раза: применительно к совместному участию и к преступлению. Это помогает распространить умышленность не только на само деяние, но и на совместность как таковую. В определении понятия "соучастие" (ст. 26 УК Украины 2001 г.) содержится указание на умышленный характер действий всех соучастников, что исключает возможность соучастия в неосторожных преступлениях [14, 74].

Однако закрепление доктрины умышленного соучастия как главного принципа учения о соучастии не привело и не могло привести к исключению мысли о неосторожном соучастии и к изъятию таких случаев из судебной практики вообще, поскольку приемлемого решения спорных случаев неосторожной совместности действий не существует до сих пор [12, 113].

Основным признаком соучастия является **совместность** действий соучастников. Так, при попытке найти признак, который выражал бы объединяющий характер соучастия, Г. Колоколов исходил из отношения нескольких лиц к единичному результату, который каждый из виновных своим положительным действием обуславливает [8, 51].

Согласно господствующей точке зрения совместность участия признается объективным признаком преступления [11, 28]. В то же время высказывается мнение об объективно-субъективном характере совместности. Бывает такое стечение обстоятельств, при котором становятся возможными как соучастие, так и деяние при его отсутствии [3, 39]. Однако совместность в отрыве от других признаков не способна самостоятельно создать соучастие. Поэтому для научного анализа вполне приемлемо выделить в самостоятельный только объективный признак — сов-

местность участия, а в качестве субъективных признаков — психическое отношение к совместности и субъективные связи при совместности.

Важным основанием совместности нужно признать **объективную связь** между поведением каждого участника и общим результатом. При более глубоком рассмотрении функциональных связей соучастников можно заметить, что иные соучастники либо создают соучастников, либо лишь помогают существующим уже соучастникам более эффективно выполнить их функции. В указанных двух вариантах существуют различного рода объективные связи. В первом варианте имеется *причинно-следственная* связь, во втором — *обуславливающее—опосредованная*, поскольку есть условия, влияющие на общий результат через причину.

Таким образом, совместность участия включает в себя: 1) сами действия соучастников, их специфику и взаимосвязанность; 2) результат действий соучастников; 3) объективную связь между действиями соучастников и результатом.

Наличие двух или более лиц как признак соучастия теснейшим образом связано с **совместностью**: нет и не может быть совместности без участия нескольких лиц. Сам факт наличия двух или более лиц, дискуссий в уголовном праве, как правило, не вызывает, поскольку соучастие и возникло как институт уголовного права в связи с совершением преступления несколькими лицами, стечением нескольких лиц в одном преступлении, что является количественным признаком соучастия.

Участие двух или более лиц как количественно-качественную категорию, охватывающую собой нескольких лиц, являющихся субъектами преступления, нет смысла делить, в отличие от совместности, на уровни, виды и подвиды — несколько лиц останутся несколькими лицами, субъект как лицо вменяемое и достигшее определенного законом возраста останется таковым в любом соучастии вне зависимости от характера вины. Именно поэтому и участием нескольких лиц в едином преступлении следует считать только виновную деятельность субъектов преступления [7, 97].

При дальнейшем анализе мы выходим на важнейший атрибут соучастия — **вину**, отражающую не только психическое отношение к результату собственного поведения, но и отношение к совместности поведения: то, что все участники действуют совместно, в направлении единого результата, должно находить отражение в сознании каждого участника. Без такового не может быть соучастия.

Как правило, действия соучастников совершаются с **прямым умыслом**, когда лица сознают общественно опасный характер содеянного, предвидят возможность наступления общественно опасного общего результата и желают его наступления. С прямым умыслом действуют все виды соучастников. С **косвенным умыслом** могут совершать действия исполнители и пособники; ни организаторы, ни подстрекатели не могут действовать с косвенным умыслом [11, 47]. Однако существует точка зрения, отрицающая соучастие с косвенным умыслом. Преступления с косвенным умыслом предполагают наличие побочного результата, желаемый результат остается в стороне от уголовно-правового вменения. Таким образом, общий результат, являющийся для соучастников действующих с прямым умыслом, и общей целью, представляет собой побочный результат для соучастника, действующего с косвенным умыслом. Такого быть не должно применительно к существующей доктрине соучастия, которая связывает соучастие с целеполагаемым общим результатом, на который направлено поведение всех соучастников.

Поэтому, наличие **общего результата** также является обязательным признаком соучастия. При наличии общего результата соучастие признается оконченным преступлением, его недостижение приводит к неоконченному преступлению.

Кроме этого вина включает в себя **субъективную связь** соучастников, которая понимается как осознание опасности собственного поведения, опасности поведения других участников и объединенной деятельности.

Особых вопросов понятие субъективной связи не вызывает, проблемы появляются тогда, когда происходит классификация субъективных связей. В теории уголовного права они подразделяются на *односторонние* и *двусторонние* [3, 73]. Первые имеют место в тех случаях, когда лишь один участник понимает, что общий результат достигается совместными усилиями его и другого лица, а другое лицо считает, что действует в одиночку и преступный результат — следствие только его поведения. Вторыми признается взаимная осведомленность обоих о совместной деятельности и общем результате ее. Некоторые специалисты признают возможность соучастия при односторонней субъективной связи [3, 41-45]. Аргументом в пользу наличия только двусторонней связи в соучастии является утверждение о том, что соучастие с односторонней связью не соответствует закону, который требует умышленного совместного участия всех, а также предполагает знание каждым соучастником о примкнувшей деятельности других лиц [11, 51].

Признавая соучастие с односторонней и двусторонней субъективными связями, нужно отметить, что их значение в реализации форм соучастия будет различным.

Двусторонняя субъективная связь имеет большее значение при соучастии, поскольку является первым необходимым элементом согласованного поведения соучастников. От ее стойкости зависит степень согласованности и действий соучастников. Степень стойкости двусторонних субъективных связей можно дифференцировать на двух уровнях. Во-первых, осознание и предвидение либо непредвидение при возможности и долженствовании предвидения совершения в соучастии единичного преступления, а, во-вторых, осознание и предвидение совместного совершения в будущем нескольких преступлений. В последнем варианте степень стойкости создает устойчивость соучастия.

Одним из субъективных признаков соучастия выступает **мотив**; его сущность и значение ничем не отличаются от тех, что свойственны единолично совершенному преступлению — у каждого соучастника — свой мотив поведения; он может совпадать с мотивами другого (других) соучастника (соучастников) либо не совпадать. Естественно, что при соучастии, направленном на побочный результат, мотивация отсутствует, поскольку она как выражение потребности сопровождается только целенаправленный результат [15, 146].

Последним субъективным признаком выступает **цель**. Традиционно признается, что мотив и цель соучастников могут быть различными. При соучастии в направлении желаемого последствия всегда есть общий результат как общая цель соучастников, то есть одна цель. Однако необходимо учитывать возможность целевой промежуточности, и тогда, конечные цели каждого соучастника могут расходиться.

Таким образом, можно сделать вывод, что институт соучастия вызывает множество вопросов в определении как самого понятия “соучастие”, так и его признаков. Поэтому *существует необходимость в дальнейшей научной разработке института соучастия и его основных элементов*, а также в апробации их судебной практикой. Такая *необходимость* является следствием многочисленных судебных ошибок, которые часто приводят к необратимым последствиям в практике.

Литература

1. Бугаев В. А. Проблемы соучастия в современном уголовном праве. — Симферополь, 1998. — 236 с.
2. Бурчак Ф. Г. Соучастие: социальные, криминологические и правовые проблемы. — К., Вища школа, 1986. — 190 с.
3. Бурчак Ф. Г. Учение о соучастии по советскому уголовному праву. — К., 1969. — 210 с.
4. Гришаев П. И, Кригер Г. А. Соучастие по уголовному праву. — М., 1959. — С. 3-4.
5. Жиряев А. О стечении нескольких преступников при одном и том же преступлении. — Дертт, 1850. — С. 5-6.

6. Иванов Н. Г. Парадоксы уголовного закона // Государство и право. — 1998. — № 3. — С. 56.
7. Ковалев М. И. Соучастие в преступлении. — Екатеринбург, 1999. — С. 18-22.
8. Колоколов Г. О соучастии в преступлении. — М., 1881. — С. 48-49.
9. Сабиров Р. Д. Уголовно-правовая борьба с насильственными групповыми посягательствами: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — Свердловск, 1981. — С. 4.
10. Савельев Д. В. Преступная группа: уголовно-правовая интерпретация // Российский юридический журнал. — 1999. — № 1. — С. 97.
11. Тельнов П. Ф. Ответственность за соучастие в преступлении. — М., 1974. — С. 55.
12. Трайнин А. Н. Учение о соучастии. — М., 1941. — С. 113.
13. Уголовное право Украины Общая часть / Под ред. П. С. Матишевского, П. П. Андрушка. — К., 1997.
14. Уголовный кодекс Украины. Комментарии / Под редакцией Ю. А. Кармазина и Е. Л. Стрельцова. — Харьков, 2001. — С. 73.
15. Шеслер А. В. Уголовно-правовые средства борьбы с групповой преступностью. — Красноярск, 1999. — С. 9.

Ясір Мусбах Сааді, аспірант

Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова,
кафедра кримінального права, кримінального процесу і криміналістики,
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

ІНСТИТУТ СПІВУЧАСТІ: ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ

РЕЗЮМЕ

Здійснений у статті аналіз інституту співучасті доводить, що існує багато протиріч у визначенні поняття “співучасть” та його основних ознак. Це ускладнює процедуру призначення відповідного покарання за злочини, скоєні кількома особами.

Ключові слова: співучасть, співучасники, прямий і непрямий умисел, згода, група осіб, необережна співучасть.

МІЖНАРОДНЕ ТА ЗАРУБІЖНЕ ПРАВО

УДК 343.326(569.5)

Ибрагим Салим Ахмад Альхалайбех, аспирант

Одесский национальный университет им. И. И. Мечникова,
кафедра криминального права, криминального процесса и криминалистики,
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

ПОНЯТИЕ ОБЪЕКТА ТЕРРОРИЗМА СОГЛАСНО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ ИОРДАНИИ

В статье дается понятие объекта правоотношения, анализируются точки зрения ученых Украины, Российской Федерации и зарубежных государств по вопросу научного определения понятия “объект” правоотношения и “объект” терроризма. Проведенный анализ позволил автору прийти к обоснованному выводу, что уголовное законодательство Иордании, как и законодательство большинства зарубежных стран, ставит под защиту блага и ценности, что и является объектом террористического акта.

Ключевые слова: понятие объекта преступления, общественные отношения как объект преступления, блага и ценности как объект преступных деяний и террористического акта согласно законодательству зарубежных стран.

Важнейшим элементом состава преступления является объект преступления. Учение об объекте преступления является основой уголовно-правовой науки любого государства, в том числе, и Иордании; как самостоятельное направление она имеет сравнительно молодой возраст и этим объясняется ограниченность научных исследований этого вопроса в области уголовного права. Значительный вклад в развитие науки внесен учеными криминалистами: Камилль Аль-Саид, Мухаммед Намура, Мухаммед Наджира, Абдель Рахман Тауфик и др. Значительный вклад в развитие уголовно-правовой науки внесен арабскими учеными уголовного права: Махмедом Наджи Хусни (Египет), Фузии Адель-Сотар (Египет), Мухаммед Заки Абу-Амир (Ливан), Хомди Аль-Саид (Ирак) и молодыми учеными Иордании: Акрам Трад Аль-Фаиз, Айман Хусейн Мухаммед Аль-Орими, Омар Мухаммед Мусса Исмаил и др.

Указанными учеными исследовались те или иные аспекты преступных деяний, однако, вопросы уголовной ответственности за террористические акты остаются недостаточно изученными, что является основанием анализа научных работ ученых различных государств для научного обоснования понятия объекта преступления террористического характера.

В уголовном праве Украины, Российской Федерации и других стран СНГ признано, что объект преступления — это то, на что посягает преступное деяние, чему оно причиняет или может причинить вред. Однако, наряду с данным мнением, имеются и иные позиции об объекте уголовно-правовых деяний, что имеет отношение к вопросу терроризма и других преступлений террористического характера.

Учение об объекте преступления является одним из ключевых в уголовном

циальными нормами (нормами морали, нормами права, обычаями). Общественные отношения, выступают в качестве объекта преступления объективно, т. е. существуют вне, и независимо от сознания, а, следовательно, и независимо от самого уголовного закона и являются первичными по отношению к нему. Так же общественные отношения (объект) первичны по отношению к самому преступлению и этим обосновано утверждение, что объектом преступления являются общественные отношения.

В целом в уголовно-правовой науке сложилась такая ситуация, что общественные отношения как универсальный объект преступления получили постоянную “прописку” лишь в исследованиях по Общей части уголовного права. Что же касается исследований в области Особенной части уголовного права, то в них, как правило, либо делаются “дежурные” упоминания об общественных отношениях, а затем следует рассмотрение по существу действительного непосредственного объекта преступления; либо вообще ставится знак равенства между общественными отношениями и конкретными благами и ценностями как объектами преступлений.

Говоря о периоде господства в советской уголовно-правовой науке концепции общественных отношений как объекта преступлений, Г. П. Новоселов совершенно точно констатирует: “Пойдя по пути не от частного к общему, а от общего к частному и фактически “запрограммировав” себя на необходимость понимания общественных отношений как объекта каждого преступления, советская уголовно-правовая наука за весь период своего существования так и не смогла создать теории, способной устранить расхождение между декларируемым общим пониманием объекта и его характеристикой применительно к конкретным составам преступления”. Он отмечает, что не только прежде, но и в настоящее время сторонниками критикуемой точки зрения в рамках Особенной части как объект преступления рассматриваются личность, здоровье, честь, достоинство, конституционные права и свободы, общественная безопасность, конституционные основы, мир и безопасность человечества и т. п. — то, что никак не может быть названо общественными отношениями как таковыми [10, 23-24].

В работах последних лет как утверждает Г. П. Новоселов, понятие объекта преступления нередко увязывается не только с правовыми благами, охраняемыми законом интересами, субъективными правами и т. п., но и с такими общественными отношениями, которые либо что-то регулируют (участие в предпринимательской деятельности, рынок ценных бумаг, внешнеэкономическую деятельность и т. д.), что-то обеспечивают (нормальное функционирование личности, половую неприкосновенность и половую свободу личности... и т. д.), либо где-то складываются (скажем, в сфере государственного регулирования налогообложения, в сфере потребительского рынка). Подобного рода трактовка “непосредственного” объекта преступления породила конструкции, которые, хотя формально и не вступают в очевидное противоречие с исходным тезисом, явно имеют “налет” искусственности и схоластичности и, самое главное, ничего не дают для практики применения уголовно-правовых норм”.

Что касается уголовно-правовых норм, то никогда ни в каком Уголовном кодексе того или иного государства общественные отношения не назывались и не называются в качестве объекта уголовно-правовой охраны. Этого же относится и к Иордании, в уголовном законодательстве которого объектом уголовно-правовой защиты являются охраняемые уголовным законом блага и ценности, что подтверждается исследованиями ученых Иордании. Так, Айман Хусейн Мухаммед Аль-Орими подчеркивает, что объектом кражи в уголовном праве Иордании являются законные блага, охраняемые уголовным правом и другими отраслями от преступных посягательств [11, 163].

Что же касается террористического акта, то Закон Иордании “О наказании” [12, ст. 147] определяет, что террористический акт — это применение насилия или

угроза применения насилия путем использования оружия, совершения взрывов, поджога или иных действий, создающих опасность для жизни либо здоровья человека или многих людей.

Террористический акт означает: нанесение значительного имущественного ущерба, влияющего на экономическое положение в стране; причинение значительного ущерба окружающей среде; причинение значительного ущерба имуществу государства или имуществу частных лиц; нанесение имущественного ущерба иностранным лицам, находящимся на территории Иордании; наступление иных тяжких последствий, если эти действия были совершены с целью провокации осложнения международных отношений. Таким образом, уголовное законодательство Иордании ставит под защиту такие объекты, как жизнь, здоровье, свободу, достоинство, безопасность человека, его имущественные блага, социальный статус, что еще раз подчеркивает правильность вывода о том, что объектами преступлений являются блага и ценности, охраняемые уголовным законом.

Как подчеркивает Джалал Сарум, законное благо в целом есть общественный интерес, которому преступление причиняет вред. В свою очередь, законным благом при террористическом акте может быть жизнь людей. А посягательство на человеческую жизнь является одновременно непосредственным посягательством на общественный интерес по охране жизни людей [13,40-41].

Однако, совершая террористический акт, виновное лицо посягает не только на людей, но и на те или иные разновидности, аспекты проявления жизни, деятельности человека, коллективов, общества, их безопасность, условия существования и функционирования, т. е. на охраняемые уголовным законом конкретные сферы (разновидности, проявления) жизнедеятельности людей, которые и выступают в качестве непосредственных объектов преступлений как реальных явлений действительности.

Автор разделяет позицию В. П. Емельянова, изложенную в его публикациях о преступлениях террористического характера, что объектом данного преступного посягательства могут быть жизнь, здоровье, достоинство личности, природная среда, общественные и государственные установления, их деятельность, условия функционирования и т. д., в общем, то, что существует в действительности, конкретно осязаемо и чему может быть причинен реальный ущерб, поддающийся достоверному определению и оценке, и что взято под охрану уголовного закона [14: 160,222,225].

Литература

1. Уголовное право Украины: Общая часть / Под ред. М. И. Бажанова. — Днепропетровск: Пороги, 1992. — 167 с.
2. Познышев С. В. Учебник уголовного права. Очерк основных начал Общей и Особенной части науки уголовного права. 1. Общая часть. — М., 1923. — 280 с.
3. Трайнин А. Н. Общее учение о составе преступления. — М.: Госюриздат, 1957. — 363 с.
4. Никифоров Б. С. Объект преступления по советскому уголовному праву. — М., 1960. — 229 с.
5. Гавриш С. Б. Уголовно-правовая охрана природной среды Украины. Проблемы теории и развития законодательства. — Харьков, 1994. — 640 с.
6. Брайнин Я. М. Уголовная ответственность и ее основания в советском уголовном праве. — М.: Юрид. лит-ра, 1963. — 275 с.; Кудрявцев В. Н. Общая теория квалификации преступлений. — М.: Юрид. лит-ра, 1972. — 353 с.; Тацкий В. Я. Объект и предмет преступлений в советском уголовном праве. — Харьков: Вища школа, 1988. — 188 с.; Бажанов М. И. Уголовное право Украины. Общая часть. — Днепропетровск: Пороги, 1992. — 167 с.; Коржанський М. Й. Кримінальне право України. Частина загальна: Курс лекцій. — К.: Укр. вид. Група, Наукова думка, 1996. — 336 с.

7. Кримінальне право України: Підручник для студ. юрид. вузів і фак. / Г. В. Андрусів, П. П. Андрушко, В. О. Банківський та ін.; За ред. П. С. Матишевського та ін.; Київськ. ун-т ім. Т. Шевченка. — К.: Юрінком Інтер, 1997. — 506 с.; Уголовное право Украины. Общая и Особенная части: Учебник / Под ред. заслуженного деятеля науки и техники Украины, д-ра юрид. наук, проф. Е. Л. Стрельцова. — Х.: Одиссей, 2002. — 672 с.; Курс уголовного права: Общая часть: Учебник для вузов / Под ред. Н. Ф. Кузнецовой и И. М. Тяжковой. — М.: Зерцало, 1999. — Том 1: Учение о преступлении. — 592 с.

8. Наумов А. В. Уголовное право. Общая часть. Курс лекций. — М.: БЕК, 1996. — 560 с.

9. Жалинский А., Рерихт А. Введение в немецкое право. — М.: Спарт, 2001. — 827 с.

10. Новоселов Г. П. Учение об объекте преступления. Методологические аспекты: — М.: НОРМА, 2001. — 208 с.

11. Айман Хусейн Мухаммед Аль-Орими. Уголовная ответственность за кражу и отличие её от смежных преступлений по уголовному праву Иордании (история и современность). / Дис. ... канд. юрид. наук. — Одесса, 2002. — 190 с.

12. Закон Иордании “О наказании” №16 1960 г. — Издательство адвокатского бюро Сади Абдин. — 236 с. (Пер. доктора Исмаил Онран Эль Тарша).

13. Джалал Сарум. Теория Особенной части. Т. 1. Преступления против личности. — Бейрут, 1979. — 544 с.

14. Емельянов В. П. Терроризм и преступления с признаками терроризирования: уголовно-правовое исследование. — СПб.: Юридический центр Пресс, 2002. — 291 с.; Емельянов В. П. Терроризм — как явление и как состав преступления. — Харьков: Право, 1999. — 272 с.; Емельянов В. П. Терроризм и преступления с признаками терроризирования (уголовно-правовое исследование). — М.: NOTA BENE, 2000. — 320 с.

Ібрагим Салім Ахмад Альхалайбех, здобувач

Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова,
кафедра кримінального права, кримінального процесу і криміналістики,
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

ПОНЯТТЯ ОБ'ЄКТА ТЕРОРИЗМУ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ ЙОРДАНІЇ

РЕЗЮМЕ

У статті аналізується точка зору різних вчених при науковому визначенні поняття “об’єкт” злочину. Автор прийшов до висновку, що відповідно до законодавству зарубіжних країн, об’єктом злочинних діянь є блага і цінності, а в науці країн СНД громадські відносини.

Ключові слова: поняття об’єкту злочину, громадські відносини як об’єкт злочинних діянь, блага та цінності як об’єкт злочинних діянь та терористичного акту згідно законодавству зарубіжних країн.

УДК

Мохаммед Ам Байдуси, аспирант

Одесский национальный университет им. И. И. Мечникова,
кафедра общеправовых дисциплин и международного права,
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

ПОНЯТИЕ МОШЕННИЧЕСТВА В УГОЛОВНОМ ПРАВЕ ИОРДАНИИ И УКРАИНЫ

В статье проводится сравнительный анализ понятия мошенничества как вида преступления против собственности, определяется состав мошенничества в уголовном праве Иордании и Украины.

Ключевые слова: мошенничество, состав преступления, объективные и субъективные стороны, обман и злоупотребление доверием.

В последнее время происходит интенсивный процесс унификации уголовного права различных государств. Единое толкование тех или иных элементов уголовного права позволит государствам эффективно взаимодействовать в уголовно-правовой сфере, а также обмениваться накопленным опытом. *Актуальность исследования вопроса — безусловна.*

Преступления против собственности являются наиболее распространенными в современном мире, и среди них не последнее место занимает такой вид преступления как *мошенничество*. Определения, даваемые мошенничеству в нормах уголовного законодательства Иордании и в законодательствах иностранных государств, во многом сходны, но при этом имеют и свои особенности, соответствующие социальным, экономическим, правовым и другим особенностям Иордании.

Мошенничество как вид преступления против собственности рассматривается такими арабскими юристами как Камил Альсид, Мухаммед Алжбур, Мухаммед Субхи Наджим. Однако в работах перечисленных ученых отсутствует подробный анализ состава мошенничества. Кроме того, авторы в основном опираются на уголовное законодательство Франции, упуская из виду опыт других европейских государств, особенно находящихся на пути формирования собственной правовой системы. Поэтому целью статьи является более точное определение понятия мошенничества и его основных признаков, а также состава данного вида преступления посредством сравнительного анализа с уголовным законодательством Украины.

В уголовном праве Иордании *мошенничество* определяется как склонение виновным другого лица передать ему свое имущество (движимое и недвижимое) или ценные бумаги и завладение ими путем обманных действий [ст. 417 УК Иордании].

Уголовный кодекс Украины [ст. 190] определяет мошенничество как завладение чужим имуществом или приобретение права на имущество путем обмана или злоупотребления доверием.

Надо сказать что, понятие мошенничества в уголовном праве Иордании почти не отличается от трактовки понятия этого преступления в уголовном праве Франции, поскольку уголовный кодекс Иордании во многом схож с уголовным кодексом Франции 1810г. Согласно ст. 313-1 нового УК Франции *мошенничеством* является совершенное путем использования чужого имени или ложного статуса, либо путем злоупотребления действительным статусом, либо путем использования обманных приемов введения в заблуждение какого-либо физического или юридического лица и склонения его, таким образом, к тому, чтобы оно, в ущерб

себе или третьим лицам, передало денежные средства, ценные бумаги, материальные ценности или какое бы то ни было иное имущество, предоставило услуги или совершило сделку, влекущую возникновение обязанности или освобождение от него [7, 295].

Таким образом, мы видим, что при мошенничестве собственник обманными действиями субъекта преступления склоняется к необходимости добровольно передать свое имущество, что позволяет говорить о психическом воздействии на волю собственника [ст. 185, 415 УК Иордании]. Это положение характерно и для уголовного права Украины.

Однако следует сказать, что злоупотребление доверием по уголовному праву Иордании [ст. 422] — умышленное использование доверия, основанного на гражданском договоре — считается самостоятельным преступлением, в отличие от уголовного права Украины, где обман или злоупотребление доверием в случае мошенничества являются способом завладения чужим имуществом либо способом приобретения права на имущество [6, 421].

Согласно украинскому уголовному праву, злоупотребление доверием при мошенничестве представляет собой своеобразную форму обмана, которая выражается в недобросовестном использовании преступником доверия, оказываемого ему потерпевшим. Потерпевший передает имущество преступнику, исходя из доверия к последнему и ложной уверенности в правильности и добросовестности его действий. При этом преступник своим поведением вызывает к себе доверие потерпевшего или пользуется таким в силу сложившихся между ними взаимоотношений (например, аванс за ещё не завершённую работу, получение денег займа и т. п.) [2, 74].

Необходимо отметить, что в УК Украины существует ст. 192 “Причинение имущественного ущерба путем обмана или злоупотребления доверием”. В связи с чем может возникнуть вопрос необходимости разграничения статей 190 и 192 УК Украины. Однако преступление, предусмотренное статьей 192, заключается в том, что незаконное обогащение виновного происходит не за счет изъятия чужого имущества, а за счет имущества или доходов, которые должны были поступить в государственные или общественные фонды. Кроме того, преступление, фиксируемое ст. 192, не является похищением, хотя имеет схожий состав преступления с мошенничеством, как формой похищения.

Кроме того, УК Украины включает в себя отдельные статьи, предусматривающие наказание за мошенничество *с финансовыми ресурсами* [ст. 222]; завладение путем мошенничества *огнестрельным оружием, боевыми припасами, взрывчатыми веществами либо радиоактивными материалами* [ст. 262, 410]; *документами, штампами, печатями* [ст. 357]. В УК Иордании в [ст. 417] оговорено ужесточение наказания за мошенничество в случае злоупотребления при выпуске ценных бумаг; предусмотрено [ст. 240–241] наказание за посягательство на системы автоматизированной обработки данных.

Уголовный кодекс Иордании выносит мошенничество, совершенное против недееспособных лиц, в отдельную статью [ст. 418]. Она гласит, что тот, кто использовал состояние лиц, не достигших 18 лет, или лиц страдающих слабоумием, или находящихся в невменяемом состоянии, и изымает у них право на имущество или денежные ценности, наказывается лишением свободы сроком от 6 месяцев до 2 лет или штрафом от 100 до 200 динаров. В 1988 году была изменена санкция этой статьи и установлен больший размер наказания, чем установлено за “обычное” преступное мошенничество. Следует обратить внимание на то, что такое преступление значительно легче совершить, поскольку здесь присутствует *специфический потерпевший*. Поэтому наказание должно быть соразмерно деянию и умыслу преступника и быть очень строгим; либо это преступление вообще можно отнести к преступлениям кражи по уголовному кодексу Иордании, так как доброволь-

ности потерпевшего недостаточно для выражения его воли. Ведь он не сознает сущности своих действий, поэтому субъект преступления овладевает имуществом таких лиц без средств и способов обмана [4, 123]. Следует отметить, что именно так оценивает такое деяние уголовное законодательство Украины.

В украинском уголовном законодательстве, в случае, когда потерпевший в связи с возрастом, физическими или психическими, а также иными обстоятельствами не мог правильно оценить характер, содержание и значение своих действий либо руководить ими, передачу им имущества или права на имущество нельзя квалифицировать как добровольную. Такого рода завладение имуществом при наличии необходимых оснований следует квалифицировать по ст. 185 УК Украины [9, 406].

Признаками состава любого преступления, в том числе и мошенничества, являются: *объект* и *объективная сторона*; *субъект* и *субъективная сторона*.

Объектом мошенничества являются отношения собственности, т. е. общественные отношения в сфере распределения материальных благ коллективного или индивидуального пользования [11, 123]. *Предмет* мошенничества, в соответствии с уголовным законодательством Иордании, составляет движимое и недвижимое имущество или право на него, в отличие от кражи, в которой посягательство осуществляется только на движимое имущество. Иорданское и украинское законодательство также признает предметом мошенничества *право на имущество*. Под правом на имущество следует понимать, например, право собственности лица на принадлежащее ему имущество (например, право наследования имущества) [9, 421].

Не может быть предметом мошенничества интеллектуальная собственность: информационные идеи, иные результаты интеллектуальной деятельности, коммерческая тайна, торговый знак или знак обслуживания, технология и т. п. Однако, если эта информация воплощена на каком-либо материальном носителе, последний становится предметом похищения, в том числе и предметом мошенничества [9, 423].

Объективная сторона мошенничества, как в иорданском, так и в украинском уголовном праве, складывается из трех основных элементов: *общественно — опасного действия/бездействия; последствий преступления* (преступного результата); *причинной связи между этим действием/бездействием и наступившим результатом*.

Общественно опасное действие при мошенничестве заключается в похищении чужого имущества или приобретении прав на таковое путем обмана или злоупотребления доверием. Обязательным признаком объективной стороны мошенничества является наступление преступного результата, под которым понимается либо завладение чужим имуществом, либо противоправное приобретение права на чужую собственность. Завладение имуществом сопряжено с причинением материального ущерба потерпевшему и одновременно с неправомерным увеличением имущества виновного. Приобретение права на имущество, а также завладение имуществом при мошенничестве, как и при любой другой форме похищения, происходит *безвозмездно*. Однако, по мнению Абделя Азиза Амера, в случае полного возмещения обманщиком стоимости вещи, полученной посредством обмана или злоупотреблением доверием, в его действиях нет состава мошенничества [1, 97].

Для привлечения виновного к уголовной ответственности за общественно опасный результат требуется установить *причинную связь* между действием/бездействием и этим результатом.

Основу преступного действия/бездействия в мошенничестве составляет *обман* или *злоупотребление доверием*. Поэтому принято говорить о причинной связи между обманом (злоупотреблением доверием) и завладением имуществом (приобретением права на имущество).

Причинная связь при мошенничестве, совершенном путем обмана, развивается своеобразно: в акте перехода имущества из владения потерпевшего к виновному

принимает участие непосредственно сам потерпевший, действующий под влиянием заблуждения. В отличие от иных форм похищения при мошенничестве потерпевший передает имущество преступнику по *собственной воле*. Но добровольность передачи имущества здесь *обычно кажущаяся*, так как воля потерпевшего проявилась в результате обмана.

Подлинно добровольный характер носит передача имущества при мошенничестве, совершенном путем злоупотребления доверием. Здесь сам акт доверия, предшествующий завладению, обычно выражается в добровольной передаче имущества или права распоряжаться имуществом.

Субъектом преступления мошенничества может быть физическое вменяемое лицо, достигшее шестнадцатилетнего возраста. Кроме того, мошенничество может быть совершено должностным лицом или группой лиц, что в результате ведет за собой большее наказание [п. 1 ст. 417 УК Иордании]. Уголовный кодекс Украины преступления совершенные в отношении собственности должностным лицом, фиксирует в отдельной статье [ст. 191 УК].

Субъективная сторона мошенничества, согласно иорданскому уголовному праву, состоит из *общего и специального умысла*.

Общий умысел — это воля субъекта, которая направлена на совершение мошенничества. Мошенник знает о том, что он использует способы и средства обмана для склонения потерпевшего передать ему имущество. В содержание умысла мошенника входят не только сознание общественно опасного характера своих действий, но в общих чертах и предвидение развития причинной связи, а также наступления общественно опасных последствий. Преступник осознает, что он совершает обман путем искажения истины или умолчания об истине, предвидит, что тем самым он вводит потерпевшего в заблуждение, в результате которого потерпевший передает ему имущество либо право на имущество.

Ряд юристов — Мухаммед Субхи Наджим, Али Аль Мансур считают, что в преступлении мошенничества существует специальный умысел, то есть лишение имущества потерпевшего навсегда [3, 65].

Субъективная сторона мошенничества в украинском уголовном праве характеризуется **прямым умыслом, корыстным мотивом и целью** — завладением чужим имуществом или правом на имущество [6, 423].

Однако существует мнение (Камил Альсиад, Мухаммед Алжбур), что мошенничество путем злоупотребления доверием может быть совершено как с прямым, так и с косвенным умыслом. Другой способ совершения этого преступления, путем обмана, возможен только с реализацией прямого умысла.

Волевой элемент умысла при мошенничестве состоит в том, что виновный желает путем обмана или злоупотребления доверием завладеть имуществом или приобрести таким путем право на чужое имущество.

Логически в мошенничестве можно выделить психическое отношение субъекта, во-первых, к своим действиям, во-вторых, к их последствиям. Мошенник *всегда сознает*, что он совершает обман, и желает обмануть потерпевшего. В то же время, он предвидит, что результатом обмана будет переход к нему чужого имущества, и желает этого.

Для мошенничества наиболее типичен *обдуманый умысел*. Мошенник обычно тщательно обдумывает наиболее существенные моменты преступления. Однако существует мошенничество и с *внезапным умыслом*, когда преступные намерения приводятся в исполнение сразу же после их возникновения. Внезапный умысел характерен обычно для пассивного обмана: субъект неожиданно для себя обнаруживает заблуждение потерпевшего и тут же решает им воспользоваться. Внезапный умысел более свойственен также мошенничеству, совершающемуся путем злоупотребления доверием [2, 68-70].

Обычно в диспозициях норм о мошенничестве не говорится о цели преступле-

ния. Корысть в практике судебных органов означает желание получить не столько личную выгоду, сколько возможность распорядиться имуществом как своим собственным. Таким образом, корыстная цель вовсе не предполагает — как ни странно — обязательного наличия корыстного мотива, т. е. желания лица получить от похищенного выгоду для себя лично, для своих близких либо соучастников преступления.

Но, тем не менее, в соответствии с действующим законодательством Украины *отсутствие корыстного мотива свидетельствует об отсутствии состава мошенничества*. Для сравнения можно отметить, что в российском уголовном праве наличие корыстного мотива в составе преступления мошенничества обязательно [ст. 159, 363 УК РФ].

Только при условии доказанности всех названных субъективных и объективных признаков содеянное может рассматриваться как одна из форм похищения — мошенничество. При отсутствии, какого либо из этих признаков, деяние может быть одним из других преступлений против собственности.

Таким образом, можно сделать следующие выводы. Понятие мошенничества и его основные признаки в уголовном законодательстве Иордании и Украины в целом сходны. Однако следует выделить ряд отличий. В уголовном законодательстве Иордании злоупотребление доверием определяется как относительно самостоятельный вид преступления, УК Украины определяет злоупотребление доверием как один из способов мошенничества. Уголовное право Иордании не выделяет корыстный мотив преступника как необходимый элемент состава мошенничества. И, наконец, УК Украины включает в себя ряд статей, определяющих наказание за мошенничество в различных сферах деятельности. В УК Иордании подобные статьи отсутствуют.

Литература

1. Абдель Азиз Амер. Введение в сравнительное изучение позитивного и мусульманского права. ч. 1 Теория права. — Каир, 1967. — 197 с. (на араб. языке).
2. Али Аль Мансур. Введение в правоведение и изучение мусульманского права. Сравнение мусульманского и позитивного права. — Каир, 1967. — 114 с. (на араб. языке).
3. Камил Альсид. Преступление против собственности. — Амман, 1991. — 405 с. (на араб. языке).
4. Кримінальне право України. Особлива частина // Ред. проф. П. С. Матишевського — К., 1999 — 320 с.
5. Мухаммед Алжбур. Преступление против собственности по уголовному праву Иордании (сравнительный анализ). — Амман, 1997. — 359 с. (на араб. языке).
6. Мухаммед Субхи Наджим. Особенная часть уголовного права Иордании. — Амман, 1995. — 329 с.
7. Сауд Нмур. Комментарий уголовный кодекс Иордании (особенная часть) — Амман, 2002. — 270 с.
8. Уголовный кодекс Иордании. — Амман, 2002. — 350 с. (на араб. языке).
9. Уголовный кодекс Украины. Комментарий: Под ред. Ю. А. Кармазина и Е. Л. Стрельцова. — Харьков, 2001. — 960 с.
10. Уголовный кодекс Франции. — СПб., 2002. — 650 с.
11. Хосни М. Н. Комментарии уголовного кодекса Ливана. Общая часть. — Бейрут, 1983. — 973 с. (на араб. языке).
12. Янин П. С. Преступное посягательство на имущество. — Москва, 1998. — 380 с.

де такі повноваження глави держави — цілком закономірне явище, викликане моделлю взаємовідносин: уряд — глава держави — парламент. До речі, практика останніх років свідчить про встановлення в Україні свого роду конституційного звичаю: як правило, в кінці травня Президент України звертається зі свого роду бюджетним посланням до Верховної Ради, що за незмінної форми державного правління повинне бути відзначено законодавцем, внесенням змін у відповідні нормативно-правові акти. Знову ж таки практика, розробки бюджету в основному на базі макропоказників, явно хибна, оскільки, як мінімум, втрачається конкретність бюджету, порушується принцип пропорційності. Відсутність у системі макропоказників соціальних нормативів також говорить не на користь такої практики.

II. Внесення в парламент проекту бюджету, в наш час є виключною прерогативою виконавчої влади, що характерно для будь-якої з демократій Заходу. Згідно зі ст. 96 Конституції України, проект Закону про Державний бюджет України вноситься в Верховну Раду України не пізніше 15 вересня. Це повноваження виключно належить Уряду України. До першого читання Верховна Рада, після відповідного розгляду, може повернути проект на доопрацювання в Уряд на тижневий строк.

У країнах загального права проект бюджету вноситься лише у нижню палату парламенту (у випадку бікамеральності парламенту), у США це робить Президент, оскільки саме він несе відповідальність за підготовку та виконання федерального бюджету, у Великій Британії — міністр фінансів, хоча право законодавчої ініціативи у фінансовій сфері у цій країні належить уряду в цілому.

У Франції, проект бюджету вноситься урядом у сильну нижню палату парламенту — Національні Збори (ст. 47 Конституції Франції 1958р.). Причому граничний термін внесення — не пізніше третього вівторка жовтня. В Іспанії проект бюджету напрацьовується Урядом, та вноситься в Конгрес депутатів (нижня палата Генеральних кортесів — парламенту Іспанії) не пізніше, ніж за три місяці до закінчення бюджету поточного року. Проект бюджету ФРН розроблюється федеральним урядом, та направляється одночасно в Бундестаг та Бундесрат, не пізніше початку вересня. В Італії проект бюджету створює Рада Міністрів та вносить його поперемінно: один рік в Палату депутатів (нижня палата парламенту), інший — в Сенат.

III. Перше читання проекту Закону про Державний бюджет України зводиться до обговорення та прийняття Висновку та пропозицій Верховної Ради України до проекту. З проектом висновку виступає Голова комітету з питань бюджету. Як правило, пропозиції депутатів голосуються в цілому, за винятком неприйняття Верховною радою проекту Кабінету Міністрів, тоді практикується постатейне голосування [6, №205].

У Великій Британії будь-які поправки проекту бюджету вносяться тільки після консультацій з відповідним міністром. Крім того, зважаючи на жорстку обмеженість у часі, стадії обговорення головного фінансового законопроекту — 26 днів, — відбуваються попередні обговорення та спеціальні експертні оцінки у відповідних комітетах.

У відповідності із ордонансом від 2 січня 1959 р. проект Державного бюджету Франції складається з двох частин: доходної та витратної, причому витратна частина не може обговорюватись будь-якою з палат парламенту без прийняття доходної (правило раціональне і для України, зважаючи на постійну незбалансованість бюджету). Національні збори проводять перше читання протягом 40 днів, а Сенат — 20 днів. У випадку, якщо Збори не приймають проект у вказані терміни, Уряд передає його в Сенат. За умов врахування зауважень Зборів Урядом, Сенат розглядає законопроект протягом 15 днів.

IV. Суть другого читання проекту Закону про Державний бюджет України — в затвердженні загальних сум доходів та видатків, об'єму дефіциту (профіциту) бю-

джету [7, №223]. Під час другого читання відбувається постатейне голосування за проект. Ст. 43 Бюджетного кодексу вимагає від законодавця обсяг міжбюджетних трансферів сукупно з вищевказаними моментами визначати виключно у другому читанні. Проект у другому читанні, повинен бути прийнятий до 20 листопада поточного року протягом 7 днів після прийняття проекту у другому читанні положення міжбюджетних відносин доводяться до відома органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади АРК.

В Іспанії діє правило, згідно з яким, внесення поправок у проект бюджету депутатами обмежене. Будь-які поправки, які припускають збільшення кредитів або зменшення бюджетних доходів, повинні знайти підтримку уряду. Знову-таки, корисна для України практика неможливості встановлення головним фінансовим законом Іспанії, податкових норм (що не виключає зміни попередніх, якщо це передбачено законом), зважаючи на сумнівний “досвід” України у цій сфері протягом останніх років. До речі, неможливість встановлення бюджетом податкових норм констатується і законодавцем Італії.

У ФРН друге читання проекту закону про бюджет проводиться не раніше, ніж через 6 тижнів після першого. Щодо практики прийняття бюджету у ФРН, слід зазначити особливу роль бюджетного комітету нижньої палати, що, сукупно з чітко визначеними процесуальними строками під час прийняття бюджету, дозволяє визначити правила бюджетного процесу у ФРН як надзвичайно жорсткі.

Законодавча практика Італії дозволяє розгляд та ухвалення законопроектів відповідними комісіями парламенту, проте щодо проекту бюджету це правило не діє.

В. Згідно зі ст. 44 Бюджетного кодексу України, третє читання бюджету повинне розпочатись не пізніше 25 листопада, року, що передє бюджету, який приймається. Свої доповіді до проекту Закону виносять Голова бюджетного комітету та Міністр фінансів. У третьому читанні можливе голосування за статтями, неприйнятими у другому читанні, за винятком вищевказаного переліку. Закон про державний бюджет України повинен бути прийнятий за місяць до початку нового бюджетного року, тобто до 1 грудня.

Конституція Франції в ст. 45 передбачає, у випадку, якщо проект бюджету не буде прийнято парламентом, протягом 70 днів (з моменту внесення законопроекту), положення проекту можуть бути введені в дію ордонансом Президента. Зважаючи на значну спорідненість моделей державного правління у Франції та Україні, саме таке вирішення проблеми взаємодії виконавчої, законодавчої влад та глави держави у бюджетній сфері, уявляється найбільш раціональним. Крім того, прийняття парламентом Франції бюджету не простою (на відміну, скажімо, від Великої Британії), а абсолютною більшістю голосів, в Україні може послужити додатковим інструментом концентрації парламентської більшості. Знову ж таки, практика голосування Національними зборами видаткової частини постатейно, а доходної — в цілому, може видатись корисною і для України з точки зору парламентського контролю за видатками, з одного боку, та в якості засобу оптимізації збалансованості бюджету — з іншого.

Жорсткість бюджетної процедури ФРН допускає можливість початку другого читання у Бундестазі не раніше, ніж через 3 тижні після надходження пропозицій Бундесрату, крім випадків їх дострокового надходження.

Оскільки промульгація мало впливає на стадійність бюджетного процесу, немає сенсу її розглядати в рамках даного дослідження.

Проте існує ще один момент, пов’язаний з стадіями бюджетного процесу, що аналізуються, а саме — ситуація, коли бюджет не прийнято у строки, визначені законодавцем. Проблема ця досить актуальна для України, зважаючи на знову ж таки “сумнівний” і навіть “сумний” досвід так званого “ручного управління бюджетом”.

Федеральний конституційний закон Австрії в ст. 51 передбачає прийняття за-

кону про тимчасове виконання бюджету. Ст. 111 Основного закону ФРН передбачає продовження дії бюджету попереднього року, щоправда обмежено (обов'язки Федерації утримання встановлених законом установ і т. д., проте можливі кредити не повинні перевищувати чверті суми попереднього бюджету). Автоматично продовжується дія попереднього бюджету і в Іспанії.

З позицій законодавця ФРН, в такому екстраординарному випадку вирішує питання і законодавець України. Згідно зі ст. 46 Бюджетного кодексу, у випадку неприйняття бюджету в установлені строки, бюджетні видатки можливі лише на цілі, які були включені в бюджет минулого року, при цьому щомісячні видатки не можуть перевищувати однієї дванадцятої обсягу видатків, передбачених прошлорічним бюджетом.

Таким чином, практичний досвід країн Західної Європи по реалізації допарламентської та парламентської стадій бюджетного процесу дозволяє зробити узагальнюючі висновки та пропозиції для вдосконалення цих стадій в Україні.

1. Існує очевидна залежність між формою державного правління, структурою парламенту та процедурою прийняття в ньому бюджету. З цієї точки зору більш якісний та узгоджений бюджет приймається двопалатним парламентом з сильною верхньою палатою.

2. Процедура розробки та прийняття бюджету жорстко регламентована у строках, як наслідок чітко визначеного строку дії бюджету та засіб проти зловживань з бюджетними коштами.

3. Досвід Франції показує корисність для України законодавчо закріпити практику бюджетного послання глави держави, зважаючи на існуючу в Україні модель державного режиму.

4. Досвід Франції показує необхідність внесення в відповідні законодавчі акти України змін, пов'язаних з процедурою прийняття доходної та видаткової частин бюджету.

5. Досвід Іспанії та Італії вказує на хибність практики включення в бюджет України податкових норм.

6. За умов несвоечасного прийняття бюджету в Україні доцільною є практика координації уряду, глави держави та парламенту, причому з можливим відповідним тиском виконавчої влади/глави держави на законодавчу.

Література

1. *Юридический энциклопедический словарь*. — М., 1997. — 375 с.
2. *Воронова Л. К., Кучеренко Н. П. Финансовое право*. — Харьков., 2003. — 357 с.
3. *Матузов Н. И., Малько А. В. Теория государства и права*. — М., 2002. — 520 с.
4. *Скакун О. Ф. Теория государства и права*. — Харьков., 2000. — 703 с.
5. *Постанова Верховної Ради України “Про основні напрями бюджетної політики на 2004 рік”// Голос України.. — 15 липня 2003 року. — № 129.*
6. *Бюджетний караван-2004 і місцеві інтереси // Урядовий кур'єр. — 31 жовтня 2003 року. — № 205.*
7. *Бюджет 2004 року: друге читання // Урядовий кур'єр. — 26 листопада 2003 року. — № 223.*

няются также и на такой специфический объект аренды как суда, внесенные в реестр.

Контроль имущественных отношений в сфере семьи осуществляется нормами Книги IV ГГУ “Семейное право” §§ 1412, 1415- 1416, 1558 — 1561. Если супруги определяют в контракте режим общности их имущества, то в этой связи на них распространяются некоторые ограничения. В частности, изменяя или отменяя правовой режим общности супружеского имущества, который внесен в реестр имущества супругов компетентным местным судом или был известен третьим лицам, супруги должны об этом внести соответствующие сведения в реестр. Если во время действия режима общности супружеского имущества оно внесено в реестр только одним из них, то другой супруг вправе требовать исправления реестра. Занесение в реестр имущества супругов совершается тем местным судом, в округе которого хотя бы один из супругов имел свое привычное пребывание. Однако предписанием управления юстиции федеративной земли ведение реестров нескольких округов может быть поручено одному местному суду. Если супруги меняют обычное местонахождение на другое (другую землю) после внесения сведений в реестр, они обязаны на новом месте повторно произвести занесение сведений в реестр. При этом внесении информации в реестр совершается только в соответствии с заявлением и в объеме, указанном в нем. Для занесения необходимо заявление (требование) каждого из супругов. Каждый из супругов должен способствовать другому. Осмотр реестра доступен каждому. Возможна выдача копии, которая по требованию заверяется.

Нормы, регулирующие в Украине осуществление контроля за обращением земельных участков, должен был бы содержать “Тимчасовий порядок ведення державного реєстру земель” от 2 липня 2003 р. N 174. Однако он не предусматривает установление непосредственного, прямого гражданско-правового контроля за регулируемыми им отношениями. Термин “контроль” в этом документе не применяется. В ст. 50 проекта Закона Украины “О государственном земельном кадастре” (не принятом Верховной Радой) только одной строкой предусмотрен контроль за “забезпеченням законності використання відомостей та документів державного земельного кадастру”.

“Положение о порядке ведения кадастровых книг” от 24 марта 1897 [2, 139] устанавливает в ФРГ 10 различных видов контроля за данными, находящимися в поземельных книгах, развивая положения о гражданско-правовом контроле, установленном нормами большей силы. Это:

1. контроль за осуществлением неправомерного доступа к приборам, при помощи которых осуществляется обработка данных, имеющих отношение к личности;
2. контроль за носителями данных, препятствующий неправомерному их чтению, копированию, изменению либо удалению;
3. контроль хранения персональных данных, препятствующий незаконной передаче на хранение, незаконному ознакомлению, изменению или удалению сохраненных персональных данных;
4. контроль использования, направленный на препятствование недозволенному использованию систем обработки данных с помощью оборудования по обработке данных;
5. контроль доступа, направленный на гарантирование доступа к использованию системы обработки личных данных исключительно на правовых основаниях;
6. контроль передачи, направленный на гарантирование того, чтобы можно было установить и проверить, с каких мест при помощи оборудования могут передаваться данные, имеющие отношение к личности;
7. контроль за вводом данных, который бы гарантировал установление того, какие личные данные, когда, кем введены в систему обработки данных “задним числом”;

общую собственность способствует предотвращению причинения вреда и совершению правонарушений. Кроме того, введение указанного порядка избавляет от необходимости длительных разброд и потенциально несправедливых решений.

В Украине подобные нормы относительно порядка соседского или совместного использования объектов права собственности (недвижимости, целостные комплексы) — еще не созданы, однако попытки к тому предпринимаются. В Земельном кодексе 2001 года содержится ряд норм о добрососедстве собственников земельных участков (глава 17 раздела III), которые могут укрепить профилактический потенциал норм цивилистического характера.

Доказательствами наличия связи норм ГГУ (включая нормы о гражданско-правовом контроле) с нормами иных законодательных актов служат публикации перечней этих актов в приложениях к комментариям ГГУ, [4] а также наличие норм о контроле, содержащихся в Законе “О введении в действие ГГУ” от 18 августа 1896 г. [5, 604].

Результаты исследования показывают, что гражданско-правовой контроль в ФРГ продолжает усиливаться не только за обращением земельных участков, но и иных объектов недвижимого имущества. В частности, он устанавливается нормами законов “О временных правах на жилые помещения” [6], “О праве собственности на квартиру и о жилищном праве длительного пользования” от 15. 03 1951 года, [7, 175; 209] “О согласовании обязательств относительно пользования земельными участками по договорам присоединения” от 21 сентября 1994 года [8, 2538], “Об урегулировании нерешенных имущественных вопросов” [9, 885; 1159] от 23. 09. 1990 г., “О негаторных исках по закону о правах потребителей и иных правонарушениях” от 26 ноября 2001 года [10, 3138; 3173], “О регулировании величины квартплаты” от 18 декабря 1974 года, [11]

Из изложенного в статье следует, что гражданско-правовой контроль в ФРГ как институт права укрепляется по мере развития, все больше обретает регулятивных и превентивных функций, его нормативная база расширяется. Понимание основ его содержания, овладение методиками реализации способствовало бы, в случае заимствования опыта ФРГ в Украине и иных странах бывшего СССР, преодолению правовых трудностей на пути к гражданскому обществу.

Источники

1. BGB. Fundstelle: RGl 1896, 195
2. Datum: 24. März 1897 Fundstelle: RGl 1897, 139 Textnachweis Geltung ab: 1. 1. 1978 Stand: Neufasst durch Bek. v. 26. 5. 1994 I 1114, zuletzt geändert durch Art. 7 G v. 26. 10. 2001 I 2710
3. WoEigG. Datum: 15. März 1951 Fundstelle: BGBl I 1951, 175, 209 Textnachweis Geltung ab: 1. 10. 1973 Stand: Zuletzt geändert durch Art. 25 Abs. 10 G v. 23. 7. 2002 I 2850
4. Bürgerliches Gesetzbuch mit Einführungsgesetz, Beurkundungsgesetz, AGB-Gesetz, Verbraucherkreditgesetz, Gesetz über den Widerruf von Haustürgeschäften, Produkthaftungsgesetz, Miethohegesetz, Wohnungseigentumsgesetz und Hausratsverordnung. Textausgabe mit ausführlichem Sachregister und einer Einführung von Universitätsprofessor Dr. Helmut Kohler 46., überarbeitete Auflage Stand: 10. Januar 2000 Deutscher Taschenbuch Verlag.
5. BGB EG. Fundstelle: RGl 1896, 604.
6. Gesetz über die Veräußerung von Teilzeitznutzungsrechten an Wohngebäuden (Teilzeit-Wohnrechtgesetz — TzWrG).
7. Gesetz über das Wohnungseigentum und das Dauerwohnrecht Datum: 15. März 1951. Fundstelle: BGBl I 1951, 175, 209.
8. Gesetz zur Anpassung schuldrechtlicher Nutzungsverhältnisse an Grundstücken im Beitrittsgebiet Datum: 21. September 1994 Fundstelle: BGBl I 1994, 2538.
9. Gesetz zur Regelung offener Vermögensfragen. Datum: 23. September 1990 Fundstelle: BGBl II 1990, 885, 1159.

вля наркотиками или оружием, террористические группы участвуют, как правило, с целью добыть средства, необходимые для более эффективного выполнения их политических задач.

Одним из признаков этой тенденции является прямое использование преступными организациями акций террора [2, 39].

Исследуемая проблема являлась предметом неоднократного рассмотрения в ООН. Так, ее пятый Конгресс по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями в своей резолюции в Милане в 1975 году подтвердил, что первоочередное внимание должно уделяться борьбе с терроризмом во всех его формах, включать, при необходимости, скоординированные, согласованные действия международного сообщества, а также рекомендовал Комитету по предупреждению преступности и борьбе с ней рассмотреть возможность разработки рекомендаций о международных действиях по укреплению правоохранительных мер, в том числе процедур выдачи преступников, соглашений о юридической помощи и сотрудничестве в отношении правонарушений террористического характера.

Будучи обеспокоен быстрым распространением национальной и международной террористической преступной активности, а также сознавая серьезную угрозу, которую она представляет для социальной и политической стабильности всего мирового сообщества, восьмой Конгресс ООН по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями особо отметил тенденцию интернационализации терроризма. В связи с этим Конгресс предложил международному сообществу принятие согласованных ответных мер по борьбе с национальным и международным терроризмом глобального характера. С целью скоординированных действий против международного терроризма как на национальном, так и на международных уровнях, восьмой Конгресс ООН выработал специальные рекомендации, именуемые “Приложение “О мерах по борьбе с международным терроризмом”.

В данном “Приложении” отсутствует определение международного терроризма. Этот пробел можно объяснить следующим. Начиная с первого исследования международного терроризма, проведенного ООН в 1972 г., международное сообщество до настоящего времени не может достигнуть согласия в отношении общеприемлемого содержания термина *международный терроризм*. Не удалось достичь общего согласия и в отношении мер, необходимых для предотвращения пагубных последствий терроризма и в целом борьбы с ними. До согласования общеприемлемого определения международного терроризма в “Приложении” рекомендуется определить преступное поведение террористов и на основе принципов международного права создать систему эффективных мер превенции и принуждения.

В своем выступлении в 1996 году на пятой сессии Генеральной Ассамблеи ООН руководитель американской делегации в ООН М. Олбрайт заявила, что США предлагают Ассамблее принять решения, касающиеся терроризма, коррупции и преступности, наркобизнеса и незаконной торговли оружием. “Терроризм подобен чуме, распространившейся во все уголки земного шара, — заявила Олбрайт, — Мы должны действовать вместе для того, чтобы предупреждать и предотвращать террористические акты, а их организаторов и исполнителей привлекать к ответственности. Мы должны дать ясно понять тем, кто планирует подобные акты, что международное сообщество выступит против них единым фронтом”. Еще одним приоритетом является запрещение применения, хранения, производства и передачи наземных мин, сказала М. Олбрайт. США будут добиваться принятия “международной декларации о безопасности граждан, которая должна продемонстрировать решимость в борьбе с международной преступностью во всех ее формах”.

На состоявшемся в Лионе 1996г. саммите лидеры крупнейших промышленно-развитых стран приняли пакет мер, направленных на борьбу с международной преступностью, незаконным оборотом наркотиков и терроризмом [3, 15].

Указанный пакет содержит конкретные рекомендации по четырем ключевым направлениям.

По вопросу об *отказе в предоставлении убежища*: государства должны обмениваться информацией в связи с договорами об экстрадиции и запросами об экстрадиции в отношении разыскиваемых преступников, террористов и преступных организаций, а также в связи с программами по защите свидетелей. Это будет осуществляться путем обмена работниками прокуратур, судебных и правоохранительных органов; за счет координации усилий в сфере международной подготовки сотрудников правоохранительных органов, а также за счет увеличения числа договоров и других двусторонних и многосторонних соглашений, касающихся экстрадиции.

О лишении преступников и террористов необходимых ресурсов: государства будут обмениваться информацией, касающейся борьбы с отмыванием денег, в том числе о методах ведения расследований и методах привлечения преступников к ответственности. Они будут способствовать увеличению числа стран, относящих практику отмывания денег к преступлениям и принимающих законы, которые позволяют налагать арест на имущество преступников-террористов.

О защите национальных границ: они усилят деятельность по борьбе с организациями и подпольными рынками, поддерживающими преступную террористическую деятельность; они будут обмениваться информацией о лицах и организациях, занимающихся незаконной торговлей оружием, контрабандой людьми, а также данными о разыскиваемых преступниках; они будут обмениваться последними достижениями в сфере технологий, применяемых при защите границ, использовать усовершенствованные виды въездных и выездных документов и более совершенную технику для обнаружения подделок; они будут содействовать увеличению числа стран, относящих контрабанду людьми к категории преступлений.

Выявление и профилактика преступлений и террористических актов, совершаемых с применением передовых технологий: государства разработают общие подходы к борьбе с высокотехнологичными преступлениями и компьютерным пиратством, в том числе с действиями террористов, использующих последние достижения информационной технологии для проникновения в базы данных финансовых институтов и государственных учреждений.

В этой связи необходимо выделить “Итоговый документ по борьбе с терроризмом”, принятый министрами “восьмерки” на совещании в Оттаве 12 декабря 1995 года [3, 23], в котором закреплялись вопросы укрепления международного сотрудничества, международные и национальные правовые рамки, вопросы обмена опытом и информацией, вопросы захвата заложников, финансирования террористической деятельности и др.

В последнее время проблемой борьбы с терроризмом стал заниматься и Интерпол (Международная организация уголовной полиции). Борьба Интерпола с терроризмом всегда была трудной. До последнего времени он вообще не вступал в противоборство с ним из-за опасений относительно “политической” природы этого преступления. Такое отношение Интерпола к терроризму основывается на ст. 3 Устава Международной организации уголовной полиции (официально текст Устава опубликован не был), в которой указано, что “организации строго запрещается любое вмешательство или деятельность политического, военного, религиозного или расового характера” Исключение составляли лишь проявления “чисто” криминального терроризма, который отмечался при совершении таких преступлений, как, например, незаконная торговля наркотиками или фальшивомонетничество.

В 1984 г. Генеральная ассамблея Интерпола в Люксембурге утвердила новые “Основные направления”, позволяющие Интерполу действовать, если террористы орудуют за пределами своей национальной территории. В январе 1987 г. Генеральной ассамблеей Интерпола была создана специальная антитеррористическая

группа, ее именуют ТЕ-группа.. В марте 1987 г. Генеральный секретариат Интерпола разослал в Национальные центральные бюро (НЦБ) стран-членов Интерпола “Руководство по борьбе с международным терроризмом”.

В борьбе с европейским терроризмом Интерпол играет важную роль в следующих аспектах:

1) Если национальная полиция страны намерена арестовать кого-либо за ее пределами, она должна действовать через Интерпол. Никто не имеет права арестовать иностранца в пределах Европейского сообщества или где-либо еще за преступление, совершенное за пределами данной страны, без наличия особого извещения или оповещения из Интерпола.

2) Интерпол используется тогда, когда расследование акта терроризма, совершенного в Европе, выходит за ее пределы, так как это единственная полицейская организация, действующая в мировом масштабе.

3) Интерпол помогает в борьбе с европейским терроризмом, предоставляя консультации специалистов и техническое содействие, например проводит экспертизу по взрывчатым веществам или огнестрельному оружию.

Интерпол главную свою деятельность в борьбе с международным терроризмом сосредоточил на вопросах предупреждения захватов и взрывов на воздушном транспорте. Только к сентябрю 1980 г. ТЕ-группа отправила 18 предупреждений, связанных с воздушным терроризмом и нападением на посольства дипломатов. Данные о готовящихся террористических покушениях проверяются, затем сообщаются в национальные полиции, а также направляются в две международные организации, отвечающие за безопасность на воздушном транспорте: IATA (Международная ассоциация гражданской авиации) и ICAO (Международная организация гражданской авиации), для принятия соответствующих мер[4, 145].

Необходимо также обратить внимание на действующие международные договоры о выдаче и взаимной помощи. Данные договоры являются эффективным средством сотрудничества государств в борьбе с террористической деятельностью, вместе с тем двусторонним договорам о выдаче и взаимной помощи присущи недостатки. Для этой формы сотрудничества характерна нерегулярность, которая является причиной низкой эффективности, плохой координации и дублирования усилий, если рассматривать деятельность в целом. Двустороннее сотрудничество требует значительного времени и ресурсов, что сложно для малых государств, не обладающих надлежащими ресурсами и опытом ведения многочисленных двусторонних переговоров для разработки различных инструментов сотрудничества. Хотя наличие типовых договоров несколько упрощает эту задачу, нехватка ресурсов, по-видимому, будет и впредь являться существенным препятствием. Отсюда следует, что, хотя система двустороннего сотрудничества будет и далее укрепляться, ее необходимо дополнить различными формами многостороннего сотрудничества.

Региональное сотрудничество в вопросах судебного и уголовного преследования является естественным дополнением усилий по созданию политического и экономического союза, хотя оно связано с рядом деликатных и сложных аспектов национального суверенитета. В этом смысле его можно рассматривать в качестве очередного этапа (или неизбежного результата) более обширных политических и экономических процессов, основанного тем не менее на признании того, что полное единообразие внутригосударственного законодательства не является ни реальным, ни желательным. Дело в том, что “все системы уголовного правосудия создаются в полном соответствии с конкретными особенностями различных стран. Такое хрупкое равновесие можно нарушать лишь в том случае, если это позволит получить существенные преимущества” [6, 109]. Между тем региональное сотрудничество является признанием необходимости предпринять конкретные шаги в ответ на обострение региональных проблем из-за открытия внутренних границ и развития единого рынка.

Вместе с тем многосторонние механизмы “открывают значительные преимущества, одним из наиболее важных среди которых является устранение необходимости в разработке отдельных двусторонних соглашений с большим числом иностранных правительств” [6, 134]. Ведение переговоров является относительно легким делом для крупных государств с высокоразвитыми административными структурами; однако для мелких государств с ограниченными ресурсами и опытом более эффективными по затратам являются многосторонние формы сотрудничества. Они особенно полезны, если правительства не желают осуществлять двустороннее сотрудничество или оно невозможно по политическим соображениям. Хотя после окончания “холодной” войны политическое и идеологическое противостояние не является значительной проблемой, многостороннее сотрудничество по-прежнему открывает такие возможности для сотрудничества, каких не существует на двустороннем уровне. Еще одним преимуществом многостороннего сотрудничества является то, что оно реже становится объектом ответных ударов со стороны организованных преступных групп.

Литература

1. Дремин В. Н. Террор как метод организованной преступной деятельности // *Вісник Одеського інституту внутрішніх справ.* — 2002. — № 7. — 140с.
2. Овчинский В. С., Эминов В. Е., Яблоков Н. П. *Основы борьбы с организованной преступностью.* — М., 1996. — 307с.
3. *Итоговый документ совещания министров “восьмерки” по борьбе с терроризмом* // *Сборник правовых актов.* — 1998. — Вып. 10. — С. 120-127.
4. *Международное уголовное право* / Под. ред. Кудрявцева В. Н. — М., 1995. — 397с.
5. Чуфаровский Ю. В. *Терроризм — глобальная проблема современности (методологический анализ)* // *Следователь.* — 1998. — № 5. — С. 45-51.
6. Салимов К. Н. *Современные проблемы терроризма.* — М., 1999. — 280с.

Ауїссауї Наржес

Одеський національний університет,
кафедра кримінального права, кримінального процесу і криміналістики,
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

РЕЗЮМЕ

Розглянуто деякі міжнародні-правові акти, спрямовані на протидію злочинам терористичної спрямованості, подані в доктрині і практику міжнародного права. Визначено роль Інтерполу в боротьбі з міжнародним тероризмом, принципи протидії йому.

Ключові слова: міжнародне співробітництво, тероризм, Інтерпол, міжнародний тероризм, держава.

М. В. Хворостяний, ст. викл.

Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова,
кафедра кримінального права, кримінального процесу і криміналістики,
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

ГОСПОДАРСЬКІ ЗЛОЧИНИ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОМ ПОЛЬЩІ

Проаналізовано основні види господарських злочинів існуючих у Кримінальному кодексі Польщі, розглянуті деякі проблеми їх кваліфікації.

Ключові слова: КК Польщі, господарська злочинність, господарський оборот, шахрайство.

Господарська злочинність, багато в чому визначається соціально-економічними ознаками, властивими конкретним державам. У соціалістичних державах, економічна система яких спиралася на суспільну (державну) власність і централізоване планування господарство, до господарських злочинів відносилися діяння, що посягають на основи цієї системи господарювання.

У науці у той час, існувала суперечка між прихильниками “широкого” і “вузького” розуміння господарських злочинів. Так звана “широка концепція” (домінувала в СРСР і інших державах Варшавського договору), відносила до господарських злочинів “усі діяння, що зазіхають на законний плин господарського життя за допомогою замахів на суспільну власність” (Т. Сурґіан) [3, 572]. З крапки ж зору “вузької концепції”, що існувала в більшості капіталістичних країн, до господарських злочинів варто відносити тільки діяння, які порушують господарську діяльність, а не злочини проти майна (С. Гофрон) [3, 573].

Відповідно до “широкої концепції”, що більше спирається на основи політичного розуміння господарських злочинів, у соціалістичній Польщі, було поширене зарахування до них замахів на суспільне майно, правда з указівкою, що вони є господарськими злочинами, хоча такі злочини утримувалися в окремому 30 розділі КК Польщі 1969 році, що називався “Господарські злочини” і містив діяння стосовні до функціонування господарства (виробництво, оборот, реалізація і т. п.).

Таке розуміння господарських злочинів виникло, як представляється, з доктринальних положень, які базувалися на сучасному їхньому господарському устрої, що в підсумку привело до визнання за “господарськими” злочинами і замахів на майно.

У державах же, у яких система господарювання спирається на основи ринкової економіки, існує два основних наукових течії, що визначають господарські злочини. Перше з них зв’язує господарські злочини зі зловживанням довірою особою, що виконує важливі функції в господарській системі. Ця концепція була сформульована ще в 1939 році Э. Сазерлендом і називалася “концепція злочинців у білих комірцях” (White-Collar-Criminals). Вона дозволяє досить чітко вказати на істотну різницю між справами цього типу і справами про звичайні суспільно-небезпечні злочини, такі як крадіжка, розбій, скупка краденого і т. д. [3, 573].

Злочинці, що вчиняють господарські злочини, найчастіше належать до вищих шарів суспільства (директори фірм, менеджери, усякі господарські контролери тощо). У своїй діяльності вони не застосовують насильство, а вчиняють тільки махінації, що мають видиму легальність і вчиняються шляхом різних методів корупції,

льних операцій, у тому числі, для господарського шахрайства. Положення Кримінального кодексу 1969 не могли протистояти шахрайським операціям, які були спрямовані на охорону іншої, центральної, системи господарювання. Особливо безпомічними виявилися положення арт. 205 КК про шахрайство, у якому відповідальність за цей злочин наставала тільки після того, як було доведено, що злочинець діяв з метою одержання майнової вигоди, що в більшості випадків неможливо.

З досліджень стало ясно, що саме банки роблять найбільші, багатомільйонні операції неправомірного (шахрайського) характеру стосовно кредитів і т. п. Дані операції відбуваються, як правило, на користь визначених фізичних осіб або на користь визначених підприємств, часто фіктивних.

У 1994 році був прийнятий, закон “Про охорону господарського обороту”, який був реакцією на різке збільшення “кредитного шахрайства” та розроблявся на підставі тоді ще проекту нового Кримінального кодексу Польщі.

Об’єктом арт. 297 КК є суспільні відносини у сфері кредитних гарантій, дотацій, державних і суспільних замовлень. Охороні за цим артикулом підлягає правильне і законне функціонування вищевказаних інститутів з тими цілями, яким повинні служити і, відповідно до яких були засновані.

Останнім з цих інститутів є суспільні і державні замовлення — це вихідні із суспільних коштів (державних бюджетних одиниць, територіального самоврядування, цільових фондів і т. п.) замовлення на будівельні роботи, доставку або визначені послуги [8].

Об’єктивна сторона описуваного діяння обмежена двома способами: підробка або представлення фальшивих, або таких які містять неправдиві дані документів і складання неточних письмових свідчень. Документом згідно з арт. 115 §14 КК є будь-який предмет, що є доказом якого-небудь права, правовідносин або інших обставин, що мають правове значення.

Об’єктивні ознаки шахрайства в господарському обороті складаються з представлення фальшивих або стверджуючих помилкові зведення документів або фальшивих зведень. Одержання банківської позички, кредиту, кредитової гарантії, дотації і т. п. не є обов’язковою ознакою злочину. Законодавець переніс момент закінчення злочину на більш ранню стадію в порівнянні зі звичайним шахрайством. Таким чином, цей злочин має, згідно з Польським кримінальним законодавством, формальний склад.

Польський кримінальний закон передбачає також відповідальність того, хто всупереч покладеного на нього обов’язку, не повідомив відповідний орган про виникнення обставин здатних мати вплив на призупинення або обмеження величини кредитові, банківської позички, дотації і т. д. (арт. 297 §2 КК). Під відповідним органом розуміється той, котрий, визнав кредит, дотацію і т. п.

Арт. 297 §3 КК, передбачає звільнення від відповідальності злочинця, що після здійснення злочину, або до початку виробництва в справі добровільно запобіг використанню кредитові, гарантії кредитові, дотації і т. д. або задовольнив домагання потерпілого. “Запобіг використанню” означає неотримання кредитові, або його повернення перед використанням, не використання кредитної гарантії, дотації і т. д. Якщо ж мова йде про задоволення домагань потерпілого, те таке положення про безкарність має своєю метою інтереси потерпілого, і може мати більше практичне значення.

Варто вказати, що використання фальшивого документа, є тільки коштами для досягнення визначеної мети зазначеної в арт. 297 §1 КК.

Згідно з положеннями арт. 298 §1 КК Польщі покаранню підлягає той, хто з метою одержання відшкодування, що виходить з договору про страхування, провокує випадок, що є підставою для виплати такого відшкодування. У даному випадку кримінальний закон Польщі переносить момент закінчення злочину на ще більш ранню стадію, що відповідає готуванню при здійсненні звичайного шахрайства.

Об'єктом даного злочину є суспільні відносини, пов'язані з нормальним функціонуванням інституту страхування, а також господарські інтереси страхових установ.

Заборонена поведінка при даному діянні це здійснення вищеописаних дій з метою одержання страхового відшкодування. Цей злочин є навмисним. Поведінка злочинця може укладатися, наприклад, у спаленні застрахованого будинку, підпалі магазину з застрахованим товаром, у сприянні знищенню або крадіжці автомобіля і т. п. Такі дії підпадають під ознаки й інші злочини, як ті знищення речі (арт. 288 §1 КК), крадіжка зі зломом (арт. 279 КК).

В усіх цих випадках є підстава для кумулятивної (по сукупності) кваліфікації злочинів, якщо діяння було зроблено з метою одержання відшкодування.

Арт. 298 §2 КК Польщі передбачає звільнення від відповідальності злочинця, що зробив дане шахрайство, що перед початком виробництва в справі добровільно запобіг виплаті страхового відшкодування шкоди.

Далі варто розглянути питання відповідальності за **шахрайство в сфері обороту цінних паперів**. Однією з найважливіших передумов нормального функціонування обороту цінних паперів є правдивість і точність інформації, що стосується фінансового становища суб'єкта, що ввів цінні папери в обіг.

Публічний обіг цінних паперів у Польщі регулюється законом від 21. 08. 1997 р. "Право про публічний обіг цінних паперів". Цей закон визначає відповідальність емітента цінних паперів за надання помилкової інформації або приховання інформації, що має істотне значення в публічному обороті цінних паперів [9].

Набагато ширше регулює відповідальність за дані злочини арт. 311 КК Польщі, що охороняє також **непублічний оборот цінних паперів**. Він установлює кримінальну відповідальність за поширення в документації, пов'язаної з оборотом цінних паперів, помилкової інформації або приховання правдивої інформації про майнове положення оферента. Мова тут йде про інформації, що має істотне значення для правильної оцінки вартості тихнуб або інших цінних паперів, а також про підвищення або зниження попиту на них.

Для суб'єктивної сторони необхідно, що б суб'єкт знав, що розповсюджувана інформація є помилковою або що має місце приховування правдивої інформації, і що це може вестися в оману набувачів або продавців цінних паперів.

Кримінальний кодекс Польщі 1969 року передбачав відповідальність за шахрайство в сфері торгівлі, що укладається в обмані покупців при продажі товарів і наданні послуг щодо кількості, ваги, міри, якості, ціни і т. п. (арт. 225 §1 КК).

Діючий кримінальний кодекс Польщі 1997 не передбачає окремих форм торговельного шахрайства, кримінальна відповідальність настає на підставі загальних положень, що утримуються в арт. 286 §1 КК.

Суб'єктом **торговельного шахрайства** може бути будь-як особа, що продає товар або надає послуги. Діяння злочинця повинне бути навмисним, а намір прямою, тобто позначка — це одержання майнової вигоди для собі або кого-небудь іншого.

Шахрайство має матеріальний склад, тобто закінченим воно визнається з моменту одержання належної суми за товар, виконання послуги і т. п. Невірним слід визнати положення, передбачене в постанові Вищого суду Польщі від 23. 12. 1971 р. (OSNKW 1972, roz. 44), про те, що виставляння на загальний огляд, з метою обману покупця, товару з ціною більш високою, ніж встановлена законом, є здійсненням, а не спробою шахрайства. Очевидно, що це не відповідає сучасності, у якій ціни установлює вільний ринок, а торговельна фірма винна керуватися його принципами, для того, щоб утриматися на ринку в умовах конкуренції.

Використання підроблених або перероблених вимірювальних інструментів у господарському обороті є злочином урегульованим арт. 315 §2 КК.

Арт. 350 § 1 КК Польщі передбачає відповідальність за **зрив або утруднення публічних торгів** на шкоду власника майна або особи або організації, на користь якої проводяться ці торги.

Об'єктом охорони в даному випадку є не тільки суспільні відносини по охороні інтересів власника майна, що є об'єктом торгів, або й осіб, на користь яких проводяться торги, а також правильна реалізація і дотримання правил публічних торгів.

Заборонене діяння виявляється у зриві або утрудненні публічних торгів, або вступ у змову з метою заподіяння шкоди особі або організації на користь, який проводиться торги.

Зривом визнається створення ситуації, при якій торги не відбудуться (напр. поширення помилкової інформації, введення в оману і т. п.). Утрудненням у свою чергу визнається таке поведіння злочинця, що негативним образом впливає на торги (напр. зменшення шляхом введення в оману кількості учасників, і т. п.).

Моментом закінчення даного злочину є початок здійснення вищевказаних дій, настання шкідливих наслідків не обов'язково. Суб'єктивна сторона при цьому винна укладатися в меті одержання матеріальної вигоди, або для собі, або для інших осіб.

Відповідальність за даний злочин настає за заявою потерпілого, за винятком випадків, коли потерпілим є Державна Скарбниця.

Закон від 1994 р. "Про охорону господарського обороту" (арт. 6-8) увів норми, що охороняють інтереси кредитора, аналогічні тим, що передбачав КК 1932р. У свій година законодавець Народної Республіки Польща вважав такого роду норми непотрібними, тому що економіка тієї години була побудована на таких основах, що виключали банкрутство (нерентабельні підприємства просто дофінансовувалися з бюджету держави).

Положення арт. 301 §2 і 3 КК Польща 1997 року передбачає відповідальність за **доведення особи до неплатоспроможності** особою, що є боржником декількох кредиторів. Такий стан визначається поняттям банкрутства. Даний злочин має матеріальний склад, його наслідки виражаються в неспроможності або неплатоспроможності.

Законодавчою умовою відповідальності є ті, що злочинець повинний бути боржником декількох кредиторів. Трохи, означає трьох і більш.

У випадку погрози інтересам двох або одного кредитора передбачене положення про задоволення інтересів хоча б одного з них.

Реагуючи на випадки, що відбуваються на практиці, законодавець передбачає в арт. 301§1 КК Польщі особливу форму "**фальшивого банкрутства**" у виді створення на підставі законодавчих положень нової господарської одиниці і перекладові на неї складових частин свого майна, унаслідок чого злочинець зриває або обмежує задоволення інтересів кредиторів. Дана конструкція є на сьогоднішній день дискусійної. Незрозуміло, навіщо говоритися про створення нової господарської одиниці, тому що начебто переклад майна на користь вже існуючої одиниці є некарним. Більш того, діяння цього типіві не має нічого загального з банкрутством і повинні кваліфікуватися на підставі розпоряджень про зрив і обмеження задоволення інтересів кредиторів, про що буде сказано нижче.

В розділі 37 Кримінального кодексу Польщі передбачена відповідальність за **підробку грошів, цінних паперів, урядових знаків і мір виміру**, а також уведення цих предметів в оборот. Предметом охорони даних положень є також виступаючі в ринковій системі цінні папери, тобто папери, управомачивающие в одержанні грошових коштів, або утримуючі зобов'язання по виплаті кредитів, позичок і т. п.. Згідно з вимогами Конвенції про боротьбу з підробкою грошів і оборотом фальшивими коштами оплати, кримінально-правовій охороні підлягають як польські, так і іноземні кошти оплати або інші документи, управомачивающие в одержанні грошових торб (чеки, кредитні карти і т. п.).

Навмисна підробка грошей, інших засобів оплати або цінних паперів карається позбавленням волі від 5 до 25 років (арт. 310 §1 КК) У випадку здійснення даного злочину в незначних розмірах передбачена можливість зм'якшення покарання (арт 310 §3).

Сутність цього злочину укладається в підробці або переробці грошей, інших коштів оплати або цінних паперів. Під підробкою варто розуміти створення фальсифікату, що імітує справжній предмет. Переробкою, у свою чергу є здійснення змін на справжньої банкноті, монеті, іншому коштах оплати або цінному паперу, що найчастіше укладаються в переказі їм виді грошів або документа більшої вартості.

Згідно з арт. 310 §1 КК для визнання злочину закінченим, не обов'язкове здійснення вищевказаних дій з метою введення підроблених або перероблених грошів або інших коштів оплати в оборот. Також для кваліфікації злочину не є істотним, які кошти застосував злочинець, досить самого факту підробки або переробки (wyrok SN z 1. 02. 1988 r., OSNPG 1989, poz. 9).

Нарівні з навмисним введенням в оборот грошей або інших засобів оплати існує також їхнє укриття, перевезення, переклад, пересилання, приймання, допомога в збуті або укритті, при цьому злочинець повинний діяти з метою введення зазначених предметів в оборот (арт. 310 §2).

Література

1. *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.* — Офіційний інтернет — сервер “Sejm Rzeczypospolitej Polskiej”. (www.sejm.gov.pl)
2. *Kodeks karny. Część szczególna. Komentarz do art. 278-363 niđ. ped. A. Zolla — Kraków, 1999.* — 978 s.
3. *Andrzej Marek. Prawo karne.* — Warszawa, 2001. — 705 s.
4. *Kodeks karny. Opracowanie: Henryk Jablonski — Skierniówice, 2001.* — 326 s.
5. *Уголовный кодекс Украины. Комментарий / Под ред. Ю. А. Кармазина и Е. Л. Стрельцова.* — Харьков, 2002. — 960 с.
6. *Ustawa z 16. 11. 1994 r. “O ochronie obrotu gospodarczego”.* // *Dz. U.* — 1994 r. — N 126, poz. 615.
7. *Ustawa z 10. 6. 1994 r. O zamowieniach publicznych* // *Dz. U.* — 1994. — No. 76. — Poz. 344.
8. *Ustawa z 1. 08. 1997 r. “Prawo o publicznym obrocie papierami wartościowymi”* // *Dz. U.* — 1997. — No 118. — Poz. 754.

М. В. Хворостяный

Одесский национальный университет им. И. И. Мечникова,
кафедра уголовного права, уголовного процесса и криминалистики,
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

ХОЗЯЙСТВЕННЫЕ ПРЕСТУПЛЕНИЯ ПО УГОЛОВНОМУ ПРАВУ ПОЛЬШИ

В Польше, как и во многих других странах, сегодня очень остро стоит проблема борьбы с преступлениями в сфере хозяйственной деятельности. Это привело польского законодателя к созданию очень широкого круга уголовно-правовых норм, регулирующих ответственность за описанные преступления, к правовой системе, которая наиболее эффективно может бороться с ними.

Ключевые слова: УК Польши, хозяйственная преступность, хозяйственный оборот, мошенничество.

УДК 343.326(=411.21)

Джасим Ясин, аспірант

Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова,
кафедра загальноправових дисциплін та міжнародного права,
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

РОЛЬ АРАБСКОЙ СОЛИДАРНОСТИ В БОРЬБЕ С ТЕРРОРИЗМОМ

В предлагаемой статье рассматривается точка зрения арабских стран по вопросу борьбы с терроризмом.

Ключевые слова: терроризм, террористический акт, Лига Арабских Государств, Совет министров внутренних дел, Совет министров юстиции, Совет министров культуры и информации.

В последнее время расширился круг международного терроризма, который вышел за рамки одного государства. Террористы осуществляют преступление против международного порядка и против безопасности всего человечества. Исходя из этого, терроризм занял первое место в преступлениях, с которыми воюет весь мир и закон. Это относится и к международному праву. Нет более жестокого преступления, чем убийство невинных людей. Поэтому терроризм достигает своей цели, используя силу (захват заложников, убийство президентов и различных политических деятелей). Весь мир осуждает захват заложников и убийство невинных различными способами. Поэтому в предлагаемой статье хочу осветить точку зрения Лиги Арабских Государств по вопросу борьбы с терроризмом.

Солидарность арабских стран по вопросу борьбы с терроризмом впервые проявилась в 1993 году. Дальнейшее её укрепление произошло в период 1994-1996 гг. На заседаниях Лиги Арабских Государств по вопросу солидарности в борьбе с терроризмом принимают участие представители различных ведомств: министры внутренних дел, министры юстиции, министры культуры и информации различных арабских стран.

Совет министров внутренних дел ЛАГ

Этот орган считается одним из самых важных по решению проблем борьбы с терроризмом. После того как вспыхнула волна терроризма в начале 90-ых годов XX столетия Совет министров внутренних дел ЛАГ принял решение о выработке единой стратегии по борьбе с терроризмом. 10 января 1993 года эта стратегия получила одобрение и поддержку всех арабских стран. Поэтому в 1994 году представитель Египта предложил принять резолюцию по борьбе с терроризмом:

1. в рамках ЛАГ создать комиссию по борьбе с терроризмом;
2. осудить все действия террористов, независимо от их происхождения;
3. объединить усилия всех арабских стран в рамках информационного взаимодействия по борьбе с террористическими группировками;
4. развивать техническое и научное взаимодействие в рамках расширения безопасности и сотрудничества в борьбе с терроризмом;
5. все страны — члены ЛАГ, должны объединить свои усилия в борьбе с терроризмом:

а) все страны-члены ЛАГ обязуются не участвовать ни в каком из видов террористической деятельности (путём подстрекательства, финансовой поддержки);

изменить экономическое и политическое устройство государства и приговаривается к исправительным работам сроком не менее, чем на 7 лет [1, ст. 305 ч. 1].

Официальные власти САР осуждали терроризм и его виды, несмотря на национальность террористов и их политические и религиозные убеждения. Это было видно после теракта 11 сентября 2001 года в США, когда правительство САР назвало эти события преступлением против человечества. Кроме того, САР осудила оккупацию Ирака, Афганистана и вмешательство США в их внутренние дела.

На заседании Совета министров внутренних дел и министров юстиции ЛАГ, которое состоялось в Генеральном Секретариате Лиги Арабских Государств в Египте 22 апреля 1998 года, было принято следующее решение:

1. скорейшее подписание договора о борьбе с терроризмом между всеми странами — членами ЛАГ;
2. суровое наказание за совершение террористического акта;
3. наказание за умышленное совершение террористического акта;
4. замораживание капитала или средств, которые были получены в результате совершения теракта или использование их для его совершения;
5. принятие решения, которое помогает укреплению солидарности в борьбе с терроризмом между странами, подписавшими соглашение. К таким странам относятся: Иордания, ОАЭ, Бахрейн, Тунис, Алжир, Джибути, Саудовская Аравия, Судан, Сирия, Сомали, Ирак, Оман, Палестина, Катар, Кувейт, Ливан, Ливия, Египет, Марокко, Мавритания, Йемен, Лунные Острова.

Таким образом, представители Совета министров внутренних дел и Совета министров юстиции своим решением, которое обеспечивает безопасность арабских стран, приглашают оставшихся членов ЛАГ подписать соглашение [3, 32].

Исходя из этого, ЛАГ дала определение понятию “терроризм” в ст. 1 ч. 2 Устава, которая гласит: “Каждое насильственное действие, каким бы не были его мотив или цели, которое пугает людей и угрожает их безопасности, подвергает имуществу государства и собственности является терроризмом”. А также считаются терроризмом преступления, которые были указаны в следующих соглашениях:

1. Токийское соглашение, которое рассматривает преступления, которые совершены на борту самолёта (14. 12. 1963 г.);
2. Гаагские соглашения по борьбе с незаконным захватом самолёта (16. 12. 1970 г.);
3. Монреальские соглашения по борьбе с незаконными преступлениями против гражданских самолётов (23. 09. 1971 г.) и протокол-приложение к этому соглашению (10. 05. 1984 г.);
4. Нью-Йоркские соглашения, которые наказывают преступников, совершающих преступление против лиц, имеющих дипломатическую неприкосновенность (14. 12. 1973 г.);
5. соглашения, направленные против захвата заложников (17. 12. 1979 г.);
6. соглашение ООН по морскому праву 1983 года.

Статья 2 часть 1 Устава ЛАГ гласит: “Не является борьба против оккупантов и борьба за самоопределение — терроризмом, если она соответствует принципам международного права”. Таким образом, указанное в ст. 2 ч. 1 не является терроризмом, а также не есть политическим преступлением, хотя и существует политический мотив.

Политическим преступлением не является:

1. покушение на королевских особ, президентов или на их родственников;
2. нападение на наследников власти, министров или депутатов;
3. нападение на неприкосновенных лиц (послов, депутатов, консулов);
4. преступление против личности и собственности;
5. уничтожение государственного или общественного имущества любой страны;
6. сокрытие, приобретение оружия или других средств для совершения террористического акта.

ПРОПОЗИЦІЇ ДО ЗАКОНОДАВСТВА

УДК 348.723

Ю. Ю. Фисун, головний спеціалістДержавний комітет України у справах релігій,
вул. Прорізна, 15, МСП, 01601, Київ, УкраїнаПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВНОЇ РЕЄСТРАЦІЇ РЕЛІГІЙНИХ
ОРГАНІЗАЦІЙ В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
РЕЛІГІЙНОЇ БЕЗПЕКИ

У статті проаналізовано проблеми, пов'язані з державною реєстрацією релігійних організацій, в контексті забезпечення релігійної безпеки. Серед них — порушення законодавства про свободу совісті і релігійні організації в частині процедури реєстрації статутів (положень) релігійних організацій та їх діяльність без реєстрації статуту з огляду на латентну релігійну діяльність угруповань деструктивного та тоталітарного типу. Запропоновано шляхи мінімізації зазначених проблем.

Ключові слова: релігійні організації, релігійна безпека, свобода совісті, державна реєстрація юридичних осіб, державно-церковні відносини.

Сьогодні, коли церква переходить на якісно новий рівень функціонування (розширюється віросповідний спектр, збільшується кількість зареєстрованих релігійних організацій, відбувається процес формування управлінських структур окремих церков), особливої ваги набувають проблеми врегулювання процесів, що відбуваються у релігійному середовищі України як на національному, так і на міжнародному рівні. Основним чинником таких проблем, який містить як негативні, так і позитивні аспекти, виступає розширення віросповідного спектру. Невідомою частиною цього процесу стала поява нових для України релігійних організацій.

В умовах конфесійного плюралізму і перехідного стану суспільства релігійна ситуація в Україні залишається конфліктною, що ускладнює нормальний розвиток державно-церковних і міжцерковних відносин. Це стає безпосередньою загрозою національній безпеці України, а саме її релігійному виміру. Ці відносини ще вимагають законодавчого вирішення, адже існуюче законодавство в сфері свободи совісті і релігійних організацій не охоплює все коло наявних загроз і нехтує правовим врегулюванням, пов'язаних з ними проблем. Науково обґрунтована та виважена державна політика у цій сфері суспільного життя має важливе значення для досягнення та підтримання суспільно-політичної стабільності.

Останнім часом ці проблеми привертають увагу все більшої кількості вітчизняних вчених-політологів, релігієзнавців, філософів, які розглядають їх у широкому контексті суспільно-політичного розвитку країни (В. Бондаренко [1, 5-16], А. Колодний [2, 76-78], О. Уткін [3, 84-90], О. Шуба [4]). Вивчення правових аспектів проблеми державної реєстрації релігійних організацій ґрунтовно проводилося вітчизняними вченими в контексті чинного на той момент радянського законодавства про релігійні культи (З. Корчева [5], П. Яшин [5]), а нині практично не досліджене українськими правознавцями. Одночасно ґрунтовні дослідження цієї проблеми на-

явні в сучасній російській (І. Куніцин [6], Л. Логінова [7, 21-23], [83, 26-30]) та іншій зарубіжній (П. Герстенбліз [9]) юридичній літературі.

Проте поза увагою дослідників залишилися проблеми державної реєстрації релігійних організацій в контексті забезпечення релігійної безпеки. В зв'язку з цим доцільно розглянути, яким чином врегульована державна реєстрація релігійних організацій у міжнародному праві та законодавстві України, які проблеми виникають у цій сфері з огляду на забезпечення релігійної безпеки, і виявити можливі шляхи запобігання і уникнення пов'язаних з цим проблем.

Питання реєстрації релігійних організацій повинне розглядатися з урахуванням особливостей індивідуального і колективного виміру релігійної свободи. Адже ці проблеми пов'язані як із внутрішнім розумінням релігійної свободи, так і з структурою державно-церковних відносин на загальнонаціональному рівні.

Міжнародне право прямо не врегульовує проблему реєстрації релігійних організацій. Всі питання державно-церковних відносин належать до сфери дії національного законодавства. Проте міжнародно-правові акти визначають мінімальний стандарт права на свободу думки, совісті та релігії, невід'ємною складовою якого є свобода мати релігію або переконання будь-якого роду за своїм вибором і свободу сповідувати свою релігію, висловлювати переконання як одноосібно, так і разом з іншими, публічним та приватним порядком, у відправленні культу, виконанні релігійних та ритуальних обрядів, вчень (ст. 18 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права 1961 р. [10, 59]). Отже, для здійснення свого права на свободу думки, совісті та релігії і з метою колективного сповідання релігії громадяни можуть утворювати релігійні об'єднання, які можуть бути внесені до загального реєстру юридичних осіб або спеціального реєстру релігійних організацій, щоб отримати законний статус і правоздатність юридичної особи. Водночас об'єднання віруючих можуть діяти і без офіційної реєстрації. При цьому застосовуються загальні допустимі обмеження права на свободу думки, совісті та релігії. Серед них здійснення основних прав і свобод інших осіб, захист суспільної безпеки, громадського порядку, охорона здоров'я та моральності населення.

Українське законодавство (Конституція України, Закон України "Про свободу совісті та релігійні організації" 1991 р., далі Закон) закріплює міжнародні стандарти, існуючі у цій сфері. Так, ст. 35 Конституції та ст. 3 Закону гарантують право на вільне колективне відправлення культів, ритуальних обрядів та ведення релігійної діяльності.

Крім того, Закон, як основоположний нормативно-правовий акт у сфері державно-церковних відносин в Україні, регулює порядок утворення та реєстрації релігійних організацій. Визначено, що релігійними організаціями в Україні є: релігійні громади, управління і центри, монастирі, релігійні братства, місіонерські товариства (місії), духовні навчальні заклади, а також об'єднання, що складаються з зазначених вище релігійних організацій (ст. 7 Закону). Вони створюються для задоволення релігійних потреб громадян сповідувати і поширювати віру, і діють відповідно до своєї ієрархічної та інституційної структури.

За українським законодавством релігійна організація визнається юридичною особою з моменту реєстрації її статуту (положення), який не повинен суперечити чинному законодавству. Релігійна організація як юридична особа користується правами і несе обов'язки відповідно до чинного законодавства і свого статуту (положення).

Реєстрація статутів релігійних громад здійснюється обласними, Київською та Севастопольською міськими державними адміністраціями, а у Республіці Крим — Урядом Республіки Крим; статутів релігійних центрів, управлінь, монастирів, релігійних братств, місій та духовних навчальних закладів — у державному органі України у справах релігій, яким зараз є Державний комітет України у справах релігій. Орган, який здійснює реєстрацію, в місячний термін розглядає заяву, ста-

тут (положення) релігійної організації, приймає відповідне рішення і не пізніше, як у десятиденний термін письмово повідомляє про нього заявникам (ст. 14 Закону).

Одночасно слід зазначити, що хоча у законодавчих актах України і викладені загальні положення про реєстрацію статутів (положень) релігійних організацій, вони не визначають конкретний порядок розгляду документів та прийняття рішення, і це дає можливість для різного їх витлумачення органами, що здійснюють реєстрацію статутів (положень) та неминуче призводить до порушень законодавства України про свободу совісті та релігійні організації в частині державної реєстрації статутів (положень) релігійних організацій. Вони є предметом судових позовів релігійних організацій до відповідних органів державної влади, які розглядаються судовими інстанціями. Крім того, такі порушення щороку фіксуються у звітах про стан дотримання прав людини зарубіжних правозахисних та урядових організацій, зокрема “Міжнародної Амністії” та Конгресу США. Так, найчастіше звертається увага на перевищення терміну розгляду документів, поданих релігійними організаціями на реєстрацію, безпідставні відмови прийняти документи до розгляду та повернення документів без розгляду.

У зв'язку з цим видається необхідним напрацювання, затвердження і оприлюднення в установленому порядку спеціальних Правил розгляду заяв про державну реєстрацію статутів (положень) релігійних організацій, які б регламентували порядок подання документів для державної реєстрації статутів (положень) релігійних організацій, порядок розгляду заяв про їх державну реєстрацію, скасування державного акту реєстрації статуту (положення) релігійної організації, розгляд заяв про видачу дублікатів документів, порядок оформлення і зберігання матеріалів про державну реєстрацію статутів (положень) релігійних організацій. Крім того, цими правилами доцільно було б затвердити єдиний зразок заяви про державну реєстрацію статуту (положення) релігійної організації; зразок свідоцтва про державну реєстрацію статуту (положення) релігійної організації; державний реєстр юридичних осіб — релігійних організацій.

Проте основна проблема полягає не в самому факті реєстрації релігійних організацій, а у її юридичних наслідках. У різних країнах такі наслідки можуть відрізнятися. У деяких з них реєстрація є передумовою визнання “релігії” або “вірування”, в той час як в інших реєстрація пов'язана із набуттям статусу юридичної особи, як це відбувається в Україні, внаслідок чого релігійна організація отримує право користуватися комплексом пільг.

На нашу думку, в контексті проблем релігійної безпеки особливу увагу слід приділити небезпеці латентної діяльності релігійних угруповань деструктивного та тоталітарного типу, якій сприяє існування релігійних організацій поза державною реєстрацією.

Як вже відзначалося, релігійні громади також мають право діяти без реєстрації статуту і навіть не повідомляти місцеві органи влади про своє утворення. За таких умов вони не можуть набути статусу юридичної особи, проте можуть вільно користуватися всім комплексом релігійних свобод.

До певної міри державна реєстрація дає можливість спостереження та прогнозування процесів у релігійному середовищі, що дозволяє вчасно визначати небезпечні тенденції, знаходити прийнятні шляхи їх нейтралізації. Що ж стосується релігійних громад поза реєстрацією, то тут можливості відслідковування їхньої діяльності значно звужуються і часто прямо пов'язані з необхідністю дотримання права громадян на невтручання в їх приватне життя.

Фактично, ми стикаємося з колізією, де, з одного боку, в цілях забезпечення національної безпеки необхідно здійснювати моніторинг релігійних угруповань деструктивного або тоталітарного типу, аби вони не ущемлювали права та свободи громадян своєю діяльністю. З іншого боку, коли ці ж релігійні угруповання діють без реєстрації статутів, держава не може гарантувати ефективне забезпечення ре-

лігійної безпеки, не вдаючись певною мірою до порушення права певної групи громадян на свободу від втручання в їх приватне життя, адже їх релігійна практика є частиною приватного життя, і ніколи не стане частиною життя суспільного, доки релігійна група, членами якої вони є не погодиться визнати себе своєрідною суспільною (публічною) інституцією, пройшовши державну реєстрацію.

В контексті вивчення питань релігійної безпеки з цієї ситуації можна зробити єдиний висновок: справді будь-яка релігійна організація має право сама вирішувати, проходити державну реєстрацію або діяти поза нею, але держава не повинна висувати надто заплутані вимоги щодо реєстрації релігійних об'єднань, оскільки саме вона найбільше зацікавлена в проходженні ними цієї процедури. На нашу думку, державна реєстрація, а вірніше її успішне проходження, не повинна ставати своєрідним засобом впливу на релігійні організації, особливо деструктивного або тоталітарного типу, бо зрештою, враховуючи організаційну специфіку цих громад, вони зможуть діяти і поза державною реєстрацією, але відстежувати їх діяльність стане набагато складніше.

Оптимальним варіантом владнання цієї проблеми є, на нашу думку, модель, побудована на звуженні кола пільг, що надаються релігійним організаціям після проходження державної реєстрації, але і одночасному звуженні кола вимог. Адже у будь-якого релігійного об'єднання залишається можливість зареєструватися в якості громадської, прибуткової, комерційної організації, і вести ту ж саму діяльність, окрім публічних форм релігійної практики, які, фактично, і не є обов'язковими для певного типу релігійних організацій. Скоріше, навпаки, такі групи прагнуть не розкривати конкретних форм обрядовості і практики. Протиставлення релігійної діяльності і діяльності мирської (поза громадою) часто виступає як загальне протиставлення життя громади всьому іншому суспільству. Це протиставлення організаційно побудоване таким чином, що віруючий тільки у релігійній громаді бачить єдино реальний колектив, що протистоїть будь-якому іншому колективу, будь-якій іншій організації. У свою чергу, керівники громади прагнуть так вести справу, щоб їхній вплив поширювався на всі сторони життя, діяльності і поведінки людини та цілком обмежував би вчинки, інтереси і переживання людини рамками громади.

Але реєстрація таких об'єднань в якості громадських організацій призведе до фактичної невиявленості їх серед решти аналогічних організацій, позбавлених будь-якого релігійного підґрунтя. Слід визнати, що тут вступає в дію фактор відокремлення реєстрів релігійних організацій від реєстрів громадських або комерційних організацій. Практика ведення спеціального реєстру релігійних організацій наявна в переважній більшості країн, отже, це спільний їх "недолік", який фактично блокує моніторинг діяльності релігійних угруповань деструктивного та тоталітарного типу, що діють поза державною реєстрацією в якості релігійних організацій, навіть якщо вони зареєстровані іншим чином. Це ще раз підтверджує висновок про необхідність спрощення процедури державної реєстрації релігійних організацій при можливості зменшення кола пільг, що надаються їм, в разі необхідності.

Таким чином, у рамках системи забезпечення релігійної безпеки, основною метою якої є всеосяжне гарантування реалізації права на свободу думки, совісті та релігії, ми стикаємося з рядом проблем, безпосередньо пов'язаних із державною реєстрацією релігійних організацій.

1. Першою з них є порушення законодавства про свободу совісті і релігійні організації в частині процедури реєстрації статутів (положень) останніх. 2. З метою мінімізації таких порушень в Україні доцільним є напрацювання і ухвалення в установленому порядку спеціальних Правил розгляду заяв про державну реєстрацію статутів (положень) релігійних організацій. 3. Ще однією проблемою є діяльність таких організацій без реєстрації статуту, яка набуває особливого значення з огляду на латентну релігійну діяльність угруповань деструктивного та то-

талітарного типу і ймовірність використання ними інших способів легалізації (в якості громадських організацій, комерційних структур). 4. У зв'язку з цим необхідним є спрощення процедури державної реєстрації з одночасним переглядом кола пільг, що надаються релігійним організаціям, і зміцнення системи контролю за дотриманням законодавства про свободу совісті та релігійні організації. 5. Додаткового вивчення з огляду на забезпечення релігійної безпеки потребує питання реєстрації релігійних організацій із центром, розташованим за кордоном, а також співвідношення принципу відокремлення церкви від держави із наданням державної фінансової допомоги і пільг релігійним організаціям.

Література

1. Бондаренко В. До питання про необхідність удосконалення Закону України "Про свободу совісті та релігійні організації" // *Релігія і закон: проблеми правового регулювання державно-церковних відносин*. — К.: ВіП, 2002. — С. 5-16.
2. Колодний А. Плюрализм религиозной жизни в Украине: опыт и проблемы // *Релігійна свобода: природа, правові і державні гарантії*. — К., 1999. — С. 76-78.
3. Уткін О. Законодавство про свободу совісті як показник гуманітарної політики України // *Релігійна свобода: природа, правові і державні гарантії*. — К., 1999. — С. 84-90.
4. Шуба О. В. *Релігія в етнонаціональному розвитку України*. — К.: Криниця, 1999. — 324 с.
5. Корчева З. Г., Яшин П. П. *Советское законодательство о религиозных культах*. — Харків: Вища школа, 1985. — 119 с.
6. Куницын И. А. *Правовой статус религиозных объединений в России: исторический опыт, особенности и актуальные проблемы*. — М., 2000. — 462 с.
7. Логинова Л. Е. *Правовые аспекты взаимодействия органов местного самоуправления с общественными религиозными объединениями* // *Южноуральский юридический вестник*. — 2000. — №10. — С. 21-23.
8. Логинова Л. Е. *Религиозные организации* // *Южноуральский юридический вестник*. — 2002. — №9. — С. 26-30.
9. Gerstenblith P. *Associational Structures of Religious Organizations* // *Brigham Young University Law Review*. — Vol. 1995. — No 2. — P. 439-480.
10. *Международный пакт о гражданских и политических правах 1966 г.* // *Международные акты о правах человека. Сборник документов* — М.: Норма-Инфра-М, 1999. — С. 59.

Практика лишена четких рекомендацій

В свете вышеизложенного обращает на себя внимание недостаточное внимание научной общественности к проблемам практического применения ГК и ХК Украины. Вместо формулирования четких рекомендаций по разрешению коллизионных вопросов на страницах газет и журналов продолжаются ничего не дающие практики теоретические дебаты о том, положения какого кодекса лучше, какой кодекс отменить, кто виноват и т. п. В частности, волну новых деструктивных дискуссий вызвали недавние статьи И. Спасибо-Фатеевой [1], высказывания участников одного из киевских финансовых клубов [2, 13] и др.

Научно-практические комментарии новых ГК и ХК Украины не полной мерой соответствуют требованиям сегодняшнего дня, не всегда последовательно ориентируют практиков относительно методов совместного применения кодексов.

Так, комментарий ГК Украины под редакцией Е. Харитоновой и О. Калитенко [3, 19] опровергает субсидиарное применение норм ГК Украины по отношению к нормам ХК Украины. Настаивается на том, что ХК Украины применяется в порядке исключения. Но в чем состоит практическое значение противопоставления субсидиарного и “исключительного” авторами не поясняется.

Научно-практический комментарий ХК Украины под редакцией Н. Саниахметовой [4] в целом основывается на признании приоритета норм ХК Украины перед нормами ГК Украины относительно регулирования имущественных отношений в сфере хозяйствования. Тем не менее, иногда встречаются утверждения, которые вызывают неясности, препятствующие надлежащему правопониманию. Так, на с. 674 комментария сделан вывод о том, что применение ГК Украины к имущественным отношениям субъектов хозяйствования “является по своей природе параллельным, а не субсидиарным (дополнительным)”. Что это за “параллельность” и каким образом ее применять при совместном использовании кодексов — не поясняется.

В комментарии ХК Украины под авторством С. Тенькова признается, что “нормы ХК Украины являются приоритетными относительно норм ГК Украины в регулировании имущественных отношений субъектов хозяйствования” [5, 20]. Тем не менее, в определенных моментах практическое решение коллизий приводит к тупиковым выводам. Например, комментируя статью 189 ХК Украины о цене в хозяйственных обязательствах, автор делает замечание, что соответствующая особенность касается лишь тех хозяйственных договоров, которые упоминаются в ХК Украины (аренда, капитальное строительство, перевозка грузов и т. п.), и “не может применяться к гражданско-правовым договорам (купля-продажа, подряд и т. п.)”. В случае с договорами, “предусмотренными в обоих кодексах — поставки, перевозки грузов, страхования и т. п.”, автор настаивает на невозможности применения норм ХК и ГК Украины [5, 376].

С таким подходом согласиться нельзя.

Коллизии и пробелы не могут служить основанием для отказа в рассмотрении судебного спора

Любые законодательные коллизии и пробелы не только могут, но и должны быть разрешены толкованием. Хотя бы потому, что законодатель запрещает отказ в рассмотрении дела судом по причине неполноты, неясности, противоречивости или отсутствия законодательства, которое регулирует спорные отношения (ч. 6 ст. 4 ХПК Украины). “Лишь некоторые виды коллизий в законодательстве являются логико-структурными дефектами” [6, 28].

Практическое преодоление коллизий зависит от всесторонности исследования правового материала и структурированности приемов толкования. В частности, в указанном выше случае с комментарием ст. 189 ХК Украины надлежащему толкованию могло бы поспособствовать обращение к положению ч. 1 ст. 175 ХК

Украины. Согласно нему вопрос отнесения тех или иных обязательств к имущественно-хозяйственным обязательствам определяется не источниками регулирования, а спецификой субъектного состава и направленностью действий участников. То есть, если договор купли-продажи заключается между субъектами хозяйствования и с целью осуществления хозяйственной деятельности, то он должен отвечать требованиям, предъявляемым к хозяйственно-правовым договорам, невзирая на то, что его регулирование предусмотрено в ГК Украины.

В условиях дальнейшей дифференциации, усложнения и роста массива законодательства Украины первостепенной задачей ученых и практиков становится конструктивное толкование нормативно-правовых актов. Главной целью такого толкования должно стать конструирование реального законодательства, исходя из объективности воли законодателя. Фразы типа “невозможно”, “непонятно”, “противоречит”, “пробел” должны быть отодвинуты на второй план. В противном случае, правовому хаосу и судебному своеволию не будет предела.

Несомненно, обобщение практики совместного применения ГК и ХК Украины, по нашему мнению, должно в скором времени стать предметом рассмотрения высших судебных органов Украины. При решении этой проблемы, кроме учета коллизионных норм Гражданского и Хозяйственного кодексов, крайне необходимым является обоснование принципов, понятных широким слоям населения, хозяйствующим субъектам и юристам-практикам.

Со своей стороны считаем необходимым высказать собственное мнение по поводу практических путей решения проблем конкуренции между нормами ГК и ХК Украины.

Нормы ХК Украины в сфере хозяйствования являются приоритетными перед нормами ГК Украины

Решающими для применения ГК Украины и ХК Украины при регулировании хозяйственных отношений, по нашему мнению, является предписание ч. 2 ст. 9 ГК Украины, в соответствии с которыми “законом могут быть предусмотрены особенности регулирования имущественных отношений в сфере хозяйствования”, и положения ч. 2 ст. 4 ХК Украины, согласно которым “особенности регулирования имущественных отношений субъектов хозяйствования определяются этим кодексом”.

Дополнительные основания разграничения предметов регулирования кодексов находим в ст. 1 ГК Украины и ст. ст. 1-3 ХК Украины. В частности, не являются предметом регулирования ГК Украины имущественные отношения, основанные на властном подчинении одной стороны другой стороне. При этом из предмета регулирования ХК Украины исключена лишь некоторая часть имущественно-управленческих отношений. Речь идет об отношениях финансового характера, а также отношениях, в которых орган государственной власти (местного самоуправления) не является субъектом, наделенным хозяйственной компетенцией, и непосредственно не осуществляет организационно-хозяйственные полномочия относительно субъекта хозяйствования.

Таким образом, нормы ХК Украины, регулирующие публичные отношения в сфере хозяйствования, не конкурируют с нормами ГК Украины, так как имеют отличную от норм ГК Украины природу.

Что же касается норм ХК Украины в сфере частно-хозяйственных отношений, то таковые следует признавать специальными по отношению к общим нормам ГК Украины. Эта специальность (особенность) определяется не объемом нормативного регулирования того или иного вопроса, а особенностью механизма регулирования относительно сферы хозяйствования. Это означает, что отличие в содержании частноправовых норм ХК Украины по отношению к нормам ГК Украины следует рассматривать как особенность, присущую хозяйственным правоотношениям по сравнению с общегражданскими.

Таким образом, при условии конкуренции между частноправовыми нормами ХК и ГК Украины приоритет имеют нормы ХК Украины, если правоотношения охватываются сферой хозяйствования.

Сфера хозяйствования определяется субъектным составом и направленностью действий участников

Главным при решении вопроса о том, положения какого кодекса должны быть применены для регулирования частноправовых имущественных отношений, становится выделение субъектного состава их участников. Если это субъекты хозяйствования или участники хозяйственных отношений в понимании ХК Украины (статьи 2, 8, 23, 55, 176 и др.), то по общему правилу должны применяться положения ХК Украины. Если же одним из субъектов этих отношений является иное лицо, то должны быть применены положения ГК Украины.

Например, если договор на строительство объектов заключен между заказчиком и подрядчиком, которые оба являются субъектами хозяйствования, то к соответствующим отношениям должны применяться положения главы 33 ХК Украины. При условии, если заказчиком строительства объекта выступает гражданин, который не является предпринимателем, то соответствующие отношения должны регулироваться положениями § 3 гл. 63 ГК Украины.

В определенных случаях субъекты хозяйствования, в частности граждане-предприниматели, вступают в отношения с другими субъектами хозяйствования с целью, которая не связана с организацией и осуществлением хозяйственной деятельности. Эти отношения по смыслу ст. 1 ХК Украины не являются хозяйственно-правовыми. Деятельность граждан-предпринимателей может рассматриваться как хозяйственная лишь в той части, которая отвечает признакам предпринимательства.

Например, договор страхования жизни, который заключается между страхователем-гражданином и страхователем — юридическим лицом не имеет для первого целью осуществление предпринимательской деятельности. А потому согласно ч. 1 ст. 175 ХК Украины эти обязательства не являются хозяйственно-правовыми даже при условии, что страхователь и страховщик зарегистрированы как субъекты хозяйствования.

В ряде случаев требует учета тот фактор, что отдельные институты предусмотрены в ХК Украины для отношений субъектов хозяйствования (ст. 55 ГК Украины), но не действуют в отношении иных участников отношений в сфере хозяйствования, которыми также являются "...потребители, органы государственной власти и органы местного самоуправления, наделенные хозяйственной компетенцией, а также граждане, общественные и иные организации, которые выступают учредителями ..." (ст. 2 ХК Украины).

Например, глава 14 ХК Украины "Имущество субъектов хозяйствования" распространяется исключительно на субъекты хозяйствования. Поэтому применение ХК Украины требует учета субъектного состава для конкретных глав кодекса.

Данное разграничение частноправового регулирования в общегражданских и хозяйственных отношениях не является новым для отечественного законодательства, является скорее традиционным. Например, ст. 354 ГК УССР 1963 г. исключала возможность участия граждан в договоре подряда на капитальное строительство, подразумевая тем самым, что подрядные отношения с участием граждан регулируются посредством общих норм ГК о договоре подряда.

Нормы ГК Украины применяются в сфере хозяйствования в части, которая не противоречит нормам ХК Украины

Особенность регулирования имущественных отношений в сфере хозяйствования, предусмотренная ХК Украины, не исключает применения ГК Украины. Однако имеет свои пределы.

Так, ХК Украины в отдельных нормах прямо ориентирует на возможность применения ГК Украины для регулирования хозяйственных отношений. Об этом свидетельствуют статьи 55, 56, 92, 107, 133, 154–156, 162, 175, 179, 181, 182, 193, 196, 199, 200, 202, 223, 262, 265, 291, 294, 305, 306, 317, 332, 350, 355 ХК Украины.

Формулировки этих статей ХК Украины подчеркивают общий характер норм ГК Украины. Применение ГК Украины в сфере хозяйствования допускается в пределах, которые не противоречат нормам ХК Украины. Ведь в противном случае исключается особенность регулирования имущественных отношений в сфере хозяйствования.

Таким образом, нормы ГК Украины могут быть применены к регулированию хозяйственных отношений, если это не противоречит нормам ХК Украины.

Разумеется, позиция, высказанная в настоящей статье, может служить предметом обсуждения. Однако практическая направленность таких дискуссий позволит выработать единые представления о реальном механизме действия обоих кодексов. Только после этого размышления на тему о дальнейшем совершенствовании кодексов станут предметными и конструктивными.

Литература

1. Спасибо-Фатеева И. ХК — теракт “хозяйственников”? Цивилисты предупреждают: Хозяйственный кодекс опасен для Украины // *Юридическая практика*. — № 8 от 24. 02. 2004. — С. 18; Спасибо-Фатеева И. Украинские кодексы на хуторе близ Европейского Союза // *Юридическая практика*. — № 15 от 13. 04. 2003. — С. 16–17.
2. Янчук А. Репортаж о заседании Финансового клуба // *Юридическая практика*. — № 14 от 6. 04. 2004. — С. 13.
3. *Цивільний кодекс України: Коментар / За заг. ред. Є. О. Харитонова, О. М. Калітенко*. — Одеса: Юридична література, 2003. — 1080 с.
4. *Хозяйственный кодекс Украины: Комментарий / Под общ. ред. Н. А. Саниахметовой*. — Х: ООО “Одиссей”, 2004. — 896 с.
5. Теньков С. О. *Науково-практичний коментар до Господарського кодексу України: Від 16 січня 2003 р.* — К.: Видавництво А. С. К., 2004. — 720 с.
6. Погребняк С. *Про колізії в законодавстві // Вісник Академії правових наук України*. — 2003. — № 1. — С. 26–33.

*А. С. Васильев,
О. П. Подцерковный,
Т. В. Степанова*

Одеський національний університет,
кафедра адміністративного та господарського права,
Французький бульвар, 24/26, каб. 27, Одеса, 65058

ПРО ПРАКТИЧНЕ ВИРІШЕННЯ ПИТАНЬ СПІЛЬНОГО ВИКОРИСТАННЯ ЦИВІЛЬНОГО ТА ГОСПОДАРСЬКОГО КОДЕКСІВ УКРАЇНИ

РЕЗЮМЕ

Критика нових Цивільного та Господарського кодексів України не повинна заважати конструктивному тлумаченню норм законодавства. Немає таких колізій, які не можна було б піддати тлумаченню. Зусилля науковців мають бути спрямовані, перш за все, на те, щоб запропонувати практичним працівникам шляхи вирішення суперечливостей у законодавстві. Зокрема, співвідношення Цивільного та Господарського кодексів має бути сприйняте як взаємодія загального та спеціального законів. Задля розмежування предметів регулювання цих кодексів мають бути враховані суб'єктний склад, а також зміст відповідних відносин.

Ключові слова: Цивільний кодекс України, Господарський кодекс України, колізії, прогалини, практичні рекомендації, суб'єкти господарювання, господарська діяльність.

Є. В. Бевз, аспірант

Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова,
кафедра загальноправових дисциплін і міжнародного права,
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

КЛАНОВІ ІНТЕРЕСИ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

У роботі представлено побіжний огляд проблем становлення кланових інтересів в Україні, впливи їх на розвиток законодавства та українського суспільства в цілому. Метою дослідження є аналіз основних проблемних питань, які постають у зв'язку з появою і поширенням кланових інтересів на сучасному етапі розвитку українського суспільства.

Ключові слова: клани, кланові інтереси, клієнтизм, патрон-клієнтистські зв'язки, адміністративно-економічні групи, суспільні інститути.

Основоположними засадами розвитку демократичної, соціальної і правової держави об'єктивно виступають верховенство права, першочергова соціальна цінність прав і свобод людини та громадянина, що, зокрема, і зазначається в ст. 3 і ст. 8 Конституції України [1,4-5].

Конституційне закріплення такого підходу до людини і громадянина та права вимагає чіткої організації і здійснення управління державою у повній відповідності з правовими настановами. Саме держава, виступаючи як апарат політичної влади, здійснює через свої органи правотворчу, правозастосовну і правоохоронну діяльність.

Проте сьогодні в Україні, через слабкість нових правових структур, механізмів правового і державного регулювання, створюються сприятливі умови для вирішення особистих, егоїстичних інтересів різноманітних владних і економічно домінуючих груп, що відчувають себе досить вільно в умовах правової аморфності.

Оскільки Україна переживає перехідний період розвитку свого суспільства, в її економічному, політичному і правовому житті почали виокремлюватись *інтереси окремих адміністративно-економічних груп* (або кланів [8, 234]), які мають *приховані (тіньові) сфери інтересів*. Це призводить до того, що найважливішими елементами сучасної політичної й економічної системи виступають політичні *клани*, клуби, парламентські *лобі* [8, 289] для яких головним засобом досягнення цілей стала корупція, а формою стосунків — *клієнтизм* (від лат. *kliens*) [8, 236]. Утворюється замкнуте коло відносин між публічною, приватною та правовою сферами, що ставить широке коло громадян, які представляють свої інтереси через групову політику та вирішення першочергових державних питань поза межі впливів на прийняття політичних рішень. Це, в свою чергу, заважає нормальному розвитку правової системи і зводить практично нанівець конструктивний розвиток національного законодавства та суспільства в цілому. Особливо гостро це питання постає зараз, під час політичної і правової реформи, коли інтереси окремих адміністративно-економічних груп (як тих, що знаходяться при владі, так і тих, що намагаються перерозподілити її) заважають нормальному і необхідному процесу політичних, економічних і правових змін.

Враховуючи актуальність зазначеної проблеми, *метою нашого дослідження є*

визначення джерел кланових інтересів в Україні, а також їх впливу на розвиток законодавства і держави в цілому.

Схожа тематика, а саме — становлення адміністративно-економічних груп та розвиток патрон-клієнтських зв'язків розглядалися в основному з політичної точки зору, зокрема, такими авторами як Турчинов О., Долженков О., Шмаргун О., Томенко М. і ін. Окремі аспекти даної проблематики, такі як розвиток неформальних інститутів, корупційні зв'язки, особливості національного лобізму і інші також досить широко висвітленні в науковій літературі, але теж в політичному руслі.

Вважаємо за доцільне розглянути назване питання як в політичному так і правовому аспекті. Такий комплексний підхід, на нашу думку, дає можливість проаналізувати цю проблему всебічно. Цього вимагає і сама тематика, і те, що політика та право тісно взаємопов'язані, оскільки процес прийняття закону є як правовим, так і політичним за своїм характером. Принципи свободи і справедливості, що закріплюються у праві (правових відносинах), здійснюються як різноманітними соціальними групами, класами, народами, націями, так і окремими індивідами, а процес їх реалізації в будь-якому випадку набуває політичного характеру[2,256]. Крім того, право залежить від політики, бо:

— будь-які інтереси людей, перш ніж знайти своє вираження у правових нормах, повинні бути обумовлені державною політикою (діяльністю законодавчих і інших правотворчих органів держави);

— політика у праві формується у вигляді формально закріплених прав і обов'язків.

У свою чергу, політика, також залежить від права, бо право є засобом вираження політики, її реалізації, гарантом пропаганди на користь певних політичних дій[2,256].

Зокрема, в демократичних та структурованих у соціальному плані суспільствах, політика, що є засобом вираження інтересів різноманітних соціальних груп, є адекватною і підпорядкованою чинним правовим нормам, тим самим створюючи прозоре правове поле для регулювання суспільних інтересів. Якщо ж ці умови не витримані, то значного поширення (а інколи і домінування) набуває *інша модель вираження (захисту) інтересів — патронажно-клієнтельна*.

Незважаючи на значні відмінності у формах клієнтізму, усі патронажно-клієнтельні системи мають схожі підстави виникнення. Вони виникають в ієрархічних суспільствах, де конкуренція індивідів існує тільки в межах певного рівня ієрархії і не поширюється на відносини між цими рівнями, де соціальна нерівність та залежність глибокі і непорушні. За таких умов для нижчих верств краще перебувати в залежності від місцевого чиновника, політика або власника землі чи підприємства, ніж боротися з ними без надії на успіх. Сприятливий ґрунт для клієнтізму створюють різні типи традиційної общинної солідарності: етнічної, конфесійної, родо-племінної. У перехідних суспільствах, де зберігаються старі форми залежності, зростає бідність, а люди втрачають надію на подолання всесилля чиновників, патронажно-клієнтельні стосунки не лише зберігаються, а й щораз все більше поширюються.

Протягом століть, істотний вплив на формування політичної еліти створювали родові і станові відносини, що, зокрема, було характерно і для нашої країни. Цю тенденцію посилював імперський тоталітаризм, який під різними назвами, що не змінювали його сутності, зі змінним успіхом існував на території України тривалий час.

Демократичні засади в Україні довгий час не отримували потрібного розвитку і не сформували належну правову культуру та необхідне уявлення про громадянина-власника. Імперський тоталітаризм створив, в свою чергу, відповідну для його потреб політичну і правову свідомість. Те, що чехами, поляками, естонцями сприймається як непогана форма імперського тоталітаризму, для багатьох українців є формою стихійної демократії, адекватної їхній правовій свідомості, історичній традиції, соціальним потребам.

впливу. При цьому суб'єктами таких відношень виступають певні адміністративно-фінансові кланові угруповання з фактично асоціальними власними клановими інтересами, нездатними бути носіями інтересу соціального.

За таких умов класичні групи інтересів (такі як партії, громадські рухи, політичні інститути) практично не мають належного впливу на прийняття політичних і правових рішень. Такий стан речей спостерігається як з боку реальної, діючої ситуації у суспільстві, так і в наукових аналізах деяких політичних дослідників. Так, М. Томенко відмічає: “Особливість і парадоксальність характеру української влади у теперішній ситуації, в її непублічності і неможливості конкретної інституціональної ідентифікації” [5,4]. Те, що конституційно закріплена система політичних відношень в нашій країні перш за все декларативна, підкреслюють і зарубіжні дослідники: “існує дивний елемент, що засмучує і вводить в оману західних спостерігачів: конституція, парламент, вибори, референдуми, місцеве самоврядування, національне законодавство і т. ін., ті, хто з цим зіштовхується, знають, яку інструментальну роль воно виконує” [6,181].

Кланові угруповання в Україні формуються в основному за *регіональною ознакою*. Тому політичні партії та підпорядковані їм інститути також дуже часто узгоджуються за цією ж ознакою. Наприклад, ліберальна партія після відходу від неї регіональних організацій набула майже рафінованого “донецького” характеру. НДП ідентифікується з “київськими” і “харківськими” кланами [7,5].

Аналіз політичної ситуації в Україні засвідчує те, що політичні клани потіснили не тільки політичні партії, але й державу як основний інститут регулювання політичних і правових відносин. Отже, спостерігається суттєва відмінність у розвитку й формуванні законодавства в Україні та у розвитку законодавства в інших демократичних країнах. Розглянемо причини такого стану речей.

Яке суспільство, така і держава. Із розвитком суспільства, переходу його від одного ступеня життя до іншої, змінюється і держава. З вдосконаленням суспільства держава поступово набуває все більш демократичних принципів владарювання, а з формуванням громадянського суспільства розвивається соціально-правова держава як ідеал здійснення державного регулювання, що повинно втілюватись перед усім:

- в принципі верховенства права (зверхність правового закону);
- в принципі соціальної справедливості (забезпечення державою соціальної безпеки особистості).

Причому розвиток держави як соціальної повинен спиратися на фундамент правової держави, де домінуючим принципом служить верховенство права. В свою чергу, до найважливіших критеріїв верховенства права відносять:

- відкритість, стійкість, прозорість і універсальних правил, на основі яких приймаються закони;
- незалежність судової системи;
- можливість відміни у судовому порядку законів, що не відповідають правовим принципам;
- доступність судів;
- відкриті, чесні та неупереджені слухання;
- відсутність у законодавчих органах повноважень, що унеможливають перекручування закону.

Урахування цих критеріїв, дозволяє дійти висновку, що верховенство права неможливе без вагомий переваги *формальних інститутів* [8, 200] в структурі суспільства. Боротьба за владу, перерозподіл і здійснення її відбувається у процесі політичної діяльності соціальних груп, рухів, представників апарату існуючої влади тощо. Їх політична діяльність, що складається із багатьох конкретних політичних дій, спрямована в основному на зміну або зміцнення існуючих в суспільстві інститутів. Сукупність політичних дій і взаємодій людей становлять зміст тих чи

інших політичних процесів. Політичні процеси, зокрема, здійснюються через діяльність певних *формальних інститутів*[9,178]. Це так звані вузли функціонування політичного устрою, що повинні забезпечувати здійснення політичних інтересів усіх соціальних груп і національних спільнот. Для цього необхідна гнучка діяльність самих інститутів, їх здатність вирішувати політичні проблеми на основі компромісів і, якщо потрібно, виявляти твердість та рішучість у відстоюванні інтересів усього суспільства.

Проте в українському суспільстві існують також і *неформальні інститути*. У даному випадку неформальні інститути розглядаються в рамках культуралістичного підходу і ідентифікуються із певними культурними звичаями, традиціями і культурними обмеженнями. У аспекті нашого дослідження вони представлені як *патрон-клієнтські зв'язки, кумівство, корупція, партикуляризм* і т. ін. Розвиток певних (формальних чи неформальних) інститутів і обумовлює характер політичної влади в суспільстві. В Україні ж склалася ситуація, коли **неформальні інституційні зв'язки набули домінуючого характеру** обумовлені більшою мірою певними об'єктивними факторами (на жаль, в рамках даної роботи неможливо більш детально розглянути ці фактори, проте, деякі з них згадувались вище). Поки ще важко сказати, чи будуть існуючі неформальні інститути зазнавати певних змін і наскільки результативною буде інституційна реформа, оскільки, поки що на ці процеси істотно не сприяє ні зовнішньополітичний вплив міжнародного середовища, ні співвідношення сил “політичних акторів”, ні їх реальні ідеології й інтереси, ні їх вольова спрямованість на інтереси суспільства в цілому, ні бажання самого народу відстоювати свої інтереси. Хоча з розвитком більш цивілізаційних капіталістичних відносин *клієнтизм поступово переміщується на периферійні сфери суспільства* і перестає відігравати вирішальну роль у стосунках між людьми. Проте, слід зазначити, що сьогодні патронажно-клієнтальні стосунки властиві багатьом суспільним системам по всій планеті: від країн третього світу, де партійними босами часто є лендлорди або вожді племен, що отримують голоси підлеглого селянства в обмін на певні блага від центрального уряду, до місцевих “партійних машин” деяких американських міст.

Отже, можна зробити висновок, що **політичний процес в Україні має досить вузькокорпоративний характер** і заважає нормальному розвитку як національного законодавства, так і українського суспільства в цілому. Тому на порядку денному демократичних сил стоїть **проблема створення механізмів найефективнішого представництва у політичному процесі класичних груп інтересів та розвиток формальних інститутів** для формування відкритих і досить прозорих правових та політичних відносин.

В подальшому передбачається розкриття основних змістовних положень даної тематики і їх конкретизація, оскільки проблеми, що постають в зв'язку з цим, на нашу думку, досить актуальні і потребують більш ґрунтового дослідження.

Література

1. Конституція України. — К., 1996. — 54 с.
2. Скакун О. Ф. Теория государства и права. — Харьков, 2000. — 704 с.
3. Коргунок Ю. Г. Политическая элита современной России с точки зрения социального представительства // Полис. — 2001. — №7. — С. 30-47.
4. Турчинов О. Особливості української олігархії // Політична думка. — 2000. — №3. — С. 28-35.
5. Томенко М. Сучасна криза в контексті політичного процесу в Україні. // Політична думка. — 1998. — №3. — С. 56-63.
6. Шмаргун О. О. Україна і шлях відродження: економіка, політика, культура. — К., 1994. — 428 с.

7. Долженков О. Тіньовий аспект політичного процесу в Україні: феномен адміністративно-економічних кланів // *Людина і політика*. — 2000. — №2. — С. 7-11.

8. *Словарь иностранных слов*. — М., 1989. — 624 с.

9. *Соціологія / Під ред. Андрущенко В. П., Горлача М. І.* — Київ — Харків, 1998. — 396 с.

Е. В. Бевз

Одесский национальный университет им. И. И. Мечникова,
кафедра общеправовых дисциплин и международного права,
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

КЛАНОВЫЕ ИНТЕРЕСЫ В КОНТЕКСТЕ РАЗВИТИЯ НАЦИОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА

РЕЗЮМЕ

Политический процесс в Украине в современных условиях имеет узкокорпоративный характер, что препятствует нормальному развитию, как национального законодательства, так и украинского общества в целом. В связи с этим первостепенной задачей является создание механизмов наиболее эффективного представительства в политическом процессе общества классических групп интересов, а также развитие формальных институтов способствующих формированию открытых и достаточно прозрачных правовых и политических отношений.

Ключевые слова: кланы, клановые интересы, клиентизм, патрон-клиентские связи, административно-экономические группы, общественные институты.

Д. Г. Манько, асистент

Одеська національна юридична академія,
кафедра теорії держави і права,
вул. Піонерська, 5, Одеса, 65000, Україна

ЛЕГАЛІЗАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК СУКУПНІСТЬ ПРАВОВИХ ПРОЦЕДУР

Аналіз легалізаційної діяльності, обумовлено необхідністю теоретичного обґрунтування новаційних понять у теорії і практиці правової дійсності України. У надведеному дослідженні представлено порівняльну характеристику правозастосувальної та легалізаційної процедури; визначено основні принципи й ознаки легалізаційної діяльності, сформульовано її теоретичну дефініцію.

Ключові слова: легалізація, легалізаційна діяльність, юридичний процес, судочинство, правова процедура.

Серед актуальних питань правової науки України одним із найважливіших є удосконалення механізму реалізації нормативних актів. Ще В. М. Горшенев указував на важливість ролі процедурних і процесуальних норм у сучасній державі, та на те, що правовий режим повинен насамперед визначати технологію реалізації юридичних розпоряджень [1, 216]. Законодавчій базі притаманна статичність і задача правового регулювання забезпечити його динаміку.

Актуальність наукового дослідження легалізаційної діяльності обумовлена необхідністю вдосконалення існуючих правових інститутів у сфері правової дійсності України. Подібні дослідження формують ефективну базу протистояння колізіям чинного законодавства.

Важливим завданням сучасної науки є вивчення і обґрунтування новаційних та вдосконалення й аналіз існуючих, традиційних правових інститутів. Це обумовлює пов'язаність теми статті із завданням теорії і практики науки сьогодення.

Аналізуючи дослідження та публікації, які стосуються легалізації, треба прийняти до уваги, що вивчення легалізації у якості специфічної правової процедури є новаційним, і раніше, у такому контексті, не досліджувалось.

Деякі науковці (Борщ Л. М., Герасимова С. В у статті “Проблеми легалізації тіньового капіталу в Україні”, Піхотський В. Ф. у статті “Вдосконалення податкової системи як передумова легалізації тіньових доходів”, Копиленко О. Л. та Федорін М. П. у статті “Законодавче забезпечення боротьби з відмиванням брудних грошей”), отожднюють легалізацію із процесом “відмивання” брудних коштів, а інші (Кенсовський П. А. “Легализация и признание документов иностранных государств”), - із процесом легалізації юридичних документів.

Дослідження у нашій статті засновано на більш широкому розумінні терміну *легалізація*, відповідно до якого вона являє собою певну правову конструкцію, яка складається із правових процедур, що здійснюються уповноваженим суб'єктом з питань визнання, дозволу, надання юридичної чинності й узаконення визначених суб'єктів, об'єктів, дій, в інтересах зацікавлених осіб; тобто узаконення грошей та признання чинності документів входить до структури легалізації як елементи, складові частини.

Головною метою статті є обґрунтування легалізаційної діяльності у якості правової процедури, у зв'язку з цим у дослідженні вирішуються наступні

живачами благ” цього процесу. Однак безпосередньо процедура легалізації здійснюється уповноваженими на таку діяльність суб’єктами: як державними службовцями, так і посадовими особами приватних компаній. Державні службовці беруть участь у легалізаційній діяльності при здійсненні консульської легалізації. Посадові особи підприємств, у тому числі і не державних, мають право завіряти своїм підписом і печаткою внутрішні документи компанії, такі як протоколи призначення директорів розподілу акцій і т. п..

По-четверте. Процедурно-процесуальна регламентація як результат об’єктивної потреби легалізації. Легалізаційна діяльність через свою особливу складність, потребує певних гарантій. Тому, в процесі легалізації, повинна бути характерна чітка і всебічна процедурна регламентація, що забезпечує з одного боку, ефективність діяльності уповноважених суб’єктів, а з іншого — середовище, яке сприяє учасникам процесу, зацікавленим в його результатах.

Перераховані вище ознаки дозволяють скласти дефініцію легалізаційної діяльності, під якою варто розуміти — сукупність правових процедур, здійснюваних уповноваженим суб’єктом, з питань визнання, дозволу, надання юридичної чинності й узаконення визначених суб’єктів, об’єктів, дій, у рамках розгляду певної юридичної справи в інтересах зацікавлених осіб.

Тепер, коли ми розглянули поняття легалізаційної діяльності, її формальне визначення і юридичну природу, **необхідно скласти чітке уявлення про правову процедуру і її місце в системі юридичного процесу.**

Наявність у праві процедур не викликає суперечок. У юридичній літературі прийнято розглядати усі провадження та процеси у рамках юридичного процесу. Юридичний процес містить у собі як різні правові процедури, так і судові процеси (судочинства) [8, 681].

Правова процедура являє собою сукупність прийомів впливу, форм і стадій, використовуваних у зв’язку з реалізацією правових актів і норм. Власне легалізація являє собою правову процедуру. Якщо провести класифікацію за обсягом перерахованих понять, то схематично це буде виглядати в такий спосіб (Див. Таблицю 1).

Таблиця 1

	Юридичний процес	
Сукупність правових процедур		Судочинства
Легалізаційна процедура		

Для всебічного визначення легалізації у якості правової процедури, та з іншого боку — проведення відмежування легалізації від інших підвидів юридичного процесу, простежимо провадження в рамках легалізаційних і правозастосувальних процедур за допомогою порівняльної характеристики.

Як правозастосування, так і легалізаційна процедура розвиваються у рамках трьох основних стадій: установлення фактичної основи, установлення юридичної основи, ухвалення рішення в справі (Див. Таблицю 2).

Тотожні цілі зазначених процесів, а саме — реалізація правових розпоряджень. Головним моментом, що допомагає відокремити легалізаційну діяльність від правозастосувальної, є: суб’єкти які здійснюють названі форми діяльності. Так, при правозастосувальній процедурі суб’єктом може виступати лише особа, яка наділена державно-власними повноваженнями, а легалізаційна діяльність здійснюється як державними службовцями, так і посадовими особами приватних компаній.

З метою підтвердження процедурного характеру легалізації, простежимо провадження в рамках одного з елементів структури легалізації, а саме: дозвіл на занят-

ти взаємопогоджувані та упорядковані; процедури, стадії і взаємовідносин між ними визначені. Зміст досліджуваного поняття являє собою сукупність цілей, задач, предмета і методу правового регулювання, реалізація яких протікає в межах конкретної правової процедури.

Отже, за структурою і зовнішніми характеристиками, тобто за формою вираження, ми можемо визначити, що легалізаційна діяльність виступає як частина юридичного процесу, а стосовно реалізації правових розпоряджень і свого змісту, легалізаційна діяльність є відособленим видом реалізації права.

Принципи і ознаки, що розкривають сутність і специфічні особливості легалізаційної діяльності, дозволяють твердити, що вона являє собою сукупність правових процедур та входить (у якості елемента) у структуру юридичного процесу. З огляду на зростаючу роль процедурно-процесуальних норм, які формують технологію реалізації юридичних розпоряджень, необхідно подальше загальнотеоретичне вивчення легалізаційної діяльності.

Література

1. Горшенев В. М., Недбайло П. Е., Юридическая процессуальная форма. Теория и практика. — М., 1976. — 370 с.
2. Положение “О депозитарной деятельности”, утвержденное решением ГКПЦБФР Украины №61 от 26. 05. 98 // Собрание постановлений Правительства Украины. — 1998. — №5. — С. 130-143.
3. Положение “О порядке ведения реестров собственников именных ценных бумаг”, утвержденное решением ГКПЦБФР Украины №60 от 26. 05. 98 // Собрание постановлений Правительства Украины. — 1998. — №5. — С. 143-160.
4. Уголовный Кодекс Украины:Официальный текст. — К.:Юриком Интер, 2001. — 240 с.
5. Горшенев В. М. Теория юридического процесса. — Харьков. Вища школа, 1985. — 320 с.
6. Закон Украины “О нотариате” от 2 сентября 1993 г. // Ведомости ВРУ. — 1993. — №9. — С. 24-103.
7. Инструкция “О порядке консульской легализации официальных документов в Украине и за рубежом”, утвержденная Приказом МИД Украины от 15 июля 1997г. №98-од // Ведомости ВРУ. — 1997. — №7. — С. 17-36.
8. Матузов Н. И. Малько А. В. Теория государства и права. Курс лекций. — М.: Юрист. — 1992. — 671 с.
9. Положення “Про державну реєстрацію суб’єктів підприємницької діяльності”, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 29. 04. 1994 р. // Собрание постановлений Правительства Украины. — 1994. — №8. — С. 17- 27.

УДК 343.22:94(477)

Т. О. Гончар, ст. викл.

Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова,
кафедра кримінального права, кримінального процесу і криміналістики,
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ПРО ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ТА ПОКАРАННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ

Розглянуто основні етапи формування кримінального законодавства України щодо кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх.

Ключові слова: неповнолітній, злочин, примусові заходи виховного характеру, кримінальна відповідальність, покарання.

Існуючий у суспільстві погляд на злочин, особу, що його вчинила, та на інші інститути кримінального права залежить від традицій, етапу економіко-політичного розвитку суспільства. Тому формування понять *вік кримінальної відповідальності, покарання та особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх* у різні періоди історичного розвитку України пов'язане з необхідністю аналізу основних джерел права певного етапу розвитку не тільки України, а і Росії, Великого князівства Литовського.

Кримінальне законодавство України, до прийняття чинного Кримінального кодексу України 2001 р., не передбачало спеціального розділу, присвяченого особливостям кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх; ця проблема розглядалася в доктрині кримінального права. Щодо кримінального законодавства, то в ньому визначався вік кримінальної відповідальності і деякі особливості стосовно видів покарання та його відбування неповнолітніми, які знаходилися у відповідних главах кримінального закону.

При аналізі ми встановили, що кримінальне законодавство України у своєму розвитку, на наш погляд, пройшло декілька етапів: а) давньоруське світське законодавство; б) кримінальне законодавство Російської імперії XVII- початку XX ст. ст.; в) кримінальне законодавство СРСР та УРСР (з початку 20-х до початку 30-х років XX ст.); г) кримінальне законодавство СРСР та УРСР (з середини 30-х до середини 50-х років XX ст.); д) кримінальне законодавство УРСР з початку 60-х років до прийняття КК України 2001 р. За основу поділу кримінального законодавства України про відповідальність та покарання неповнолітніх на етапи, нами був взятий історико-хронологічний аспект з урахуванням курсу, взятого державою відносно неповнолітніх, який залежив від стану злочинності неповнолітніх. Розглянемо детальніше названі етапи.

Статути князів Київської Русі, “Руська Правда”, звичаї і традиції давньоруського народу (як джерела права того періоду) діяли достатньо тривалий час. На території України часів Великого князівства Литовського, а після нього — і Речі Посполитої судочинство здійснювалося почасти відповідно до зазначених джерел права. У другій половині XV ст. було здійснено першу спробу кодифікації норм,

викладених у “Руській Правді”, звичаєвому праві, Привілеях князів (Судебник Великого князя Казимира 1468 р.) [1,66]. Однак кодексами кримінального права, що діяли на значній території України, з XVI стали Литовські Статути 1529, 1566 і 1588 р. видання, які мали практично перехідне положення від “Руської правди” до поширення на всій території України чинності російського законодавства.

За даними досліджень, проведених Н. А. Максименко [2,2], Литовські статuti, переважно 1529 р., були найважливішими пам’ятками давньоруського права, юридичні інститути якого були схожими на юридичні інститути “Руської Правди”. На думку Ф. І. Леонтовича, до з’єднання південно-західних земель Русі із Литвою “Руська Правда” діяла скрізь як збірник *загальних законів*. У Литовських Статутах 1566 та 1588 р. р. вже посилився вплив польського та німецького права. Починаючи із XIV ст. після об’єднання південно-західних земель із Литвою, яка опинилась під впливом Русі, на цій території діяло давньоруське (земське) право. Південно-східні землі Русі наприкінці XIV ст. опинилися під впливом московського законодавства, яке починаючи із Судебників, утрачає всякий зв’язок із давньоруським правом та стає більш суворим [3, 2].

У пам’ятках давньоруського світського законодавства не зазначалося про вплив віку неповнолітнього на його відповідальність. Але деякі положення стосовного розглянутого питання зустрічаються. Так, приватне правило Руської Правди твердить, що дружина та дитина холопа, що брали участь, (*незалежно від їх віку*), у татбї (розбої) видаються скривдженому (за цей же злочин вільні співучасники платили віру) [3,28]. Тобто дитина, якщо брала участь у татбї, незалежно від її віку, підлягала такому ж покаранню як і дорослі, що вчинили злочин.

Простежимо формування особливостей кримінальної відповідальності за основними нормативними актами Російської імперії. Вперше про вік кримінальної відповідальності зазначалося в Новоуказних статтях 1669 р., в яких було введено таке положення: якщо дитина у віці 7 років вчинить вбивство, вона за це не карається смертною карою. Однак і це положення, як зазначив М. С. Таганцев, було цілком взяте з іноземного права, яке застосовували у церковних судах, але й воно не мало беззаперечної ваги, оскільки існували нормативні акти, які встановлювали зовсім інші строки, коли особа залишалась некараною; наприклад, у 12 років при мужолозтві, в інших же церковних законах наведені строки і в 14, і в 20 років [4,419].

У військових указах Петра Великого 1716 р. зустрічалася *тільки одна* вказівка про вік особи, що вчинила злочин. У тлумаченні артикулу 195, сказано, що якщо дитина вчинить злодійство, вона може бути покарана своїми батьками різками, але термін *дитина* не розкривався. У цей період щодо дітей застосовувалися катування у справах про державні злочини. Так само це питання розв’язувалося і тривалий час після царювання Петра Великого.

Надалі правила про покарання малолітніх визначалися Указом Сенату 1762 р. Згідно з цим Указом особи до 17 років, які обвинувачувалися у вчиненні злочину, за який передбачалася смертна кара, направлялися до Сенату, який вирішував питання про їх відповідальність. Так, малолітні до 17 років, які підлягали тілесному покаранню, до Сенату не направлялися. Діти до 10 років віддавалися для покарання на розсуд батьків, малолітні від 10 до 15 років підлягали покаранню різками, малолітні від 15 до 17 років каралися батогами. Таким чином, вік малолітніх за Указом Сенату від 1762 р. диференціювався так: діти до 10 років визнавалися неосудними, малолітнім 10-17 років покарання пом’якшувалося. Але на практиці положення цього указу остаточно *не вирішило* питання віку кримінальної відповідальності та караності малолітніх. Так, в 1767 р. підсудному Королькову було пом’якшено покарання “у зв’язку з його малолітством”, хоча йому вже виповнилося 19 років [5, 21].

Відповідно до ст. 138 Зводу законів 1842 р., малолітнім віком до 10 років, які

вчинили суспільно небезпечні діяння, без втручання суду віддавали батькам чи родичам для перевиховання. Особи віком від 10 до 14 років, якщо було встановлено, що вони діяли “з розумінням”, підлягали загальним покаранням, за винятком каторжних робіт та деяких інших. Коли ж встановлювали, що вони діяли “без розуміння”, то їх віддавали батькам чи родичам, як і малолітніх віком до 10 років. Стосовно малолітніх віком від 14 до 17 років, то тільки тоді вони підлягали загальним покаранням (за винятком тілесних), коли було констатовано, що вони діяли “з розумінням” [6, 27-28].

Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 р. відійшло від системи Зводу. Так у ст. 100 зазначається, що *діти віком до 7 років* не мають “достатнього розуміння про свої діяння”, тому вони не підлягають покаранням, а їх віддають батькам для перевиховання. Разом з тим у ст. 143 передбачалось, що і *діти віком від 7 до 10 років* не підлягають покаранням, а їх віддають батькам чи родичам для перевиховання. Отже, і згідно з Уложенням, *осудними вважалися малолітні з 10 років*. Особам у віці від 10 до 14 років покарання пом’якшувалося. Якщо їх визнавали неосудними, то їх віддавали батькам на перевиховання, як і дітей віком від 7 до 10 років [7, 201-202].

Наприкінці XIX ст. *питання про визначення саме первинного віку, з якого можлива осудність*, були одними з дискусійних у наукових колах. Зокрема, О. Кістяківський вважав, що таким віком має бути 14 років. Пропозицію про встановлення крайнього віку осудності 16 років і навіть 18 років, яку було зроблено на Петербурзькому конгресі 1900 року, відхилили на загальних зборах, а також не прийняли ані на Паризькому, ані на Брюссельському конгресах [4, 421].

Таким чином, кримінальне законодавство XIX ст., вважало, що людина у своєму розвитку проходить декілька етапів: *першим віковим періодом вважалось дитинство як період безумовної неосудності*.

Другий віковий період уже впливає на порядок провадження справи та на умови відповідальності. Цей період, на відміну від дитинства, часто називали періодом *сумнівної осудності*. М. С. Таганцев вважав, що у кожному випадку слід встановлювати осудність, оскільки тільки в такому випадку можлива кримінальна відповідальність.

А. Лохицький, аналізуючи дитячий вік людини, вважав, що не ставити у провину вчинене у такому випадку справедливо, але для суспільства небезпечно не вживати певні попереджувальні заходи щодо неповнолітнього, у якого виявлено злочинні схильності. Він наводить приклад, як у Франції таких неповнолітніх влаштовували у виправні установи до досягнення ними 21-річного віку, але зауважує, що це *не є покаранням, а є заходом безпеки*. Такої ж думки дотримувався і М. С. Таганцев, який вважав, що у цьому разі малолітнього слід віддати під нагляд батьків або у відповідні виховні установи [8,82].

Ще більше різних положень-пропозицій містило законодавство про *третій* період — *юність*. Звід законів, як і Указ 1765 р., визначав *межею другого періоду 17-річний вік*, причому суд передусім повинен був встановити, чи діяв неповнолітній “з розумінням”, тобто — чи він осудний. Якщо він визнавався таким, що діяв “без розуміння”, то така особа не підлягала покаранню, якщо встановлювалося, що особа діяла “з розумінням”, то покарання пом’якшувалося. *Повноліття у дореволюційній Росії наставало з 21 року*.

Недоліками Уложення 1866 р. можна вважати *відсутність чіткого визначення віку кримінальної відповідальності та змісту і системи покарань*, які застосовувалися для малолітніх. Так, в Уложенні передбачена складна система розподілу віку — до 7, від 7 до 10, від 10 до 14, від 14 до 17, від 17 до 21 року; для дітей від 10 до 14 років передбачалася можливість розміщення їх у в’язниці; передбачені нові установи — виправні притулки для малолітніх, але на практиці ці заходи застосовувалися рідко. Щодо системи покарань малолітніх, то наприкінці XIX ст.

теоретики та практики прийшли до висновку, що варто змінити суворий підхід, який склався до малолітніх: головною метою покарання слід визнавати не покарання (кару), а виховання, але цей підхід послідовно не відбито в Уложенні. Так, наприклад, збереглася навіть можливість застосовувати смертну кару до малолітніх від 14 до 21 року, які вчинили політичні злочини. А, наприклад, найбільш суворе відносно до неповнолітніх пруське, баварське, бельгійське законодавство не передбачало можливості застосування цього виду покарання для малолітніх. В Уложенні також необґрунтовано передбачалась можливість застосування до малолітніх від 10 до 14 та від 14 до 17 років каторжних робіт, ізоляцію на поселеннях. Недоліком цього законодавства є і те, що до малолітніх застосовувалося покарання — позбавлення усіх прав стану. Тобто, це означало, що малолітній, який тільки починав жити і більшість прав ще не набув за віком, вже цих прав позбавлявся.

Статут про покарання 1864 р., що застосовувався мировими суддями із змінами станом на 31. 12. 1885 року, встановлював дещо інші положення, більш чітко сформульовані правила. Зокрема, ст. 10 визнавала дітей віком до 10 років абсолютно неосудними. Малолітнім віком від 10 до 17 років покарання зменшувалося удвічі. Дітей віком від 10 до 14 років можна було віддавати батькам для перевиховання, причому відповідно до Статуту не вимагалось розв'язання особливого питання про “розуміння” [9,36].

Аналізуючи кримінальне законодавство кінця ХІХ сторіччя, необхідно проаналізувати і Закон від 2 червня 1897 року “Об ответственности малолетних и несовершеннолетних”, який діяв до 1918 року, і в якому збереглася згадка про покарання для підлітків у вигляді ув'язнення, хоч і у спеціальних приміщеннях. Для неповнолітніх у віці від 17 до 21 року закон передбачав вже каторгу та поселення [10, 6].

Кримінальне Уложення 1903 року також встановлювало особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх. Зокрема, ст. 40 визнавала дітей віком до 10 років неосудними. Віковий період отрочтва — від 10 до 17 років — період умовної осудності. В цей період неповнолітній підлягав кримінальній відповідальності лише в тому разі, коли було встановлено, що він під час учинення суспільно небезпечного діяння *усвідомлював* властивості та значення своїх дій і міг керувати ними. В іншому випадку неповнолітніх віддавали батькам чи родичам для перевиховання, а за “тяжкі злочини” та “злочини” влаштовували до виховно-виправних установ, а там де їх не було, неповнолітніх чоловічої статі могли влаштувати у спеціально створені при в'язницях відділеннях, а неповнолітніх жіночої статі — до монастирів, але на строк не більше ніж до досягнення ними 21-річного віку [11,416].

1. *Отже, положення кримінального законодавства Російсько імперії ХІХ ст. слід визначити, на нашу думку, досить хиткими, непослідовними у питаннях визначення віку кримінальної відповідальності та поняття осудності/неосудності і малоєфективним щодо формування єдиної системи покарань для неповнолітніх.* Так, не існувало єдиного поняття *вік кримінальної відповідальності*. Терміни *малолітній* та *неповнолітній* несли у різний період розвитку кримінального законодавства різне смислове навантаження, тому вік, з якого малолітні (неповнолітні) підлягали покаранню, постійно змінювався, і, крім того, не мав ніякого практичного значення, бо до малолітніх (неповнолітніх) застосовувалися ті ж види покарань, що і до дорослих злочинців, а існуюча система покарань була необґрунтовано жорстокою, що не сприяло виправленню та перевихованню малолітніх (неповнолітніх) злочинців.

2. На думку І. Фалькевича та Д. Лондона, кримінальне законодавство кінця ХІХ ст. *не вбачало різниці у правовому статусі неповнолітнього злочинця та злочинця дорослого*, тому малолітні (неповнолітні) злочинці каралися судами однаково із дорослими, які вчинили злочин. Лише з милості деякі покарання для неповнолітніх пом'якшувалися, наприклад сто ударів батогами, які дитячий орга-

нізм не міг витримати фізично, замінялися десятком ударів різками; у в'язницях дітей тримали разом із дорослими злочинцями [12,30].

3. У зв'язку з цим, наприкінці XIX ст., юристи теоретики та практики прийшли до висновку про необхідність зміни суворого підходу у законодавчих актах, який склався до малолітніх. Тому головною метою покарання в цьому випадку слід визнавати *не кару, а виховання*; але цей підхід так і не знайшов свого послідовного відображення у кримінальному законодавстві Російської імперії.

Наступним етапом розвитку кримінального законодавства щодо неповнолітніх правопорушників є радянське, у якому простежується новий підхід до відповідальності та покарання неповнолітніх. Радянське кримінальне законодавство про неповнолітніх, залежно від взятого курсу, поділяється на декілька періодів, які будуть розглянуті далі.

Період з 1917 по 1922 рік, тобто до прийняття першого Кримінального кодексу УРСР 1922 р., був складним для України не тільки у зв'язку із побудовою своєї державності, а і з прагненням створити своє якісно нове законодавство. Особливістю цього періоду є відсутність єдиного кримінального законодавства. Питання, які стосувалися визначення віку кримінальної відповідальності та порядку розгляду справ неповнолітніх правопорушників регулювалися декретами і поставами Раднаркому УРСР (далі РНК).

Перші декрети РНК УРСР (від 12 червня 1920 р. та від 21 червня 1921 р.) надавали змогу розгляду справ неповнолітніх, переважно комісіям у справах неповнолітніх (крім підлітків від 17 до 18 років, які обвинувачувалися у бандитизмі) [13, 281].

Однак названі декрети при усій своїй гуманності не призвели до зменшення злочинності неповнолітніх, бо від кримінальної відповідальності та покарання звільнялися практично *усі неповнолітні* без урахування їх психічних особливостей та моральної дефективності (тобто схильності до вчинення антисоціальних вчинків), що на практиці сприяло надзвичайному зростанню дитячої та юнацької злочинності. Такі діти направлялися до притулків Народного комісаріату суспільного піклування, тобто до дитячих будинків, в яких вони негативно впливали на дітей, що там знаходилися; вони втікали та вчиняли нові правопорушення. Оскільки Комісаріат суспільного піклування (пізніше перейменований у Народний Комісаріат соціального забезпечення) у цих умовах не міг організувати виправлення та перевиховання неповнолітніх правопорушників, вже у 1920 році було взято курс на відмову від принципу звільнення від відповідальності неповнолітніх та передачу їх справ у суди для застосування покарання.

Перший Кримінальний кодекс УРСР був прийнятий 23. 08. 22 р. [14,11], наступний КК УРСР був прийнятий 8. 06. 27 р. [15, 6]. Положення цих кодексів мали певну схожість та розходження. Наприклад, в обох кодексах передбачалися наступні положення: 1) особи, які не досягли 14-річного віку не підлягали покаранню, до них могли застосовуватися лише заходи медико-педагогічного характеру; 2) обов'язкове пом'якшення покарання неповнолітнім у віці від 14 до 16 років покарання на половину, а неповнолітнім у віці від 16 до 18 на третину; 3) про незастосування до неповнолітніх вищої міри покарання;

Поряд з тим слід відзначити, що у КК УРСР від 1927 р. вперше була здійснена спроба поділити заходи, які застосовувалися до осіб, що вчинили злочини на: заходи соціального захисту судово-виправного характеру, медичного та медико-педагогічного характеру із визначенням різновидів, що, безумовно, спрощувало їх застосування на практиці, але поряд з цим в КК УРСР 1927 р. передбачалося положення, яке створювало умови для судового свавілля, наприклад, суд після відбуття неповнолітнім призначеного за вироком покарання, якщо він не виправиться, міг продовжити його строк до виправлення.

Відмовлення від законодавства Російської імперії та бажання створити своє

нове законодавство призвело до невизначеності та безперервної зміни термінології. Наприклад, термін *покарання* вважався буржуазним, заснованим на теорії “злої волі”, “морального гріха”, тому він був замінений довгим і незручним терміном *заходи соціального захисту судово-виправного характеру*. Так, в Кримінальному кодексі УРСР 1922 р. поряд із терміном *покарання* вживається вже поняття — *заходи соціального захисту судово-виправного характеру*. Основні начала кримінального законодавства СРСР та союзних республік 1924 р., а потім і КК УРСР 1927 р. повністю відмовилися від поняття *покарання*. Бо воно ототожнювалося з відплатою, а вираз *заходи соціального захисту* сприймалися як прояв нового підходу до злочинця, щоб показати, що в Радянській державі боротьба із злочинністю ведеться з принципово інших класових позицій. Між тим, з початку 30-х років ХХ ст. в правовій літературі помічалось, що термін *заходи соціального захисту* носить “оборонний” характер, у зв’язку з цим він був визнаний невдалим. Тому вже з середини 30-х років радянське кримінальне законодавство повернулося знову до терміну *покарання*.

Початок 30-х років ознаменувався якісною зміною контингенту неповнолітніх правопорушників. У 20-ті роки ХХ ст. основну частину неповнолітніх правопорушників складала безпритульні, а у 30-і роки більшість неповнолітніх правопорушників — це діти, які жили у сім’ї. Тому було взято курс на боротьбу із бездоглядністю дітей у сім’ї. Слід відзначити, що пошук нових шляхів боротьби із правопорушеннями неповнолітніх призвів до того, що з початку 30-х років значно зростає компетенція комісії у справах неповнолітніх, у зв’язку з чим розширюються судові форми впливу на неповнолітніх правопорушників. Істотні зміни у вікову межу кримінальної відповідальності неповнолітніх були внесені Постановою ЦВК та ВНК від 7 квітня 1935 р. “О мерах борьбы с преступностью среди несовершеннолетних” [16,49], а саме, був знижений вік, з якого наступала кримінальна відповідальність за вчинення ряду найбільш тяжких злочинів. Цією постановою встановлювалася кримінальна відповідальність з 12-річного віку за такі злочини як: *крадіжка, застосування насильства, тілесні ушкодження, каліцтво, убивство чи замаха на вбивство*. В зв’язку з цим у Кримінальний кодекс УРСР були внесені зміни до ст. 11 про можливість притягнення до відповідальності неповнолітніх з 12-річного віку. Водночас передбачалася кримінальна відповідальність і повнолітніх осіб за підбурювання або притягнення неповнолітніх до участі у злочинах (до *спекуляції, проституції, жебрацтва*). Ці дії вважалися самостійним складом злочину, за яке передбачалося покарання не нижче п’яти років позбавлення волі. Був відновлений принцип застосування до неповнолітніх усіх видів покарань, була скасована ст. 8 Основних начал кримінального законодавства СРСР, яка передбачала обов’язкове застосування до малолітніх правопорушників заходів медико-педагогічного характеру та про переважне їх застосування відносно неповнолітніх. Постановою ЦК ВКП (б) та РНК СРСР “О ликвидации детской беспризорности и безнадзорности” від 31 травня 1935 р. комісії у справах неповнолітніх були ліквідовані.

Таким чином, положення названих нормативних актів свідчать про те, що у *період з середини 30-х р. і до середини 50-х р. було взято курс на проведення каральної політики щодо неповнолітніх з метою зниження рівня злочинності неповнолітніх.*

Прийняття нового кримінального та кримінально-процесуального законодавства СРСР та союзних республік у 1958-1961 рр. ознаменувало *новий етап* розвитку кримінального законодавства щодо відповідальності неповнолітніх, в якому надався *пріоритет виховних заходів відносно неповнолітніх замість покарання.*

Так, 25 грудня 1958 року Верховною Радою СРСР були прийняті *Основи кримінального законодавства Союзу РСР та союзних республік* (далі Основи). В ст. 10 Основ передбачалося, що кримінальній відповідальності підлягають

особи, яким до вчинення злочину виповнилося 16 років. У цій статті *вперше передбачено визначення загального та спеціального (зниженого) віку кримінальної відповідальності та вичерпний перелік особливо тяжких складів злочинів, наявність яких у діях особи було підставою для притягнення до кримінальної відповідальності з 14 років*. Ця ж стаття вперше містить важливе положення, за яким суду надавалося право застосовувати до осіб, які вчинили у віці до 18 років злочин, який не являв собою великої суспільної небезпеки, примусові заходи виховного характеру, які не є покаранням.

Основи встановлювали наступну низку особливостей: до неповнолітніх не застосовувалися окремі види покарань: смертна кара (ст. 22); максимальний строк покарання у виді позбавлення волі не міг перевищувати десять років (ст. 23); заслання та вислання не могли застосовуватися до осіб, яким під час вчинення злочину не виповнилося вісімнадцять років. На відміну від раніше діючого кримінального законодавства, Основи виключали можливість визнання неповнолітнього особливо небезпечним рецидивістом, при вирішенні цього ж питання відносно повнолітніх суд не враховував судимість за злочини, які були вчинені цією особою до вісімнадцяти років. Згідно з п. 6 ст. 33 Основ вчинення злочину неповнолітнім була обставиною, яка пом'якшує відповідальність. Ст. 45 Основ уперше передбачала не тільки безумовне дострокове звільнення від покарання, а й умовне дострокове звільнення. До таких умов закон відносив: відбуття засудженим неповнолітнім певного строку та його виправлення, про що може свідчити зразкова поведінка та чесне ставлення до праці [17, 12].

У Кримінальному кодексі УРСР від 28 грудня 1960 р. хоча не передбачалося спеціальної глави відносно особливостей кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх, але також надавався пріоритет виховним заходам [18, 20].

Характеризуючи *кримінальне законодавство УРСР 60-х років ХХ ст. про відповідальність та покарання неповнолітніх*, слід відзначити наступні його особливості: 1. *Був підвищений вік, з якого наставала кримінальна відповідальність неповнолітніх* (загальним віком кримінальної відповідальності було досягнення під час вчинення злочину 16 років; за особливо тяжкі злочини кримінальна відповідальність наступала не з 12, а з 14-ти років).

2. *Законодавство цього періоду орієнтувало суди перш за все на застосування відносно неповнолітніх виховних заходів*, а не покарання, особливо у випадках вчинення неповнолітніми злочинів, які не являють собою великої суспільної небезпеки.

3. *Регламентувалося залучення громадськості до попередження правопорушень неповнолітніх*.

4. *Кримінальне законодавство цих років передбачало норми, які закріплювали вперше за судовими та слідчими органами обов'язок виявляти причини та умови вчинення неповнолітніми злочинів та вживати заходи до ліквідації цих причин та умов тощо*.

Важливим кроком у розвитку вітчизняної наукової та правотворчої діяльності є закріплення вперше в Загальній частині чинного Кримінального кодексу України 2001 р. *Розділу XV — Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх*, наявність якого, з нашої точки зору, буде сприяти дотриманню прав та законних інтересів неповнолітніх, які вчинили злочин, та реалізації основних принципів кримінального права України.

Таким чином, *ретроспективний екскурс в історію розвитку кримінального законодавства України про відповідальність та покарання неповнолітніх надає змогу зробити висновок про те, що воно пройшло складний та довгий шлях в своєму розвитку, і залежно від стану злочинності неповнолітніх, надавалася перевага каральним або виховним заходам державного примусу*.

Література

1. Меркулова В. О. *Жінка як суб'єкт кримінальної відповідальності.* — Одеса: НДРВВ ОЮІ НУВС, 2002. — 250 с.
2. Максимейко Н. А. *“Русская Правда” и литовско-русское право.* — К., 1904. — 98 с.
3. Леонтович Ф. И. *Русская правда и Литовский Статут.* б. м., б. г. — 92 с.
4. Таганцев. Н. С. *Русское уголовное право. Лекции: В 2 т.* — 2-е изд. — СПб., 1902. — Т. 1: *Часть общая.* — 815 с.
5. Таганцев Н. С. *Исследования об ответственности малолетних преступников по русскому праву.* — СПб.: тип. Котомина., 1871. — 146 с.
6. *Свод законов Российской империи. Изд. 1857 года. Т. 1-15.* СПб., 1857. — Т. 15: *Законы уголовные. Ч. 1 Уложение о наказаниях уголовных и исправительных. Ч. 2 Законы о судопроизводстве по делам о преступлениях и проступках.* — 960 с. с разд. паг.
7. *Российское законодательство X-XX в.: В 9 т. /Под общ. ред. О. И. Чистякова.* — М.: Юрид. лит., 1984. — Т. 4. — 511 с.
8. Таганцев Н. С. *Курс русского уголовного права.* — СПб., 1878. — Кн. 1: *Часть общая.* — 284 с.
9. *Устав о наказаниях, налагаемых мировыми судьями.* — СПб., 1885. — 36, 10 с. с разд. паг.
10. *Закон 2-го июня 1897 г. об ответственности малолетних и несовершеннолетних /Сост. Н. Мартынов.* СПб., 1897. — 35 с.
11. *Уголовное уложение, высочайше утвержденное 22 марта 1903 года.* — СПб.: Гос. канц., 1903. — 192 с.
12. Фалькевич И., Лондон Д. *Беспризорность и правонарушения малолетних.* — Харьков: Юрид. издат. НКЮ УССР, 1927. — 96 с.
13. *Збірник узаконень та розпоряджень Всеукраїнського революційного комітету УРСР.* — Х. — 1920. — № 15.
14. *Уголовный кодекс УССР в редакции 1922 г.: С изменениями и доп. по 1-е нояб. 1924.* — Х.: Юрид. изд. Наркомюста УССР, 1925. — 104 с.
15. *Уголовный кодекс УССР в редакции 1927 г.: С изменениями по 1-е июня 1928 г.* — 3-е офиц. изд. — Х.: Юрид. изд., 1928. — 120 с.
16. *Собрание законов и распоряжений Рабоче-крестьянского правительства СССР.* — М., 1935 — № 10.
17. *Основы уголовного законодательства Союза ССР и союзных республик.* — М.: Юрид. лит.-ры., 1965 — 26 с.
18. *Уголовный кодекс Украинской ССР. [Утв. 28/XII 1960 г.]* — К.: Госполитиздат, 1961. — 134 с.

Т. А. Гончар

Одесский национальный университет им. И. И. Мечникова,
кафедра уголовного права, уголовного процесса и криминалистики,
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

ИСТОРИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ УГОЛОВНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА УКРАИНЫ ОБ ОТВЕТСТВЕННОСТИ И НАКАЗАНИИ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ

РЕЗЮМЕ

Автор впервые предпринял попытку комплексного исследования периодизации исторического развития уголовного законодательства Украины относительно особенностей уголовной ответственности и наказания несовершеннолетних с учетом традиций, этапов экономико-политического развития общества и государства.

Ключевые слова: несовершеннолетний, принудительные меры воспитательного характера, уголовная ответственность, наказание.

го права. З іншого боку — надії на просвітництво народних мас, на перетворення їх у самостійну силу, що рішуче скидає самодержавство. І з третього боку — радикальні, екстремістські погляди, що виключають мирне і поступове рішення наболілих проблем і свої розрахунки, що будуються, на активності вузького кола борців за справедливості, здатних захопити державну владу і перебудувати суспільство за власним планом.

Царська влада своїми діями часом сама провокувала створення ліворадикальної опозиції; навіть на цілком необразливі дії і виступи ліберального руху вона відповідало репресіями, закриттям газет і журналів, поліцейським наглядом за університетською професурою, загальним стеженням. Недивно, що радикальні ідеї в деяких колах російського суспільства досить поширилися. Це, на нашу думку, привело до того, що на зміну ідеалістам 40-х років XIX в. прийшли реалісти 60-х із їхньою нетерпимістю до інакомислення, до тоталітаризму мислення, з уявленнями про те, за словами В. Белінського, що народ треба силою вести до щастя. Радикальний напрямок у другій половині століття став оформлятися в різні групи і гуртки, у революційні організації типу “Земля і воля” та “Народна воля”; з’явилися професійні революціонери, виник антиурядовий тероризм, що супроводжувався активною революційною пропагандою [1,38].

Основною метою ліворадикальної опозиції була повна руйнація старого ладу. Тут важливо звернути увагу на методи, за допомогою яких революціонери повинні були вирішувати свої задачі. Нерідко мова йшла про використанні тотального терору і насильства стосовно існуючої влади. Так, у прокламації “Молода Росія” у 1862 р. народні маси закликалися до виступу на Зимовий палац із метою знищувати всіх, хто там живе. “Може трапитися, що усе скінчиться винищенням тільки імператорської фамілії; тобто якої-небудь сотні людей, але може трапитися (і це останнє вірніше), що вся імператорська партія, як одна людина, встане за государя... У останньому випадку... видаємо один лозунг: “за сокиру”, і тоді... тоді бий імператорську партію, не жаліючи... Пам’ятай, що тоді хто буде не з нами, той буде проти; хто проти — той наш ворог; а ворогів варто винищувати всіма способами”. “Ми не злякаємося, якщо побачимо, що для повалення сучасного порядку доводиться протити втричі більше крові, ніж пролита якобінцями в 90-х роках” [2, 146].

Пропаганда насильства в період боротьби з царським самодержавством неминуче перетворювалася в акти тероризму. На думку одного з лідерів народовольців Н. Морозова: “Політичне вбивство — це єдиний засіб самозахисту при дійсних умовах і один із кращих агітаційних прийомів. Політичне вбивство — це найстрашніша зброя для наших ворогів, зброя, проти якої не допомагають їм ні грізні армії, ні легіони шпигунів” [3, 93]. У написаній О. І. Ульяновим Программі терористичної фракції партії “Народна воля” говорилося: “Визнаючи головне значення терору як засобу вимагання у уряду поступок шляхом систематичної його дезорганізації, ми анітрошки не применшуємо й інших його корисних сторін... Тому ми вважаємо корисною не тільки терористичну боротьбу з центральним урядом, але і місцеві терористичні протести проти адміністративного гніту” [4, 87]. І це не залишалось на словах, а реально перетворювалося в революційну практику.

Такі програми і заклики стали конкретно з’являтися. Так, за деякими даними, революціонерами, в основному есерами, у 1905-1907 р. було вбито і поранено не менше 9 тис. чоловік. Тільки в січні 1906 р. було зроблено 80 політичних убивств, у лютому — 64, у березні — 50, у квітні — 56, у травні — 122, у червні — 122. Жодний із цих актів не був засуджений не тільки лівими партіями, але і кадетами. З січня 1908 р. по травень 1910 р. відзначено 19 957 випадків терористичних актів і експропріацій, від яких постраждало понад 7,5 тис. людей [5,389].

Бойова організація есерів, що діяла незалежно від ЦК цієї партії, також підтримувала ідею терору. Потрібно відзначити, що ЦК цієї партії часто змінював свої директиви про терор, то закликаючи до нього (1905-1906, літо 1907 р.), то вважаю-

чи необхідним його призупинити (після Маніфесту 17 жовтня). Однак після поразки революції 1905-1907 р. есери стали виступати проти терору.

На думку Р. Пайпса: “В міру множення терористичних актів... влада приходила в стан, близький до паніки. Хоча дійсне число терористів у кожній даній момент було зовсім невеликим (так званий Виконавчий Комітет Народної Волі, що включив у себе всі бойові сили організації, нараховував близько тридцятьох членів), така вже психологія авторитарного режиму, що він схильний реагувати на прямий виклик куди більш енергійно, ніж потрібно” [5,157].

В. І. Леніну приписують фразу, яку він сказав у зв’язку зі згаданою вище позицією його брата: “Ми підемо іншим шляхом”. У проекті резолюції Леніна “Про терор”, присвяченій до II з’їзду РСДРП говорилось, що з’їзд рішуче відхиляє терор, тобто систему одиничних політичних вбивств, як спосіб політичної боротьби [6,251]. Але на думку фахівців, більшовики розмежовували індивідуальний і масовий терор. У зв’язку з цією обставиною Ленін писав, що принципово вони ніколи не відмовлялися і не можуть відмовитися від терору. Це одна з військових дій, що може бути цілком придатною і навіть необхідною у певний момент бою, при певному стані війська і при певних умовах, як один із прийомів рішучого штурму [7, 7]. Ці слова були підтвержені практикою застосування “червоного терору”, як им аргументувалося — відповідний удар на “білий терор” у 1918 р.

Досліджуючи психологічні й ідеологічні передумови виникнення активного революційного руху, і, отже, активізації терористичних організацій кінця XIX — початку — XX ст., Ю. М. Антонян відзначає наступні їхні ознаки: 1) чорно-біле бачення світу, поділ людей на своїх і чужих та обґрунтування в цьому зв’язку можливості фізичного знищення “чужих”; 2) примітивізація суспільних відносин, психології різних соціальних груп; 3) моральне “виправдання” тероризму посиленнями на аморалізм панівних класів; 4) перебільшене уявлення про насильство з боку влади і на цій основі — виправдання терору; 5) доведення до абсурду критики існуючого права і звідси — заперечення права взагалі та визнання допустимості його порушень; 6) твердження, що мета виправдовує засоби; 7) переконання в можливості побудувати справедливе суспільство, незважаючи на конкретні історичні умови; 8) нетерпимість до чужих поглядів, месіанські претензії [8,73]. Безумовно, подібна думка заслуговує на увагу, хоча і не може бути позбавлена критики. І проте, багато з цих положень знайшли підтримку в реакційних мас і були успішно реалізовані більшовиками.

Можна припустити, що подібні результати революційної “активності” багато в чому були однієї з важливих складових подій 1917 року. Те, що розросталося в ході цих подій і в наступні роки жорстокість та груба сила, уявляються дуже природними результатами короткозорої політики існуючого режиму і цілком пояснюють озлобленість робітників як реакцію на умови життя, що існували, на традиційну селянську знедоленість і ненависть до багатого; навички до застосування насильства, породжені першою світовою війною із знеціненням людського життя і загальним “озвірінням і здичавінням”. Ці форми, перемішавшись, створили вибухову суміш, ефект якої міг бути воістину спустошливим в умовах революційної Росії, де на тлі краху традиційних інститутів влади спостерігався величезний ріст усіх руйнівних імпульсів, що накопичилися за довгі роки [9,84].

Література

1. В. Н. Кудрявцев, А. И. Трусов *Политическая юстиция в СССР. — Санкт-Петербург, 2002. — 383 с.*
2. *Революционный радикализм в России: век девятнадцатый. — М.: Наука, 1997. — 275 с.*
3. *История терроризма в России в документах, биографиях, исследованиях. — Ростов-на-Дону: Феникс, 1996. — 287 с.*

УДК 342.5(479.24):321

М. Н. Керимов оглы, аспирант

Одесский национальный университет им. И. И. Мечникова,
Институт социальных наук, кафедра политології
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

СТАНОВЛЕНИЕ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ВЛАСТИ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ: ПОДХОДЫ И РЕШЕНИЯ

Анализируется процесс становления государственной власти в Азербайджане на современном этапе его развития. Определяется место и роль института президентства в системе органов власти, роль Конституции в демократизации общества. Указывается, что становление парламентаризма, местного самоуправления, вертикали исполнительной власти будет длительным и сложным процессом.

Ключевые слова: Конституция Азербайджанской республики, Президент Азербайджана, Милли Меджлис, муниципалитет, выборы.

Отношения между Украиной и Азербайджаном в последнее время отличаются своей динамичностью. Наиболее ярко это проявляется в экономической сфере, подтверждением чему служит последний визит в Украину в феврале 2004 г. Премьер-министра Азербайджана Артура Таир оглы Раси-заде. В ходе этого визита обсуждались как вопросы транспортировки азербайджанской нефти в Европу трубопроводом Одесса-Броды и участие азербайджанской стороны в достройке его до польского города Плоцка, так и возможности, с одной стороны, использования мощностей украинских нефтеперерабатывающих заводов, а с другой, — участие украинских фирм в освоении в той или иной форме месторождений каспийской нефти в азербайджанском секторе Каспийского моря.

Такое сотрудничество предполагает и активный политический диалог. Поэтому изучение политических процессов в Азербайджане, особенностей его политической системы является актуальной темой как для украинских политологов, так и политиков. Проведение политической реформы в Украине также способствует изучению опыта других стран, тем более, что недавно в Азербайджане произошла смена власти, страну возглавил молодой политик Ильхам Алиев, а в Украине 2004 год — год президентских выборов. В Азербайджане в 2002 г. были внесены дополнения в Конституцию, Украина стоит на пути конституционных преобразований.

Об актуальности азербайджанской тематики для Украины свидетельствуют и публикации в научных изданиях, причем как украинских, так и азербайджанских авторов. Среди украинских исследователей обращают на себя внимание работы Д. Евтушенко, С. Кравченко, А. Маначинского [1], в которых они рассматривают в основном проблемы геополитического характера, вопросы размежевания акватории Каспийского моря, перспективы нефтедобычи и транспортных магистралей. Азербайджанские авторы, среди которых и посол Азербайджана в Украине Алиев Талят Мусаиб оглу, основное внимание уделяют общей характеристике демократических преобразований, главным направлениям государственного строительства [2].

В то же время, детальный анализ подходов и решений в процессе становления органов государственной власти в Азербайджане в них отсутствует, что и определило задачи данной публикации, которые сводятся к следующему: проанализировать те положения Конституции Азербайджана, в которых определяются функции органов власти, рассмотреть место и роль института президентства в системе органов власти, акцентировать внимание на трудностях развития парламентаризма, становления местного самоуправления и вертикали исполнительной власти. Решение этих задач будет способствовать достижению цели данной публикации, которая сводится к анализу процесса становления органов государственной власти с учетом специфики азербайджанских реалий.

Азербайджан территориально, исторически и политически почти всегда входил в зону великих мировых цивилизаций или же, по крайней мере, находился в силовом поле их постоянного влияния. Последовательное господство и одновременное сосуществование различных религий, народов и этнических групп “превратили Азербайджан уже в древности в ареал синтеза культур и религий “Востока” и “Запада”” [3, 72]. Что касается религии, то еще до эпохи ислама на территории Азербайджана были распространены зороастризм и христианство, во многом меньшей мере, но присутствовали на его территории буддизм и иудаизм. И хотя ислам вытеснил все эти религии, все же их следы присутствуют “и в народном сознании, и в интеллигентской рефлексии над прошлым страны и над её культурой и идентичностью” [4, 281]. Распространение ислама в Азербайджане началось в VII-VIII веках вместе с завоеванием Закавказья арабами. И хотя большинство мусульман мира принадлежит к различным направлениям суннизма, в Азербайджане с XVI века начинается преобладание шиизма, поэтому сегодня большинство населения страны принадлежит к шиизму имамитского толка.

Также Азербайджан всегда был полиэтнической страной. Наряду с численно преобладающими сейчас азербайджанскими тюрками с древних времен здесь проживают кавказские и иранские этносы (лезгины, аварцы, цахуры, талыши, курды и др.), а также евреи и армяне [5, 337].

В то же время длительное управление европейских колонизаторов, русское колониальное владычество XIX — начала XX века, которое среди прочего привнесло систему ценностей и идей русского либерального образованного общества, способствовало усвоению европейской культуры, синтезировало её с местной культурной традицией. Все особые достижения Азербайджана прошлого века, всё то, чем гордится национальное сознание также связано с синтезом национального и европейского. Именно такое взаимодействие в культурной сфере сделало азербайджанцев во многих аспектах первопроходцами в мусульманском мире: первая опера, первый театр, первая мусульманская газета, и наконец первая республика — Азербайджанская Демократическая Республика — появились именно в Азербайджане.

Поэтому именно современное азербайджанское “западничество” является особенностью азербайджанского сознания, которое выделяет это общество из ряда мусульманских постсоветских обществ. Это относится и к политической жизни страны, в которой своеобразно сочетаются “восточные” и “западные” черты. Либеральная европейская идеология здесь встречается с глубокими традиционными ценностями (клановостью, семейственностью, отсутствием привычки подчиняться закону, а не людям, слабой идентификации себя с государством), что “является наиболее болезненным противоречием азербайджанского общества” [6, 7].

Все это необходимо учитывать при формировании нового типа государственной власти, построении государства, опираться при этом как на исторический опыт Азербайджана, так и на “мировой опыт становления и развития демократической государственности” [3, 89]. Первые 12 лет государственного строительства ознаменовались становлением “институтов власти, принципиально отличных от своих советских предшественников” [3, 196].

Среди новых принципов демократического развития Азербайджана одно из наиболее важных мест занял принцип охраны и гарантированности прав и свобод человека и гражданина. Важным шагом в этом направлении явилось принятие 12 ноября 1995 г. Конституции Азербайджанской Республики (вступила в силу 27 ноября того же года). С этого момента начался принципиально новый период в развитии государственности, построения правового государства и формирования гражданского общества. Идея такого государства базируется на принципах законности, соблюдения прав и интересов граждан со стороны государства, заинтересованного в становлении развитого гражданского общества. Вступление страны в Совет Европы в январе 2001 г. [7, 179] придает этим процессам необратимый характер, благодаря чему Азербайджан становится частью единой европейской политической системы “с ее устойчиво развиваемыми традициями демократии” [3, 196].

К сожалению, на данном этапе становления конституционной демократии, существует еще немало недостатков в деятельности различных государственных органов, осуществляющих государственную власть в Азербайджане, которые зачастую нарушают конституционные принципы, создавая препятствия и негативные последствия на пути построения правового государства. Несмотря на возрастающие роли Конституции в жизни страны в обществе все еще не достигнуто понимание всей ее важности, плохо реализуются отдельные нормы Основного Закона в практическом плане, ее “осуществление не взаимосвязывается с главной функцией — правотворческой и правоприменительной деятельности” [3, 220].

Поэтому значение Конституции на данном этапе состоит в том, что она выступает в качестве ориентира социально-политических и экономических процессов обновляемого общества, трансформирующих его структуру. Среди политической элиты Азербайджана присутствует понимание того факта, что Основной Закон страны отражает сложный, переходный период от одной политико-экономической системы к другой и поэтому в будущем она будет дополняться и изменяться, однако заложенные в ее фундаменте статьи о правовом государстве, народовласти, демократическом характере государства, свободе личности и ее правах останутся неизменными.

Первые изменения и дополнения в ряд статей Конституции были внесены 24 августа 2002 г. путем проведения референдума. При этом необходимо отметить, что Конституция Азербайджана ограничивает возможности своего частого изменения, для этого необходимо проведение (ст. 152), что является важным принципом ее стабильности, а также демократичности процедуры ее пересмотра.

Конституция Азербайджана определяет Азербайджанское государство как демократическую, правовую, светскую, унитарную республику, в которой государственная власть организуется на основе принципа разделения властей. Законодательная власть осуществляется Милли Меджлисом, исполнительная власть принадлежит Президенту Азербайджанской Республики, судебную власть осуществляют суды Азербайджанской Республики.

Центральное место в системе государственных органов власти занимает должность Президента Азербайджана. Согласно ст. 8 Конституции страны Президент Азербайджанской республики является главой Азербайджанского государства, он “воплощает единство народа Азербайджана и обеспечивает преемственность Азербайджанской государственности” [8, 6]. По мнению политолога А. Г. Нахчиванлы данная статья Конституции не указывает на его принадлежность к какой-либо из ветвей власти, что он таким образом не является представителем какой-либо из трех властей, а “напротив, он сам создает необходимые условия и обеспечивает гарантии деятельности органов государственной власти различных ветвей” [3, 201].

Однако часть статьи 7 и ст. 99 Конституции указывают, что “в Азербайджанской Республике исполнительная власть принадлежит Президенту Азербайджанс-

кой Республики” [8, 27]. Что дает возможность трактовать статус Президента как главу государства и главу исполнительной власти. Ст. 114 Конституции указывает, что Президент Азербайджанской Республики создает Кабинет Министров с целью организации осуществления своих исполнительных полномочий, что Кабинет Министров является вышестоящим органом исполнительной власти Президента, что он “подчиняется Президенту Азербайджанской Республики и ему подотчетен” [8, 32]. Хотя согласно ст. 118 Премьер-министр Азербайджанской Республики назначается Президентом Азербайджанской Республики с согласия Милли Меджлиса. Но при этом есть одна оговорка, что если будет нарушен указанный в Конституции порядок принятия решения по кандидатуре Премьер-министра или три раза не будет дано согласие на назначение на должность Премьер-министра кандидатур, представленных Президентом, то Президент может назначить “Премьер-министра Азербайджанской Республики без согласия Милли Меджлиса Азербайджанской Республики” [8, 33].

Президент Азербайджана обладает кроме исполнительных и законодательными прерогативами. Так, обособление функции принятия законов и наделение соответствующими полномочиями Милли Меджлиса сочетается с правом Президента отклонять законы, что влечет их возврат в парламент для вторичного обсуждения, а также издавать указы, в том числе нормативного характера и правом Правительства издавать постановления и распоряжения на основании и во исполнение Конституции, республиканских законов и нормативных указов Президента. Такой статус Президента вытекает из его полномочий главы государства и гаранта Конституции.

Широкие полномочия Президента Азербайджана предполагают всенародные его выборы, поэтому он “избирается большинством, более половины участвующих в голосовании” [8, 27]. Президент избирается на 5-летний срок путем всеобщих, прямых и равных выборов при свободном, личном и тайном голосовании и не может быть избран повторно свыше двух раз. Согласно Конституции президентская форма правления не может быть изменена даже путем референдума.

Чем же объясняется такая централизация исполнительной власти в стране?

Проблема власти в Азербайджане настоятельно требовала скорейшего строительства новой государственности, носившей до этого в советских республиках декоративный характер. Власть на местах в молодом государстве была не самостоятельной и определялась в основных чертах директивами центра. Поэтому такая централизация при всех ее недостатках и опасности скатывания к авторитарности в целом играла позитивный характер в условиях катастрофического развала всех структур общества и центров власти в начале 90-х годов XX ст.

Кто мог 12 лет назад предположить, что Азербайджан, подобно латиноамериканским странам, будет годами жить в условиях чрезвычайного положения и угроз военных переворотов? Первые годы были позначены полномасштабной войной, национальным сепаратизмом сразу в нескольких регионах Азербайджана, полнейшей анархией и развалом государственности, бесконечными попытками государственных переворотов и ожесточенной борьбой за власть. Поэтому для молодого государства жизненно важной стала поддержка президентской формы правления, принципа верховенства гражданской власти, запрета вооруженным силам участвовать в политической жизни, постоянства президентского мандата, являющегося гарантией стабильности власти.

Таким образом, утверждение сильной президентской власти в Азербайджане стало жизненной необходимостью на пути становления демократического, правового государства. Немаловажную роль здесь сыграли и сильные авторитарные традиции, которые издавна присущи национальной политической культуре Азербайджана. В то же время нельзя не отметить тот факт, что ныне в стране “наблюдается переход от подданического типа политической культуры, где сильна ориен-

тация на политические институты, но невысок уровень индивидуальной активности граждан, к активистской, свидетельствующей о заинтересованности граждан в политическом участии в общественной жизни страны” [9, 325]. Конечно, такой переход будет непростым и длительным, поэтому перед азербайджанскими политологами стоит задача представить новую картину развития политической социализации, которая бы отвечала национальными особенностями и в то же время способствовала развитию демократического самосознания.

Безусловно важная роль в становлении президентской власти в Азербайджане принадлежала Гейдару Алиеву. Если взять за основу классическую типологию лидеров разработанную М. Вебером, то Г. Алиев олицетворял все три ипостаси лидерства. В качестве “традиционного” лидера он способствовал объединению людей и упрочению национального единства на принципах общности культуры, психологии, языка и т. д. Как “рационально-легальный” лидер осуществлял политическое единство государства и власти внутри страны и за ее пределами. Наконец, как “харизматический” лидер олицетворялся в сознании людей как конечная инстанция решения всех частных и общих проблем [3, 204].

Новой власти в лице Г. Алиева, который вернулся в Азербайджан в начале 1993 г., а уже 3 октября того же года был избран Президентом, удалось синтезировать в своих стратегических приоритетах как новые демократические ценности, так и взвешенную политику многосторонних внешнеполитических связей и союзов. 15 октября 2003 г. новым Президентом Азербайджана стал Ильхам Алиев, сын Г. Алиева, который в феврале 2004 г. в интервью газете “Известия” заявил, что будет “стремиться к тому, чтобы все принципы Гейдара Алиева продолжали воплощаться в жизнь” [10, 2].

В демократизации страны важную роль играет парламент. Что касается азербайджанского парламентаризма то путь его становления оказался еще более сложным и противоречивым. И это не удивительно, ибо рядом с сильной президентской властью Милли Меджлис не мог стать таким же полноценным самостоятельным органом власти.

История Милли Меджлиса начинается в ноябре 1991 г., когда А. Муталибов дал согласие на передачу полномочий Верховного Совета сформированному на его основе небольшому Милли Меджлису (Национальному собранию) из 50 человек, по 25 человек от депутатов, поддерживающих правительство, и от депутатов оппозиции [11, 235]. Основной миссией этого органа должна была стать подготовка досрочных выборов в полноценный парламент. Но первые выборы в Милли Меджлис состоялись лишь 12 ноября 1995 г., как равно и референдум по новой Конституции.

Согласно Конституции “законодательную власть в Азербайджанской Республике осуществляет Милли Меджлис” [8, 20], который состоит из 125 депутатов и депутаты которого избираются на основе мажоритарной избирательной системы (но на выборах 2000 г. пропорциональная система сохранилась) и срок полномочий которых пять лет.

Следующие выборы в Милли Меджлис состоялись 5 ноября 2000 г. и также как и на предыдущих большинство мест в парламенте получили депутаты, поддерживающие курс Г. Алиева.

12 декабря 1999 г. в Азербайджане прошли первые муниципальные выборы по мажоритарной системе, в которых приняли участие представители 30 партий и на которые пришло 52,6 % избирателей. Эти выборы засвидетельствовали, что становление местного самоуправления будет сложным и длительным процессом. Азербайджану еще предстоит усвоить “теорию и практику муниципального права” [12, 333].

Исполнительная власть на местах осуществляется главами исполнительной власти, которые “назначаются и освобождаются от должности Президентом Азер-

байджанской Республики” и который определяет их полномочия [8, 35]. Это также является свидетельством сильной президентской власти в стране.

Таким образом, новизна данной публикации состоит в том, что впервые в Украине делается попытка проанализировать специфику становления государственной власти в Азербайджане, которая состоит в том, что в системе государственной власти центральное место принадлежит институту президентства, что вызвано как реальностями политической жизни современного Азербайджана, так и традициями национальной политической культуры. Другие институты государственной власти проходят сложный путь своего становления и развития. При этом идет поиск такой модели политической системы, которая бы отвечала национальным особенностям и приближала страну к европейским демократическим ценностям.

Литература

1. Євтушенко Д. І. Трикутник інтересів України, Росії та Заходу на Каспії: шлях до співробітництва чи до конфронтації? // Записки історичного факультету. — Одеса, 2003. — Вип. 13. — С. 215-224; Кравченко С. Каспій — зона суперництва // Політика і час. — К., 2001. — № 11. — С. 52-55; Там само. Тривожні тенденції. Центральна Азія: виклики стабільності та проблеми регіональної безпеки // Політика і час. — 2003. — № 10. — С. 53-58; Маначинський О. Євразія: великий нафтовий пасьянс // Політика і час. — К., 1998. — № 4. — С. 30-40.
2. Алієв Талят Мусаїб оглу. (Надзвичайний і Повноважний Посол Азербайджанської Республіки в Україні). Період великого відродження. Становлення демократичної правової Азербайджанської держави // Політика і час. — 2003. — № 4. — С. 65-72; Там само. Дружба не знає кордонів // Політика і час. — 2001. — № 12. — С. 3-11. Гулієв Аріф Джаміль оглу. На шляху до демократичної, правової, світської держави // Політика і час. — 2001. — № 12. — С. 12-17.
3. Нахчиванлы А. Г. Этика и политика: история и современность. — Баку: Азербайджан Милли Энциклопедиясы, 2000. — 304 с.
4. Абасов Али. Ислам в современном Азербайджане: образы и реалии // Азербайджан и Россия: общества и государства / Отв. ред. и сост. Д. Е. Фурман. — М.: Летний сад, 2001. — С. 280-310.
5. Мусабеков Расим. Становление независимого Азербайджанского государства и этнические меньшинства // Азербайджан и Россия: общества и государства. — М.: Летний сад, 2001. — С. 337-362.
6. Фурман Дмитрий. Азербайджан и Россия. Введение // Азербайджан и Россия: общества и государства. — М.: Летний сад, 2001. — С. 3-10.
7. Азербайджан — В Совете Европы // Возрождение — XXI век. — № 1-2. — С. 179.
8. Конституция Азербайджанской республики. Принята 12 ноября 1995 года (С изменениями и дополнениями по 24 августа 2002 года). — На рус. языке. — Баку: “GANUN”, 2002. — 48 с.
9. Зульфалиева А. Взаимосвязь политической культуры и образования в Азербайджане на современном этапе // Azerbaijan ve tuasir dunya. — Bakı, 2002. — Səh. 327-330.
10. Алиев Ильхам. Каспий должен стать зоной мира // Известия. — 2004. — 3 февраля.
11. Кулиев Гасан. Трудная история Милли Меджлиса (Национального собрания) Азербайджана // Азербайджан и Россия: общества и государства. — М.: Летний сад, 2001. — С. 234-255.
12. Радковец Л. Комплексная отрасль местного самоуправления: практика Азербайджана // Azerbaijan ve tuasir dunya. — Bakı, 2002. — Səh. 330-333.

Н. О. Фролова, аспирантка

Одесский национальный университет,
Институт социальных наук, кафедра политологии,
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

ТРАНСФОРМАЦИЯ УКРАИНСКОГО ОБЩЕСТВА И КОНЦЕПЦИЯ СТРАТИФИКАЦИИ

Анализируются политические и социологические тенденции трансформации украинского общества, изучается также концепция стратификации, которая формируется и развивается в Украине вследствие этого процесса.

Ключевые слова: трансформация, стратификация, глобализация, модернизация, статусные позиции.

Основные тенденции, наблюдаемые в украинском социальном пространстве, нельзя рассматривать в отрыве от тенденций, проявляющихся в современном мире. Речь идет в первую очередь о таких всеобщих тенденциях и факторах, как глобализация мирового пространства, интеграция в сфере политики, экономики, информации, с одной стороны, и дезинтеграционные процессы — с другой. Глобализация социально-политических, социально-экономических и социокультурных процессов на данном этапе стала реальностью. Мировое сообщество сегодня превращается в единую глобальную систему, ибо все государства оказались в ситуации взаимозависимости; поэтому положение и судьба любого конкретного общества во многом зависит от его места в мировой системе. Парадокс конца XX — начала XXI вв. заключается в том, что наиболее развитые страны в состоянии “шока перед будущим” активно реализуют цивилизационные процессы интеграции, а развивающиеся, так называемые транзитивные, или трансформирующиеся постсоциалистические общества, переживая синдром “шока от прошлого”, пытаются резко изменить собственное настоящее, что ведет к нарастанию дезинтеграции. Это явление планетарного характера, и проявляется оно в различных формах и на различных уровнях: на уровне глобального общества в целом, региональных сообществ, локальных обществ и отдельных субъектов.

И в заголовке статьи, и при исследовании анализируемых в статье проблем, явлений, процессов активно используются встречающиеся в современной научной литературе общенаучные термины в *специфическом* — для *философии, социологии, политики* значении. Рассмотрим их.

1. **Трансформация** (лат. *transformacio*, позже итал. *transformare* — с общим значением *изменять*, позже *преобразовывать, превращать*) — сейчас социально-политическое пакетное понятие, используемое с 1950 — 1960-х для описания радикальных структурных перемен в обществе. В более узком смысле — обозначение процесса общественно-исторических перемен, осуществлявшихся в Центральной Европе с конца 1980-х — начала 1990-х, а позднее — в новых независимых государствах бывшего СССР.

Трансформация в политике выражает переход к качественно новому состоянию организации общества, осуществляющийся как результат нарастания удельного веса неравновесных и нелинейных отношений со своим окружением. Предполагает: отрицание существенных элементов прошлого и преодоление их, выдвижение новых целей и идеалов, определение способов и средств продвижения к ним.

Трансформация в философии — это перерождение, изменение [5, 1090].

Модернизация (фр. *modernization* — обновление) — придание чему-либо (институту, системе, организации и др.) современного облика; переделка, “перестройка” в соответствии с критериями и требованиями современности [1, 118].

2. *Стратификация* (от лат. *stratum* — *слой* и *facio* — *делаю*), одно из основных понятий буржуазной социологии, обозначает систему признаков и критериев социального расслоения, неравенства в обществе, социальную структуру общества.

Теория стратификации возникла в противовес марксистско-ленинской теории классов и классовой борьбы [2, 489]. В настоящее время термин, используемый для обозначения структурированного социального неравенства условий, при которых социальные группы имеют неравный доступ к таким благам, как деньги, власть, престиж, образование, информация, профессиональная карьера, самореализация и т. п. Таким образом, стратификация является важнейшей категорией макро-социологии, изучающей общество в целом, его стабильность и происходящие с ним изменения [1, 169].

Страта (от лат. *stratum* — первичное значение *слой, пласт*), термин который сейчас в буржуазной социологии обозначается социальное расслоение. В противоположность буржуазной концепции страт, марксистско-ленинская теория учитывает все элементы социального деления общества — классы, социальные слои, социальные группы и др [5, 1024].

Понятие *трансформация* часто употребляется для обозначения бурных процессов, протекающих ныне в бывших социалистических странах. Этим термином, как и термином *модернизация*, большинство исследователей стремится подчеркнуть неидеологизированный характер происходящих изменений, однако на деле оба понятия достаточно идеологизированы. Так, если для одних *трансформация* — это позитивный процесс, который следует всячески поддерживать, в результате которого вчерашние страны социализма должны вернуться в число эффективно развивающихся демократических гражданских обществ, то другие рассматривают ее как процесс негативный, разрушительный, навязанный извне (Западом) и приведший к коллапсу общественного и политического порядка, экономики и духовных основ этих обществ.

Разрушение социалистического порядка и радикальная деконструкция общественных основ делает *трансформацию* (как выход из нестабильного состояния) неизбежной, хотя направление отдельных видов движения к новому типу общественного устройства может быть необычным и спорным. В силу многообразия и особенностей процесса *трансформации*, охватившего политическую, экономическую, социальную и культурную сферы жизни общества Украины и стран Восточной и Центральной Европы, пока не представляется возможным рассмотреть и проанализировать этот процесс в целом с достаточной степенью глубины, и тем более, выявить его основную направленность. Вот почему широко распространенное видение *трансформации* “неизбежным возвратом к капитализму”, процессом создания общественных институтов и образа жизни, типичных для современных западных обществ, *представляется неравномерно суженным*. Это отнюдь не означает отрицания трансформации как совокупности преобразовательных социальных процессов в этих странах, что в долгосрочной перспективе приведет либо должно привести к созданию — в глобальном масштабе — “постсоциалистических” обществ.

Если рассматривать *трансформацию* как необходимый и неизбежный процесс, то очевидным становится отсутствие теоретически обоснованной и практически фундированной политики для политической, социальной, экономической реконструкции Украины, в силу чего этот процесс развивается стихийно, непоследовательно, даже иррационально.

Трансформация украинского общества серьезно сказалась на его политической и социальной структуре. Изменились отношения собственности и власти, перестраивается механизм *стратификации*, идет интенсивная смена элит. Украина находится в стадии перехода от постоталитаризма к политическому плюрализму и демократии, и от государственной административно-распределительной к частновладельческой рыночной экономике. И соответственно, изменяемыми переходными становятся критерии *стратификации*, процессы, изменения которых достаточно сложны, поскольку слои старых общественных и политических отношений опережают формирование новых.

Современная ситуация в Украине характеризуется резким ослаблением государственной власти. Напряженная борьба политических партий и группировок, не разработанность их конструктивных программ, утрата доверия народа к большинству политических институтов обуславливают быструю сменяемость политиков, нестабильность политической системы в целом [6, 17].

Сложившаяся в советское время *стратификация* правящего слоя по номенклатурному принципу находится “в состоянии полураспада” — ее остов еще сохраняется, но механизм воспроизводства разрушен. Система властных органов существенно перестроена — одни из них ликвидированы, другие только организованы, третьи принципиально изменили свои функции. В результате формально мы сегодня имеем новую систему высших государственных должностей. Обновился и персональный состав людей, занимающих эти должности; тем самым ранее замкнутый верхний слой общества приоткрылся для выходцев из других групп. На первый взгляд, прежней номенклатуры не стало, она исчезла, растворившись в других слоях общества, но в действительности она сохранилась. Продолжает существовать подавляющая часть как ранее утвержденных номенклатурных должностей, так и связанных с ними властно-распорядительных функций. Причем более половины номенклатурных должностей занимает прежняя политическая элита, реализующая модели управленческой деятельности, характерные для советской системы. Между членами бывшей номенклатуры поддерживаются устойчивые деловые связи, способствующие сохранению свойственного ей сословно-классового сознания [7, 14].

В целом структура украинского общества претерпела существенные изменения по сравнению с советским временем, но вместе с тем сохраняет многие его черты. Для ее существенной *трансформации* необходимо системное преобразование институтов собственности и власти, которое займет многие годы. Тем временем стратификация общества будет и далее терять жесткость и однозначность. Границы между группами и слоями общества постепенно “размываются” и будет возникать множество маргинальных групп с неопределенными или противоречивыми статусами. На первый взгляд, эта тенденция напоминает размывание социально-классовой структуры, которое наблюдается в современных обществах; но это сходство только формально.

Если рассматривать *трансформацию* только как необходимый и неизбежный процесс, то очевидным становится отсутствие теоретически обоснованной и практически фундированной политики по реконструкции Украины, в силу чего этот процесс развивается стихийно, непоследовательно. В последние годы в Украине фиксируется крайняя неустойчивость структуры трансформирующегося общества, ее аморфность, неопределенность. Новые формы дезинтеграции и дифференциации возникают на макроуровне и на уровне политических структур. Формируется новая система отношений *равенства/неравенства, интеграции/дезинтеграции* в социальном пространстве. Ныне отсутствуют сложившиеся массовые слои со своими осознанными интересами, политико-идеологическими ориентациями, общепринятыми правилами и стандартами.

Трансформация украинского общества с неизбежностью повлекла за собой не

стратификации в трансформирующемся обществе, так как реальные процессы (особенно связанные с властью или с получением доходов) сознательно искажаются, что существенно влияет на изучение действительной статусной иерархии. В этих условиях в качестве дополнительных критериев используется самооценка социального, политического и материального положения, так как субъективные восприятия индивидом и группой своего положения в иерархии общественной жизни весьма важно.

Рассмотрим проблемы, формирующиеся в иерархии общества. Они весьма противоречивы и неоднозначны. Прежде всего, возникает вопрос о существовании иерархии, поскольку любая вертикаль предполагает привилегированное, господствующее положение одних страт по отношению к другим. Социальная иерархия существует, и подтверждением этому служат механизмы функционирования стратификационных факторов. Различия в мере участия во властных структурах, в уровне самостоятельности труда, в объеме материального вознаграждения, престиже — все это позволяет “надстраивать” одни страты над другими.

Изучая стратификацию в условиях трансформации общества, необходимо уяснить взаимосвязь политического неравенства и социального перемещения. *Стратификация* рассматривается как различие между политически господствующими группами и массами. Для общества с развитыми политическими системами такое разделение считается нормальным. Поэтому в развитом обществе политическое, социальное неравенство, и социальное перемещение — аспекты, которые тесно взаимодействуют друг с другом: мобильность помогает циркуляции индивидов между правящим классом, элитой и низшим классом, пассивными подчиненными. Подчеркнем факторы, которые определяют неравенство в распределении основных общественных ресурсов: это *власть, богатство, социальный престиж*. Эти факторы являются составляющими *трех аспектов стратификации — политического, социального, экономического*. Они дают возможность объяснить соответствующие три источника политической власти.

Итак, **Во-первых**, стратификация объясняет понятие класс, которое отражает экономические различия между различными группами людей. Разделение общества на классы — связано с отношениями собственности на средства производства, которые определяют все остальные свойства класса.

Во-вторых, стратификация объясняет понятие статуса, который зависит от уважения и престижа социальной группы и индивида в обществе. Статус, определяет объективные возможности группы и индивида добиться успехов в жизни. Одновременно статус определяет субъективную оценку своего или чужого социального положения. То есть, важное значение имеет само отождествление и сопоставление своего положения и группы своей принадлежности с положением других социальных общностей, слоев, групп и индивидов.

В-третьих, классовые определения, оценка и статусные позиции являются источником власти. Источником власти, являются и институты, определяющие привязанности людей — политические партии, профессиональные союзы и т. д. властные и политические институты определяют третий аспект стратификации, выраженной понятием партия. В условиях трансформации политических, социальных и экономических институтов украинского общества особое значение приобретает проблема изменения процесса выработки политической стратегии, а также механизмов осуществления государственной политики [10, 35].

Система стратификации формируется на пересечении двух основных тенденций. Первая вызвана объективной потребностью индустриализации, а вторая обусловлена идеологией и политической властью. Господствующая идеология и олицетворяющие ее властные структуры акцентируют внимание на деятельности тех групп, которые в наибольшей мере выражает официальные ценности. Сюда относятся те группы, которые составляют ближайшее окружение и опору

власти. В эти группы входят руководители партий и правительства, высшие чиновники, деятели искусства и ученые, т. е. высшие слои интеллигенции. Они играют лидирующую, идеологическую и экономическую роль. Представители этих групп получили не только максимальный объем привилегий и наиболее высокий уровень престижа, но также власть.

Между статусом социальных слоев, групп и индивидов, определяющих отношения равенства, неравенства и политическими ресурсами, существуют различия. Распределения доходов, богатства, организационных позиций, распределение ресурсов, с помощью которых каждый индивид, общность или слой влияют на поведение других субъектов. В случае такого использования — ресурсы, средства власти становятся политическими ресурсами или средствами.

В обществе, где происходят трансформационные процессы, где рушатся старые стереотипы и возникают новые политические, социальные и экономические взгляды, интересы групп и общностей — **стратификация приобретает наибольшую актуальность для современного украинского общества.**

В украинском обществе, где происходят конфликтные ситуации, *состояние стратификации возникает из борьбы групп, конфликта их интересов.* Все это осложняет нормальное функционирование общества, т. е. создает стремление изменить существующий политический строй. Однако форма стратификации определяется той ролью, которую индивид и социальные группы выполняют в обществе, следовательно, этим обеспечивается оптимальное функционирование общества и его развитие.

Дальнейшее развитие *стратификационных процессов в украинском обществе, несомненно, будет сказываться на характере трансформации социальной структуры* и в значительной мере будет зависеть от скорости процессов политического и экономического реформирования, от социокультурных особенностей страны и их постсоветской специфики. Следовательно, **необходимо и далее изучать проблему трансформации украинского общества, а тем более концепцию стратификации, так как в будущем проблема стратификации будет играть важную роль в развитии Украины.**

Литература

1. Политологический словарь /Гл. ред. проф. В. И. Астахова, сост. М. И. Панова. — Х.: Прапор, 1997. — 1999 с.
2. Социологический словарь /Ин-т социологии РАН, Нац. общ. — научн. фонд; Научно-ред. совет: предс. В. С. Стешин. — М.: Мысль, 2001. — 692 с.
3. Краткий философский словарь /Гл. редакция: Г. Г. Кириленко, Е. В. Шевцов. — М.: Филол. о-во СЛОВО: Изд-во Эксмо, 2003. — 480 с.
4. Философский энциклопедический словарь /Гл. редакция: Т. Т. Власенко, Л. Ф. Ильичев, В. Д. Водник. — М.: Сов. энциклопедия, 1983. — 840 с.
5. Всемирная энциклопедия: Философия /Главн. научн. ред. и сост. С. И. Максимов. — М.: АСТ, МН.: Харвест, Современный литератор, 2001. — 1312 с.
6. Василина Е. М. Теория политической стратификации // *Общественные науки и современность.* — 1999. — №3. — С. 14-30.
7. Волович В., Макеев С. Социальная стратификация и политика // *Политическая мысль.* — 1995. — №1. — С. 10-18.
8. Иноземцев В. Л. Социальное неравенство как проблема становления постэкономического общества // *Полис.* — 1999. — №5. — С. 17-30.
9. Староверов В. И. Трансформация социальной структуры и стратификация общества // *Социологические исследования.* — 1998. — №4. — С. 138-145.
10. Лепехин В. А. Стратификация в современном обществе и новый средний класс // *Общественные науки и современность.* — 1998. — №4. — С. 30-45.

Н. О. Фролова

Одеський національний університет,
Інститут соціальних наук, кафедра політології,
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

ТРАНСФОРМАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ТА КОНЦЕПЦІЯ СТРАТИФІКАЦІЇ

РЕЗЮМЕ

Стратифікація — одна з основних категорій при науковому аналізі суспільства. Вона визначає сферу упорядкованих, взаємоврегульованих та взаємообумовлених зв'язків між елементами політичної структури, яка перебуває у постійному динамічному процесі.

Стратифікація суспільства виявляється *поліморфічно організованим об'єктом наукового дослідження*, сутність якого полягає у емпіричному становищі в суспільстві.

В українському суспільстві, де діють трансформаційні процеси, *стан політичної стратифікації виникає із боротьби груп, конфлікту їх інтересів*. Все це ускладнює нормальне функціонування суспільства, тоб то створює прагнення змінити існуючий політичний устрій країни.

Ключові слова: трансформація, стратифікація, глобалізація, модернізація, статусні позиції.

ритети. Тому, як і Володимир Мономах, закликали вміти вивчати й використовувати досвід інших, однак плекати мудрість свою. Шляхом до щастя русичі вважали пізнання істини, вищою формою благодаті — свободу, а критерієм щастя людини — щастя народу, держави.

У наступні століття українці знали освітянські концепції Руссо і Канта, Гумбольдта, Гердера і Юнга, Гельвеція, Коменського і Локка, Песталоцці і Монтесорі. Водночас вважали: перші вчителі людини — батьки, природа, мова, культура, а вони в кожного неповторні. Тому, наголошували Г. Сковорода, Т. Шевченко, М. Максимович, К. Ушинський, М. Грушевський, В. Вернадський, О. Кульчицький, М. Шлемкевич, Г. Ващенко, В. Сухомлинський — педагогіка, освіта також мають бути відповідними передовсім національним умовам Буття і Свідомості.

Григорій Сковорода вперше подивився на досконалість світу крізь гармонійність розвитку самої людини, її культуру, розумові і практичні здатності до праці. За “філософією серця” Памфіла Юркевича людина має сприймати навколишній світ, світ суспільного життя у формі своєрідного синтезу чуттєвого переживання, а ядром такого переживання є людське серце.

Людина, народ — це характер, що виявляється в меті, ідеалах та шляхах їх досягнення, бо, як наголошував Т. Шевченко, нація без характеру — кисіль, до того ж — занадто несмачний. Не тільки “Кобзарем”, а й “Букварем” Т. Шевченка, “Книгами Буття українського народу” М. Костомарова, “Історією України-Русі” М. Грушевського сформувався характер української людини та нації. “Українство — прогресивне, демократичне, соціальне українство, що є вираженням устремління свідомої частини українського суспільства, це не теорема, довільно вигадана якоюсь купкою людей, але органічний результат історичного процесу, логічний висновок із історичних умов українського життя і фактів його сучасних відносин” [8, 254].

З огляду на це й визначилося кредо: головна мета освіти — формування характерів людей і поколінь, яке досягається тільки синтезом виховання й навчання, патріотизму й професійності, багатовікового досвіду народів на ґрунті національної філософії, розуміння: кожна людина — неповторний світ, специфічно обдарована від природи.

“Історія Русів” повернула пам’ять епох і поколінь. Геніальний Тарас Шевченко скристалізував націю як самоусвідомлюючий свою сутність та історичну місію планетарно-космічний феномен. Для поета національна ідея має синтезований зміст: нація, все людство, Дух і Характер нації, своєрідність і універсальність, філософія серця й гранична напруга волі, закон і демократія, етика і краса, а як підсумок — універсальна єдність джерел людини і життєтворення. Всю Історію розвитку національної ідеї у ХХ ст. Можна висловити коротко словами Володимира Винниченка з праці “Відродження нації”: “мета: національність, засіб: державність...” [3, 254].

Наука доводить, що справжнє виховання є глибоко національним за сутністю, змістом і характером. Кожна нація, підкреслював А. Дістервег, має свої особливості, зумовлені природою й історією, свій національний дух. Вона живе лише одним національним життям, що зумовлюється вільним розвитком і діяльністю національного духу, національною самостійністю і свободою [12, 235]. К. Ушинський наголошував, що незважаючи на схожість педагогічних форм усіх європейських народів, у кожного з них свої особливі засоби досягнення цієї мети [19, 47].

Історія розвитку теоретичних засад українського національного виховання сягає корінням у глибину віків. Вона формувалася на ґрунті національних виховних традицій, поєднаних з досягненням української та європейської педагогічної науки. Важливим стимулом розвитку теорії і практики національної освіти і виховання стала поширена в Європі у кінці XVIII — на поч. XIX ст. *ідея про рівність усіх народів, про свободу та право на життя всіх людей*. Ця ідея викликала національні рухи, утворення об’єднань та організацій, котрі своєю метою вважали визволення і розвиток своїх націй.

В українське середовище проникає і знаходить відгук ідея народності. Розкриваючи її суть німецький філософ Й. Гердлер зауважував, що людська цивілізація існує не в загальних та універсальних, а *в конкретних національних виявах*; кожен культурний вияв має бути неповторним, але ця неповторність полягає у *своєрідності національної спільності й національної мови*. На думку О. Субтельного, концепція нації (національної свідомості), висунута інтелектуалами, являла собою цілком новий спосіб не лише тлумачення суспільства, а й впливу на його поведінку [18, 279–280].

Пробудження почуття своєї народності разом з історичною традицією стало джерелом українського національного відродження. Під впливом ідей народності в Галичині частина молодих представників греко-католицького духовенства стала свідомо виступати за права української народності (у Наддніпрянській Україні цю боротьбу на Лівобережжі очолювало дворянство козацького походження, а на Правобережжі — польсько-українське шляхетство), домагаючись пошанування її мови в письменстві і житті. Усвідомлення важливості своєї мови для народу спричинило загострення в першій половині XIX ст. питання щодо викладання в школах української мови та українською мовою. Це були перші кроки боротьби за національну освіту і виховання.

Історичні джерела засвідчують, що головною ознакою національної школи в той час було навчання рідною мовою. Галицькі педагоги і громадські діячі у своїх поглядах на національну школу поєднували українську мову навчання і приналежність її до греко-католицького обряду, а головною метою виховання, за висновком М. Возняка, було “затримання молоді при українській народності” [5, 47].

У другій половині XIX ст. на всіх українських землях активізуються наукові пошуки й напрацювання основ національної школи і виховання. Ідеї національного відродження українців стають визначальними у створенні шкіл, яка мала змінити існуючу структуру і відповідати не лише зростаючим проблемам практичного життя, а й національним інтересам українців.

Педагогіч, прогресивні діячі свого часу (Т. Шевченко, І. Франко, Леся Українка, В. Ільницький, О. Духнович, М. Драгоманов, П. Куліш, Г. Врецьона, В. Ільницький, К. Кахникевич, С. Томашівський, К. Ушинський та ін.) наголошували, що школа і виховання мають бути народними, ґрунтуватися на культурі народу, на власних національних основах [1, 214].

У боротьбі за національну школу включаються не лише окремі діячі, а й громадські організації (Кирило-Мефодіївське братство, Просвіта, Руське Товариство Педагогічне, громади та ін.), наукова інтелігенція, студенти. Наприклад, учні півдня України у вимогах щодо реформування школи наголошували, що вона повинна допомагати суспільству виліковуватися від космополітизму, *розвиваючи національні почуття юнацтва* завдяки вивченню рідної мови, вітчизняної літератури, географії та інших предметів.

Пріоритетним у діяльності школи визначалось національне виховання, а рідна мова — найважливішим його засобом. Національне виховання мало на меті плекатися національний характер, утверджувати національні чесноти, розвивати розум і волю учнів [6, 169–170]. Важливим наслідком творчих пошуків став висновок про те, що витoki наукової педагогіки треба шукати в народній педагогіці, у виховному досвіді і мудрості народу, і на цьому ґрунті будувати теорію освіти і виховання. Провідна роль у вихованні відводилась народознавству. Перша прикмета національної освіти, на думку І. Франка, знати своє найближче оточення, знати минуле і сучасне свого народу і відчувати себе живим і сповненим членом живого, свідомого і об’єднаного організму. Практична педагогічна діяльність переконала М. Драгоманова в потребі пильно студіювати теорію народного елементу в педагогіці, народну мову, словесність, історію [16, 157].

У цей період зміцнювались зв’язки між українцями Наддніпрянщини і Галичини.

Завдяки певним конституційним свободам і гарантіям Галичина ставала для всієї України осередком культурного і політичного руху. На галицькій ґрунті, галицьких відносинах, у галицьких виданнях, писав М. Грушевський, ставилися, випробовувалися й вирішувалися різні соціальні, політичні й національні питання. Через те галицькі відносини викликали інтерес серед свідоміших російських українців [9, 509]. Зацікавленість і допомога російських українців галичанам була як духовною, так і кадровою та матеріальною, що, на думку М. Грушевського, дуже зміцнило українське життя Галичини і багато йому дало для розвитку. Національні досягнення Галичини, підкреслював І. Лисяк-Рудницький, служили підбадьоренням і взірцем для наслідування українським патріотам під російським пануванням [16, 35].

Творчі пошуки галицьких педагогів другої половини ХІХ ст., об'єднаних Руським Товариством Педагогічним, увінчалися програмою розбудови національної освіти, яку було оприлюднено у відозві від 26 березня 1884 р. Народна школа, зазначалось в ній, має формувати чесних членів сім'ї і розумних громадян., вірних синів свого народу і Церкви та достойних громадян держави, а тому дбати про освіту молоді повинні сім'я, громада, народ, Церква і держава. Головним обов'язком школи визначено національне виховання, а метою — моральний, інтелектуальний і фізичний розвиток школярів, підготовка їх до хліборобства чи промислу [6, 50].

У працях педагогів і громадських діячів початку ХХ ст. (М. Грушевський, А. Артемович, М. Василенко, С. Васильченко, Б. Грінченко, О. Іванчук, І. Огієнко, С. Русова, І. Стешенко, С. Сірополко, Ф. Сушицький, П. Холодний, І. Юцишин та ін.) основоположними для національного виховання визнано принцип народності, народну філософію, національний дух і національні ідеали. Головною стає вимога націоналізації шкільництва, суть якої полягає в тому, щоб пристосувати школу до потреб української спільноти, її життя, завдань і обставин, бо тільки націоналізація школи в українських землях, на думку М. Грушевського, може дати українській людині підстави успішного культурного, суспільного й економічного розвитку [10, 2]. Б. Грінченко наголошував, що *в українців справа просвіти є разом і справою національного відродження* [7, 3].

Уперше в історії українського шкільництва І. Юцишин розробив цілісну концепцію національної школи у формі проекту закону про реформу освіти, де зазначав, що “народна школа має виховувати морально, розвивати національну свідомість дітей, їхній розум та довести їх до інтелектуального рівня, щоб вони зростали на позитивних членів рідного народу і держави” [19, 25].

Теоретичні здобутки українських педагогів було покладено в основу організації шкільництва в Українській Народній Республіці та Західноукраїнській Народній Республіці. Школа будувалася за такими принципами: по-перше, система освіти утворює одну школу, яка має один напрям і забезпечує вільний перехід учнів від нижчого до вищого ступеня. Ця школа є загальноосвітньою. По-друге, нова школа є національною. По-третє, школа є виховною. І нарешті школа є діяльною. До комісії, яка розробляла навчальні плани і програми, було залучено педагогів з усіх українських земель. Виховання стало основним завданням школи, а навчання розглядалося як засіб виховання. Школа повинна була розвивати в учнів національні та державницькі почуття і за своїм змістом *бути і національною, і державною*.

* * *

Зміни в Європі після першої світової війни спричинили організаційно-змістовну еволюцію шкільництва. Якщо на Сході Європи душею шкільного змісту стали соціально-класова освіта і виховання, то на Заході шкільні програми були пройняті ідеєю батьківщинознавства, тобто національна освіта і виховання були покликани формувати державно-національних активістів-патріотів.

Українські педагоги в Галичині (П. Біланюк, М. Галушинський, Ю. Дзерович, Б. Заклинський, О. Макарушка, Я. Кузьмів, В. Кузьмович, В. Пачовський, С. Русова, С. Сірополко, Я. Ярема та ін.) у цей період свою увагу також сконцентрували на створенні теоретичних засад національного шкільництва і національного виховання. Стрижнем їх розбудови визнано українознавство, культуру народу. Українознавство (не як окремий предмет, а як основа навчання загалом та осередок виховання) покликане відтворити повний образ українця, його погляди на життя і світ, мислення, психіку, світогляд, розвиток суспільного, господарського та політичного життя [4, 15].

Основна увага приділялася збереженню національної своєрідності та розвитку прагнення до організованого державного життя, що відбито у програмах навчання дітей української національності. На прикладах з історії минулого і сучасного вони мали усвідомити, *що жоден народ у світі не досягне поза державою найвищого розквіту*. Такий підхід відповідав загальноєвропейській тенденції ставити в основу виховання культ *Нації та Батьківщини* й об'єктивно впливав із становища українців та їх національного характеру.

На Першому Українському Педагогічному Конгресі у Львові (1935 р.) метою національного виховання української молоді визнано всебічну її підготовку до найвищого ідеалу нації, творчої участі в розбудові рідної духовної й матеріальної культури, а через неї — до участі в творенні вселюдської культури [17, 236].

Підсумуємо. 1. Отже, до другої світової війни національно-культурне відродження, ідея національної школи і виховання пройшли шлях від мовно-літературного етнографізму, парафіяльної школи і потреби затримати молодь при українській народності до ідеї політичної незалежності і системи шкільництва, побудованого на національних засадах, з метою виховання державно-національних активістів-патріотів.

2. Національний характер виховної роботи, на думку українських педагогів минулого, забезпечується залученням дітей з раннього віку через мову і культуру до духовного життя українців, вихованням у сім'ї і школі на народних традиціях, цілеспрямованим формуванням характеру учнів, спрямовуючи наукову педагогіку на здобутки народної, виховний досвід і мудрість народу, взаємодію всіх учасників виховного процесу.

3. Педагоги усіх українських земель поділяли думку (яка впливає з української ментальності) про те, що, виховуючи на національному ґрунті, потрібно забезпечувати *єдність національного і загальнолюдського*, вносити у громадянство *дух національної рівності, взаємодії толерантності і пошани*. Виховання має бути пройнятим національним духом не з позицій боротьби і ворожнечі до сусідів, а з *позицій любові до рідного краю*. Виховання з *позицій шовінізму і ненависті* до іншої народності чи релігії є руйнівною силою і *вбиває дитину морально*.

* * *

На Світовому Конгресі Вільних Українців, що відбувся у 1967 р., затверджено Українську Виховну Систему у вільному світі (доповідач Є. Жарський), основою якої є українська культура. Мета цієї системи — українська, національно зідентифікована людина, активний член української суспільності, всебічно розвинута, підготовлена до вимог життя і культурного довкілля, серед якого проживає, з настановою скрізь збагачувати духовні вартості українського народу [15, 45].

Думку про пріоритет виховання у навчально-виховному процесі школи продовжує розвивати Г. Ващенко, стверджуючи: “Ми мусимо будувати й організовувати свою національну школу, яка не лише давала б нашим дітям знання, а й виховувала їх відповідно до тих історичних завдань, що стоять перед нашим народом” [2, 112]. Мета виховання, на його погляд — сприяння досягненню основної мети на-

шого народу — виборювання для себе свободи. Найважливішою умовою цього є національна єдність і солідарність, усвідомлення того, що лише своя самостійна держава забезпечить добробут і високий культурний розвиток нації; ґрунтовна і досконала підготовка молоді до діяльності в усіх галузях духовної і матеріальної культури.

* * *

90-і роки позначені кардинальними суспільними змінами в Україні. Історія дала українцям шанс побудувати незалежну державу. Для цього мало декларувати, що “в єдності сила народу”. Стало необхідним підпорядкувати особисті, партійні, релігійні, майнові, класові та інші інтереси інтересам розбудови держави, об’єднати всі суспільні сили навколо державницької ідеї, спрямувати розум, почуття і волю, енергію народу на будівництво незалежної, самостійності України. Нова суспільна ситуація викликала творчу активність у напрацюванні теоретичних засад національного виховання і пошуках його мети. З’явилися наукові розвідки, проекти (всукраїнських і регіональних концепцій), наукові конференції.

Як засвідчено у державній національній програмі “Освіта” (Україна XXI століття) — головна мета національного виховання — набуття молодим поколінням соціального досвіду, успадкування духовних надбань українського народу, досягнення високої культури міжнаціональних взаємин, формування у молоді незалежно від національної приналежності особистісних рис громадян Української держави, розвинутої духовності, фізичної досконалості, моральної, художньо-естетичної, правової, трудової, екологічної культури [11, 15].

Проте слід уточнити й конкретизувати цю програму стосовно сьогодення, теперішнього історичного періоду.

1. Як і раніше, в сучасній ситуації головною метою національного виховання має бути сприяння розбудові незалежної Української держави як найвищого ідеалу нації.

2. Тому поділяємо думку авторів книжки “Етнонаціональний розвиток України”, що метою національного виховання має бути утвердження у свідомості нації, народу етнічної (національної), культурної, мовної єдності, своєї національної неповторності, вагомості [14, 670]. Водночас вважаємо, що це лише частина загальної мети.

3. Не менш важливо готувати молодь до практичної діяльності у справі розбудови держави. Отже, мета національного виховання на сучасному етапі, на нашу думку, це: утвердження у свідомості молоді національної, культурної, мовної єдності, національної окремішності і неповторності, розуміння важливості для розвитку нації власної держави і розбудови її.

4. Фундаментом організації виховання молоді має стати *українознавство* як методологія опанування соціального досвіду крізь призму української ментальності, етнопсихології, етноїсторії тощо. Педагогічна наука і практика повинні визначити найважливіші моральні якості і риси особливості, які слід розвивати з позиції національно-культурних і суспільних, та розробити таку програму виховання, що давала б змогу їх формувати.

5. Реалізація поставленої мети сприятиме формуванню повноцінної особистості з національним характером і способом мислення, яка цінує свою громадську, національну та особисту гідність і честь.

6. Цілеспрямований вплив на розум, почуття і волю молоді, виховання національної свідомості і самосвідомості, формування національного типу особистості забезпечать духовну єдність поколінь, наступність національної культури і безсмертя нації.

Література

1. Антонович В. Про козацькі часи на Україні. — Київ, 1991.
2. Ващенко Г. Виховання волі і характеру. — Боффало — Мюнхен, 1957.
3. Винниченко В. Відродження нації. — Київ — Відень, 1920. — Ч. 1.
4. Велигорський І. Українознавство // Українська школа. — 1934.
5. Возняк М. Як пробудилось народне життя в Галичині за Австрії. — Львів, 1924.
6. Врецьона Г. Новомодний основи виховання // Школьна часопись. — Чернівці. — 1886. — С. 19-20.
7. Грінченко Б. Перед широким світом. — Київ, 1907.
8. Грушевський М. С. Історія України. — Київ: Освіта, 1992.
9. Грушевський М. Ілюстрована історія України. — Київ, 1990.
10. Грушевський М. Наша школа // Наша школа. — Чернівці, 1909. — С. I-II.
11. Державна національна програма "Освіта" (Україна ХХІ століття). — Київ, 1994.
12. Дистервег А. Три заметки о педагогике и стремлении учителей // Избранные педагогические сочинения. — Москва, 1956.
13. Драгоманов М. П. Літературно-публіцистичні праці: У 2-х т. Т. 2. — Київ, 1970.
14. Етно-національний розвиток України. — Київ, 1993.
15. Жарський Е. Історія виховання // Мандрівець. — 1992. — №2.
16. Лисяк-Рудницький І. Нариси з історії нової України. — Львів, 1991.
17. Перший Український Педагогічний Конгрес. 1935. — Львів, 1938.
18. Субтельний О. Україна: історія. — Київ, 1993.
19. Ушинський К. Про народність у громадському вихованні // Вибрані педагогічні твори. — Т. I. — Київ, 1983.

Т. И. Ткаченко

Одесский национальный университет им. И. И. Мечникова,
кафедра общеправовых дисциплин и международного права,
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

УКРАИНСКАЯ НАЦИОНАЛЬНАЯ ИДЕЯ В СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ

РЕЗЮМЕ

Главной целью национального воспитания на современном этапе развития государства Украины, думаем, является приобретение молодым поколением исторического и социального опыта, унаследование достижений украинского народа, которые столетиями развиваются в потоке мировой цивилизации и культуры, которые являются органической частью человечества; а также — развитие личностных качеств гражданина государства, формирование межнациональных отношений.

Ключевые слова: украинская национальная идея, учебно-воспитательный процесс, украинское национальное возрождение, межнациональные отношения.

льної частини кримінального права, зокрема, склад злочину, елементи складу, намагається вирішити, коли знищення або пошкодження є наслідком скоєного злочину, а коли елементом об'єктивної сторони [4]. Вказані дослідження і публікації започаткували розв'язання порушених проблем.

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми. Зазначені автори не систематизували належним чином проблеми, що виникають при кваліфікації такого некорисливого злочину проти власності, як знищення або пошкодження майна. Не були досліджені проблеми кваліфікації, пов'язані з існуванням злочинів, що містять у своєму складі знищення або пошкодження майна як форму об'єктивної сторони.

Цілі статті (постановка завдання). Стаття має виявити й систематизувати проблеми кваліфікації некорисливих злочинів проти власності, дослідити їх, запропонувати шляхи їх вирішення, враховуючи положення діючого Кримінального кодексу України.

У системі злочинів проти власності істотне місце посідають так звані *некорисливі злочини*. На перший погляд, ці злочини скоюються значно рідше і при їх кваліфікації не виникає труднощів, у порівнянні зі корисливими, особливо викраденнями. Тому вченими не приділяється достатньої уваги суспільно небезпечному знищенню чи пошкодженню майна. Але, як зазначається, не слід легковажно ставитися до таких злочинів проти власності (адже вони загрожують охороні відносин власності, становлять небезпеку для власників майна), і при їх кваліфікації можуть виникнути певні проблеми. Дослідження й детальне систематизування існуючих проблем кваліфікації знищення або пошкодження майна допоможе, на нашу думку, запобігати помилок при кваліфікації таких злочинів у майбутньому і в практичній роботі юристів.

Усю сукупність труднощів, що виникають при кваліфікації некорисливих злочинів проти власності можна поділити *на три групи*. *Перша група проблем* пов'язана з тим, що Кримінальним кодексом України (далі КК України) передбачено ряд злочинів, складі яких ідентичні складам статей 194, 196 КК України, і які є спеціальними по відношенню до них, оскільки встановлюють відповідальність за злочинне посягання на спеціальний предмет (вид майна). Такі спеціальні види знищення або пошкодження чужого майна передбачені іншими статтями Особливої частини КК України.

До другої групи проблем можна віднести такі, що виникають у зв'язку з існуванням ряду злочинів, котрі містять у своєму складі знищення або пошкодження майна як форму об'єктивної сторони, а саме — дію або, як зазначають деякі вчені, — основний спосіб або один з можливих способів скоєння злочину [1, 167-168].

Третя група проблем при кваліфікації знищення або пошкодження майна пов'язана з тим, що інколи знищення або пошкодження майна є наслідком скоєного суспільно небезпечного діяння.

Розглянемо докладніше названі групи

І. При кваліфікації злочину, передбаченого ст. 194 КК України, слід враховувати, що Кримінальний кодекс України **вміщує близько двох десятків статей**, котрі передбачають умисне чи необережне знищення або пошкодження конкретно значених у диспозиції статті предметів (майна). Зокрема, це пошкодження чи зруйнування релігійної споруди або культового будинку (ст. 178 КК України), знищення релігійних святинь (ст. 179 КК України), знищення майна, документів суб'єкта господарської діяльності у разі банкрутства (ст. 221 КК України), знищення або пошкодження лісових масивів (ст. 245 КК України), незаконна порубка лісу (ст. 246 КК України), умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду (ст. 252 КК України), незаконне знищення радіоактивних матеріалів (ст. 265 КК України), руйнування або пошкодження шляхів сполучення, засобів зв'язку, транспортних засобів (ст.

277 КК України), пошкодження об'єктів магістральних нафто-, газо- та нафтопродуктопроводів (ст. 292 КК України), нищення, руйнування чи псування пам'яток історії або культури (ст. 298 КК України), умисне знищення або пошкодження майна працівника правоохоронного органу (ст. 347 КК України), умисне знищення або пошкодження майна службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок (ст. 352 КК України), умисне знищення, пошкодження офіційних документів, штампів, печаток (ст. 357 КК України), умисне пошкодження ліній зв'язку (ст. 360 КК України), умисне знищення або пошкодження майна судді, народно-го засідателя чи присяжного (ст. 378 КК України), умисне знищення або пошкодження майна захисника чи представника особи (ст. 399 КК України), умисне знищення або пошкодження військового майна (ст. 411 КК України), необережне знищення або пошкодження військового майна (ст. 412 КК України) тощо [6; 131].

Загальною ознакою цих злочинів є те, що предметом їх виступає майно, що має вартість, ціну і знищення або пошкодження такого майна завдає його власнику матеріальної шкоди. Основною ознакою, що відрізняє вказані злочини, є властивість і призначення предмета, який піддано з боку винного злочинній дії.

Законодавець визнав за необхідне сформувати вказані спеціальні склади злочинів знищення, пошкодження, руйнування, виходячи, ймовірно, з міркувань, що, посягаючи таким чином на це (спеціальне) майно, злочинець порушує вже не стільки відносини власності, скільки інші суспільні відносини, і в цьому, так би мовити, — “найбільша” небезпека таких діянь. Зокрема, це відносини з охорони довкілля, з охорони безпеки руху та експлуатації транспорту, встановленого порядку несення військової служби, з охорони встановленого порядку здійснення правосуддя і т. ін.. Так, небезпека руйнування або пошкодження, наприклад, шляхів сполучення й транспортних засобів визначається не стільки майновою шкодою (що властиве злочину проти власності, передбаченого ст. 194 КК України), а, головним чином, загрозою суспільної небезпеки для людей і майна, котра міститься вже в самому факті руйнування або пошкодження спеціальних предметів; і розмір заподіяної шкоди вже не має значення. У зв'язку з цим потрібно визнати, що у таких злочинів інший родовий об'єкт. Таким чином, по відношенню до ст. 194 КК України вказані норми є спеціальними, і тому, за правилами конкуренції, при кваліфікації витісняють загальну норму.

Але потрібно підкреслити, що за певних обставин знищення або пошкодження спеціального майна все ж має додатково кваліфікуватися за ст. 194 або 196. Наприклад, коли знищення або пошкодження здійснюється шляхом підпалу, вибуху чи іншим загально-небезпечним способом і такий спосіб не передбачено як кваліфікуючу ознаку знищення або пошкодження такого майна. Якщо ж зазначені способи визначено законом обтяжуючою знищення або пошкодження спеціального виду майна обставиною, то вчинене слід кваліфікувати лише за тією статтею КК України, котра передбачає відповідальність за його знищення або пошкодження.

У ряді випадків умисне знищення або пошкодження спеціального виду майна слід розглядати як злочин проти власності і кваліфікувати тільки за ст. 194. Деякі вчені, зокрема Мельник М. І., Хавронюк М. І., вказують, що таку правову оцінку вчинене має отримувати тоді, коли відсутні певні ознаки (спеціальна мета, наслідки тощо), з котрими закон пов'язує наявність спеціального складу знищення або пошкодження майна. Так, умисне руйнування або пошкодження шляхів сполучення, споруд на них, рухомого складу залізниці або суден, засобів зв'язку чи сигналізації, якщо воно не спричинило і не могло спричинити аварію поїзда чи судна, не порушило нормальну роботу транспорту, не створило небезпеки для життя людей чи настання інших тяжких наслідків, слід кваліфікувати не за ст. 277, а за ст. 194 (за умови, що воно заподіяло шкоду у великих розмірах). За ст. 194 (за тієї ж умови), а не за ст. 360, має кваліфікуватися умисне пошкодження кабельної, радіорелейної, повітряної лінії зв'язку, проводового мовлення або споруди чи обладнан-

ня, які входять до їх складу, якщо воно не спричинило тимчасового припинення зв'язку [2, 447].

II. **Знищення або пошкодження майна** у ряді передбачених законодавцем злочинів **виступає як основний або як один з можливих способів** скоєння іншого злочину. Це стосується насамперед наступних злочинів: диверсія (ст. 113 КК України), бандитизм (ст. 257 КК України), масові заворушення (ст. 294 КК України), хуліганство (ст. 296 КК України), наруга над могилою (ст. 297 КК України), наруга над державними символами (ст. 338 КК України). Вказані злочини часто супроводжуються знищенням або пошкодженням майна.

Особливий інтерес викликає суміжність складу злочину, передбаченого ст. 194 (знищення або пошкодження майна) з хуліганством. Досить часто хуліганські дії пов'язані з руйнуванням, пошкодженням або знищенням майна. Основне питання, що виникає у зв'язку з цим, — зберігає чи втрачає при цьому знищення або пошкодження майна значення **самостійного складу**? І як слід кваліфікувати дії, коли з хуліганських мотивів пошкоджено майно, і заподіяно власнику шкоду у великих розмірах?

До прийняття Кримінального кодексу України 2001 року КК України 1960 року, в залежності від форми власності, формулював два окремих складу злочинів: знищення або пошкодження державного чи колективного майна (ст. 89 КК України) і знищення або пошкодження особистого майна громадян (ст. 145 КК України). Вважаючи, мабуть, знищення або пошкодження державного чи колективного майна більш суспільно небезпечними, ніж індивідуального майна, законодавець вказав, що відповідальність за знищення або пошкодження індивідуального майна настає лише при заподіянні значної шкоди потерпілому. Що ж до державного чи колективного майна, то такої вказівки в диспозиції статті не було. В таких умовах юристи по-різному вирішували названу вище проблему. Деякі (Чхиквадзе В. М.) вважали, що, якщо в діях особи вбачається, окрім хуліганства, ще й склад знищення або пошкодження майна, й кваліфікувати такі дії слід за двома самостійними складами [3, 11].

Інші (Трайнін А. М.) вказували, що, якщо закон не передбачає ту чи іншу дію як ознаку об'єктивної сторони (спосіб скоєння) іншого злочину, її не можна кваліфікувати за даним складом, а лише як самостійний злочин [4, 209].

Дехто (Волков Б. С.) схилились до того, що провідне значення при цьому має юридична природа злочину [5, 79]. Якщо злочинець грубо порушив громадський порядок з мотивів явної неповаги до суспільства, що супроводжувалось особливою зухвалістю чи винятковим цинізмом і при цьому ще й знищив або пошкодив майно, то це слід кваліфікувати тільки як хуліганство.

На нашу думку, слід враховувати як юридичну природу скоєного злочину, так і розмір заподіяної шкоди. КК України 2001 р. вміщує єдину статтю відносно всіх форм власності — ст. 194, котра передбачає відповідальність за знищення або пошкодження майна за умови заподіяння шкоди у великих розмірах.

Враховуючи це, виходить, якщо майно було знищено або пошкоджено з хуліганських мотивів і це заподіяло шкоду не у великих розмірах, то такі дії кваліфікуються за ст. 296. Виникає питання: а якщо ж шкоду заподіяно у великих розмірах, кваліфікувати слід за сукупністю злочинів? Адже в таких діях уже вбачається формула знищення або пошкодження як самостійного складу злочину. Окрім того, *що є шкодою у великих розмірах?* На це питання, ймовірно, відповідь практика. Такого у кримінальному праві України бути не повинно. Законодавець на зразок примітки до ст. 185 КК України повинен встановити і сформулювати межі великого розміру шкоди. На наш погляд, можливо доповнити примітку до ст. 185 пунктом 5, котрий встановив би умови, за яких *розмір заподіяної знищенням або пошкодженням майна шкоди вважається великим*.

Знищення або пошкодження майна не згадується в законі у якості елемента

складу хуліганства. Але це не означає, що знищення або пошкодження не може бути ознакою об'єктивної сторони. Насильство над особистістю також не згадується в кримінальному законі в якості складового елемента хуліганства, однак судова практика кваліфікує нанесення з хуліганських мотивів побоїв або тілесних ушкоджень (окрім тяжких) тільки як хуліганство [5, 78].

Визнання тієї чи іншої дії способом скоєння злочину залежить, на наш погляд, не лише від того, чи є пряма вказівка законодавця на певну дію як на ознаку об'єктивної сторони, але й від юридичної природи злочину, від умислу винного, а також від розміру заподіяної шкоди.

Таким чином, вирішуючи дану проблему кваліфікації аналізованого злочину, слід враховувати провідне значення все ж таки розміру заподіяної шкоди. Знищення або пошкодження майна може бути визнане елементом об'єктивної сторони — способом скоєння — іншого злочину (у тому числі хуліганства, масових заворушень, диверсії тощо) тільки у тому випадку, якщо розмір заподіяної шкоди не є великим. Якщо ж розмір шкоди є великим, то кваліфікувати такі діяння слід додатково за ст. 194 КК України.

III. Розглядаючи третю групу проблем, звернімо увагу на суміжність знищення або пошкодження майна і порушення правил безпеки руху або експлуатації транспорту. Частина друга ст. 276 КК України передбачає як наслідок і як кваліфікуючу ознаку заподіяння потерпілому великої матеріальної шкоди, тобто знищення або пошкодження майна потерпілого.

Відмінність між даними складами, вбачається, перш за все, у об'єкті злочину. Об'єктом ст. ст. 194, 196 є відносини охорони власності, а об'єктом ст. 276 є відносини з охорони безпеки руху та експлуатації транспорту. Відмінність об'єктів обумовлює також і відмінність інших елементів складу, що характеризують суб'єкт і об'єктивну сторону цих злочинів.

Коло суб'єктів за ст. 276 обмежений. Ним може бути лише працівник залізничного, водного або повітряного транспорту. Суб'єктом ст. ст. 194, 196 КК України може бути будь-яка фізична осудна особа. Звідси випливає: якщо руйнування, загибель, пошкодження, знищення майна настає з вини осіб, що не є працівниками транспорту, то відповідальність настає не за ст. 276 КК України, а, власне, за знищення або пошкодження майна як такого.

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 276 КК є порушення працівниками транспорту правил, установлених для безпечної роботи транспорту. Отже, ст. 276 охоплює такі випадки знищення або пошкодження майна, коли вони є наслідками порушення працівниками транспорту правил, установлених для безпечної і правильної роботи транспорту. Якщо знищення або пошкодження майна настало не з вище вказаної причини, а в результаті недодержання правил по охороні майна, то кримінальна відповідальність не може наступити за порушення правил безпеки руху або експлуатації транспорту і такий злочин має кваліфікуватись за ст. 194 або 196 КК України.

Отже, кваліфікуючи знищення або пошкодження майна, завжди слід пам'ятати про родовий об'єкт і, ставлячи собі запитання: на що в цілому посягає скоєний злочин, в чому його суспільна небезпека?, рухатися від загального до конкретного, а не навпаки. Це допоможе правильно кваліфікувати скоєне. Правильне розв'язання проаналізованих у статті проблем має велике як теоретичне, так і практичне значення.

У подальшому, в результаті правозастосовчої практики вченими будуть виявлені нові проблеми кваліфікації знищення або пошкодження майна і запропоновані нові шляхи їх вирішення. Але, здається, подана у даній роботі система проблем, що виникають при кваліфікації некорисливих злочинів проти власності та запропоновані способи вирішення цих проблем допоможе в подальшому уникати їх і досліджувати проблеми теорії і практики науки кримінального права у даному напрямку.

Література

1. Матышевский П. С. Преступления против собственности и смежные с ними преступления. — К.: Юринком, 1996. — 240 с.
2. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 05. 04. 2001р. / За ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. — К.: Каннон, А. С. К., 2002. — 1104 с.
3. Чхиквадзе В. М. Хулиганство. — М.: Юридическое издательство НКЮ СССР, 1939. — 24 с.
4. Трайнин А. Н. Состав преступления по советскому уголовному праву. — М.: Государственное издательство юридической литературы, 1951. — 388 с.
5. Волков Б. С. Ответственность за уничтожение и повреждение имущества по советскому уголовному праву. — Казань: Издательство Казанского университета, 1961. — 91 с.
6. Кримінальний кодекс України. Офіційне видання. Прийнятий 05 квітня 2001 року, № 2341-III. // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 25-26. — Ст. 131.
7. Постанова Пленуму Верховного Суду України № 1 від 01 квітня 1994 р. “Про судову практику в справах про злочини проти життя і здоров’я людини”// Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних та цивільних справах: Бюлетень законодавства і юридичної практики України. — Київ, 1995. — № 1. — С. 86.

Е. Г. Боровикова, студентка

Одесский национальный университет им. И. И. Мечникова,
кафедра уголовного права, уголовного процесса и криминалистики,
Французский бульвар, 24/26, г. Одесса, 65058, Украина

ПРОБЛЕМЫ КВАЛИФИКАЦИИ НЕКОТОРЫХ НЕКОРЫСТНЫХ ПРЕСТУПЛЕНИЙ ПРОТИВ СОБСТВЕННОСТИ

РЕЗЮМЕ

При квалификации уничтожения или повреждения имущества возникает множество проблем. Некоторые из них освещены в данной работе. Важно при квалификации всегда обращать внимание на объект преступного посягательства. Кроме того, следует разграничивать, когда уничтожение и повреждение выступает в качестве последствий общественно-опасных деяний и когда в качестве самого деяния или способа совершения преступления.

Ключевые слова: преступление, уничтожение, повреждение, имущество, квалификация.

О. В. Нарожна, студентка VI курсу економіко-правового факультету

Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова,
кафедра кримінального права, кримінального процесу та криміналістики,
Французький бульвар, 24/26, Одеса, 65058, Україна

ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ПОРУШЕННЯ СТАТУТНИХ ПРАВИЛ ВЗАЄМОВІДНОСИН МІЖ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМИ

Згуртованість військових колективів, створення в них доброзичливої атмосфери, підтримання твердих статутних взаємовідносин — необхідна умова забезпечення постійної боєздатності та боєготовності військ. Порухнення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями завдають шкоду військовому правопорядку, здоров'ю, честі та гідності військовослужбовців. У статті проаналізовано проблему нестатутних взаємовідносин у кримінально-правовому та кримінологічному аспекті.

Ключові слова: військовослужбовець, Збройні Сили України, нестатутні взаємовідносини (“дідівщина”), склад злочину, кримінальна відповідальність, причини та попередження.

Збройні Сили України створено 6 грудня 1991 року у відповідності до прийнятих Верховною Радою України державних актів — “Декларації про державний суверенітет України” від 16 липня 1990 року та “Акту проголошення незалежності України” від 24 серпня 1996 року. Як бачимо, ця важлива державна інституція юридично нова, проте вона фактично трансформувалась з частин і військових округів Радянської армії, які на час референдуму 1 грудня 1991 року були розташовані на території України.

Згідно зі статтею 65 Конституції України, захист Вітчизни, її незалежності та територіальної цілісності є обов'язком громадян України. При цьому, відповідно до статті 2 Закону України “Про загальний військовий обов'язок та військову службу” в редакції від 18 червня 1999 року, військова служба в Збройних Силах України та інших військових формуваннях є державною службою особливого характеру, яка полягає у професійній діяльності громадян України, які придатні до неї за станом здоров'я і віком. Така професійна діяльність громадян безумовно залежить від їх зібраності, самосвідомості та організованості, здатності неухильно дотримуватись порядку і правил, встановлених законами України та статутами Збройних Сил України. Всі ці якості можна визначити як дисциплінованість. Військова дисципліна має дуже велике значення для підтримання життєздатності та боєготовності військ. Саме тому військові статuti та Кримінальний кодекс України передбачають за її порушення певну відповідальність. Визначення виду відповідальності — дисциплінарна чи кримінальна — залежить від характеру правопорушення та ступеня його суспільної небезпеки.

Небезпечна поведінка, порушення військової дисципліни, на жаль, є досить поширеним явищем серед військовослужбовців. Президент України Л. Д. Кучма, виступаючи на розширеному засіданні колегії Міністерства Оборони, підкреслив: “Дисципліна — це свята святих армії. А про нинішній її стан свідчать: високий рівень смертей, які дуже часто видаються за нещасні випадки; масове поширення дикості та варварства у стосунках між військовослужбовцями, які обтічно імену-

ються нестатутними відносинами; наростаючий вал злочинності у Збройних Силах. Статистика...вражаюча: за десять місяців три тисячі злочинів” [1, 4].

Однією з найбільш серйозних та актуальних проблем у сучасних Збройних Силах залишається порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями при відсутності між ними відносин підлеглості (так звана “дідівщина”). Можна відзначити, що за суспільним інтересом і увагою, кількістю публікацій і гостротою полеміки ця проблема перебільшилася навіть такі першорядні питання, як соціальна захищеність військовослужбовців та членів їх сімей, зниження престижу їх професії, труднощі призову і комплектування Збройних Сил, боєздатність армії тощо.

Цю проблему вивчають науковці та практики з різних точок зору. Наприклад, погляд з боку фахівців кримінального права (В. Бондарев, М. Карпенко) свідчить, що порушення правил взаємовідносин між військовослужбовцями при відсутності між ними взаємовідносин підлеглості за своєю природою є своєрідним проявом насильницької злочинності, додатковим, хоча і більш соціально значущим об’єктом посягання якої є людина, її життя, здоров’я, честь і гідність, недоторканність і безпека [2, 41].

З погляду кримінології (І. Мацкевич, В. Емінов) побачимо, що є підстави вважати “дідівщину” стійким соціально-негативним проявом кримінального характеру, який засновано на негативних традиціях армійської дійсності, що походять з історичного минулого, і які пов’язані зі знуцанням, насильництвом одного військовослужбовця над іншим з метою підкорити його своєму впливу з тим, щоб здійснювати у його відношенні протиправні насильницькі дії корисливої спрямованості [3, 82].

Що стосується криміналістики (А. Іщенко, В. Давиденко), то можемо зазначити, що “сьогодні в жодному підручнику з криміналістики не існує спеціального розділу, присвяченого методиці розслідування військових злочинів, зокрема нестатутних взаємовідносин між військовослужбовцями” [4, 70].

Отже, як бачимо, наукове осмислення цієї проблеми виявляє багато невизначених питань, особливо у криміналістиці. Мета нашої статті: запропонувати можливі шляхи розв’язання такої проблеми, як порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності між ними відносин підлеглості у кримінально-правовому та кримінологічному аспекті. Ст. 406 Кримінального кодексу України закріплює кримінальну відповідальність за порушення таких статутних правил взаємовідносин, коли сторонами конфлікту є військовослужбовці, які не знаходяться між собою у відносинах підлеглості. Крім того, ст. 406 КК України охоплює не всі випадки нестатутних взаємовідносин, а лише ті, які пов’язані з приниженням честі і гідності чи знуцанням над потерпілим або сполучені з насильством.

Приниження честі і гідності полягає у скоєнні щодо потепілого дій, несумісних з його моральними якостями. Це може бути, наприклад, примус до виконання замість себе господарських робіт або інших службових обов’язків, відбирання їжі та особистих речей. Честь — це моральна репутація (оцінка), яка визначається на підставі конкретного становища особи в суспільстві. В ній відображається те, як індивід виконує свої громадянські, професійні, трудові, сімейні та інші обов’язки [5, 11]. Гідність позначає цінність особи як представника людського роду, держави, народу, професії, сім’ї, виробничого колективу, організації, а також сукупність суспільно корисних якостей (працелюбство, суспільна активність) [6, 4-5]. Знуцання припускає спонукання потерпілого до скоєння болісних для нього дій: непосильне віджимання від підлоги, біг у протигазі, вживання в їжу кухонних відходів, перебування без сну тощо. Насильство представляє собою фізичний вплив на потерпілого, який не є побоями і не пов’язаний з причиненням тілесних ушкоджень [7, 852]. Порушення статутних правил військових взаємовідносин може бути сполучене зі скоєнням інших злочинів, наприклад, розкраданням чи умисним знищенням осо-

бистого майна, насильницькими діями сексуального характеру тощо. У цьому випадку скоєне кваліфікується за сукупністю злочинів, передбаченого ст. 406 КК України, і іншого злочину.

Поняття “дідівщина” прийнято вживати у повсякденному значенні (спілкуванні) і засобах масової інформації. Під ним розуміються негативні нестатутні взаємовідносини, які не пов’язані з підлеглистю між військовослужбовцями. Як правило, до “дідівщини” схильні антисупільно орієнтовані військовослужбовці, які перебувають в армії на другому році служби. Вони скоюють насильство, глузлення, знущання та інші форми приниження честі і гідності особи солдат на першому році служби. Вперше Кримінальний кодекс України 2001 року передбачив кримінальну відповідальність за таке діяння.

Порушення статутних правил взаємовідносин утворює злочин, передбачений ст. 406 КК, лише за умови, якщо вказані дії винного посягають на порядок проходження військової служби. Це можливо у випадку дій, що скоєні по відношенню до потерпілого у зв’язку з виконанням ним обов’язків військової служби; дій, скоєних хоч і не у зв’язку зі службовими обов’язками, але під час їх виконання; а також у зв’язку з так званим “казарменим хуліганством” (грубе порушення військового порядку).

При вивченні складу злочину, передбаченого ст. 406 КК України, необхідно відмітити, що *суб’єктами* тут можуть бути лише такі військовослужбовці, які не знаходяться з потерпілим (теж військовослужбовцем) у відносинах підлеглисті.

Об’єктом злочину є порядок взаємовідносин між військовослужбовцями, які не знаходяться у відносинах підлеглисті, а також їх честь та гідність. *Об’єктивна сторона* злочину виражається в приниженні честі та гідності, тобто вона охоплює ті випадки нестатутних взаємовідносин, які пов’язані з глузленням над потерпілим чи скоєним по відношенню до нього насильством.

Суб’єктивна сторона даного злочину характеризується, як правило, прямим умислом.

Судова статистика свідчить, що кількість засуджених за злочини, передбачених ст. 238 КК України (в ред. 1960 р.) все ж зменшується (так, в 1996 р. було засуджено за цією статтею 423 особи, 1997 р. — 398 осіб, 1998 р. — 367 осіб, 1999 р. — вже 186 осіб, у 2000 р. порівняно з попереднім роком кількість засуджених зменшилась на 22 %). Одночасно слід зауважити, що ці показники змінюються в умовах скорочення чисельності Збройних Сил України, а тому питома вага цих злочинних проявів у співвідношенні до фактичної чисельності особового складу залишається високою.

Зазначимо, що у системі заходів, які приймаються нашою державою в боротьбі зі злочинами взагалі, у тому числі з військовими, найважливішою мірою не є кримінальне покарання, що застосовується до злочинців. Основні зусилля спрямовуються на те, щоб *попередити злочини*. Серед заходів попередження даного злочину можна назвати більшість заходів, які знає наука кримінологія. Це організаційні, економічні, політичні, педагогічні, ідеологічні та інші заходи, що сприяють попередженню та викорінюванню “дідівщини”. В статті нами приділено багато уваги організаційним та виховним, педагогічним заходам, що необхідно застосовувати до військовослужбовців, які схильні до даного правопорушення.

Щоб попередити будь-яке явище, у тому числі і злочинне, необхідно знати його причини. Спробуємо подати перелік найбільш характерних особистих особливостей військовослужбовців, які скоюють такі злочини: примітивність інтересів; порівняно низький духовний і культурний рівень, занижена критика в оцінці своїх дій, орієнтація на фізичну силу у вирішенні конфліктів тощо. Прояву цих негативних особливостей сприяють, перш за все, поверхневе знання офіцерами справжнього становища у колективі, створення мікрогруп за періодами служби, слабе вивчення індивідуальних якостей підлеглих і відсутність цілеспрямованої роботи з ними.

Перелік таких обставин далеко не вичерпний, і їх можна було б продовжити. Їх реалізація у військах нормативно предписана, але ці розпорядження виконуються неоднаково, а нерідко просто погано.

Постає питання: чи може армія у таких умовах існувати без “дідівщини”? Найбільш вагомим повноваженням для викорінювання її в лавах Збройних Сил є, звичайно, у офіцерського складу. Адже зміст його діяльності з *попередження порушень статутних правил взаємин військовослужбовців* визначено в обов’язках посадових осіб згідно зі Статутами Збройних Сил України, в інструкціях, настановах, наказах і директивах Міністра оборони України та командувачів військами. Офіцери складають основу Збройних Сил, і саме від них залежить боєздатність частини, скоєння ж ними злочинів являє собою значну суспільну небезпеку. Офіцерський склад часто постає активним прибічником, а нерідко й учасником неформальної “дідівської” структури. Їх ставлення до нестатутних взаємовідношень також може бути пасивним, а саме: нейтральне ставлення до вказаних правопорушень або пасивне сприйняття їх. Оцінка діяльності офіцера багато в чому залежить від поведінки його підлеглих. Нерідко офіцер несе покарання більш суворе, ніж винний підлеглий. Тоді зрозуміло, чому в армії висока латентність злочинності, — офіцеру вигідніше приховати правопорушення, ніж допустити його розслідування [3, 50].

Процес реформування Збройних Сил України та оптимізація їх чисельності потребує, як відомо, не тільки вдосконалення системи їх комплектування військовослужбовцями строкової служби, але й передбачає поступовий перехід до комплектування військовослужбовцями служби за контрактом. Та чи вирішить контракт питання “дідівщини”? Цьому питанню в українській правовій науці приділялось мало уваги, а якщо науковці і торкалися цієї проблеми, то лише щодо доцільності чи недоцільності введення контрактної форми вступу на військову службу в законодавстві України і юридичну практику державних військових формувань. На наш погляд, переведення Збройних Сил на добровільний принцип комплектування може вплинути на викорінювання злочинів, що розглядаються. Проте чекати створення професійної армії і допускати існування “дідівщини”, розраховуючи на майбутнє, неможливо.

У квітні 2002 року Указом Президента України затверджено Державну програму переходу Збройних Сил України до комплектування військовослужбовцями, які проходять військову службу за контрактом. Зазначена Державна програма розрахована на період до кінця 2015 року. Починаючи з 2005 року передбачається розпочати підготовку сержантів та кваліфікованих солдатів у навчальних частинах виключно з числа військовослужбовців контрактної служби [8, 2]. Отже, якщо починається підготовка професійних військовослужбовців рядового, сержантського і старшинського складу, то цілком можливо, на наш погляд, ввести до програми навчання у рамках правового виховання такий розділ, як методика ведення індивідуально-виховної роботи, що стосуватиметься саме *профілактики злочинів* у сфері правил статутних взаємовідносин. Для офіцерського складу вивчення цього питання можливе у вигляді щотижневих лекцій або на зборах. Вивчене можна буде відразу застосовувати в роботі. Тут доречно пригадати численні випадки звернення до командування громадян, які з різних причин не проходили військової строкової служби, але бажають служити за контрактом. Їх теж можна було б залучити до навчання з метою накопичування досвіду та ознайомлення з військовими статутами й чинним законодавством.

Під час навчання бажано розтлумачити, що при організації профілактичної роботи необхідно керуватися наступними принципами: невідворотності покарання за нестатутні взаємовідносини; принципом персональної відповідальності командирів за нестатутні взаємини у підпорядкованих підрозділах; наукового підходу

щодо профілактики нестатутних взаємин; органічної єдності роботи щодо профілактики нестатутних взаємин з планованим бойовим навчанням і завданнями. А точніше: офіцер повинен знати чим “дихає” кожен солдат буквально.

За недбале ставлення офіцера до своїх обов’язків виховного напрямку доречно ввести таку міру покарання, як грошовий штраф. Це актуально в світлі професійної перебудови Збройних Сил України. Для здійснення цього заходу необхідно грошове та матеріальне забезпечення військовослужбовців підвищити до рівня, який дасть змогу компенсувати їм фізичні та моральні витрати, пов’язані з проходженням військової служби

Початок служби — найвідповідальніший момент для здійснення профілактичної роботи. Основне завдання на цьому етапі — забезпечити адаптацію юнака до умов служби, входження його в колектив. З прибуттям молодого поповнення необхідно з кожним солдатом особисто провести бесіди, познайомити його з командним складом частини, довести до солдат завдання, які вирішує частина. Спланована робота дозволить офіцеру якомога частіше проводити індивідуальні бесіди з воїнами про їх настрій і перші враження, а командирі підрозділу — щоденно заслуховувати сержантів та старшину про стосунки між військовослужбовцями.

Але профілактична робота не має обмежуватися індивідуальними бесідами. Вона потребує доповнення у вигляді комплексу заходів виховного характеру, коли з усім особовим складом проводяться загальні збори. На цих зборах новачки розповідатимуть, де навчались, працювали до призову в армію. За кожним з них закріплюватиметься досвічений військовослужбовець, який допоможе їм якнайшвидше влитися в життя підрозділу і опанувати свою військову спеціальність. Кожен випадок нестатутних взаємовідносин обов’язково повинен розглядатися на цих же зборах і засуджуватись колективом, винні нестимуть сувору відповідальність.

Велике значення для профілактики нестатутних взаємин має робота сержантів частин. “Там, де молодший командир — людина високих моральних якостей, має реальні повноваження, там “дідівщини” не буде, бо він, на відміну від офіцерів, всі 24 години на добу з солдатами” [9, 7]. З ними повинні проводитися окремі інструктивні заняття з питань вивчення особистості підлеглих, методики ведення індивідуально-виховної роботи і т. ін. Командири частин мають вимагати від сержантів особистої відповідальності за стан військової дисципліни, не допускати приховування ними фактів нестатутних взаємовідносин. Кожен випадок фактів образ, морального тиску, знущання має особисто розслідувати командир і вживати профілактичних заходів.

Проведення цього теоретичного дослідження дозволяє зробити наступні висновки: *По-перше*, грошове забезпечення військовослужбовців поступово довести до рівня, який дасть змогу повною мірою компенсувати їм фізичні та моральні витрати, пов’язані із здійсненням обов’язків військової служби.

По-друге, було б доцільним зняти обмеження на комплектування штатних посад рядового та сержантського складу військовослужбовцями контрактної служби. До командування постійно звертаються з проханням прийняти на військову службу за контрактом громадяни, які мають вищу освіту, але не проходили строкової служби. Недосконалість законодавчої бази не дозволяє брати на контрактну службу таких, в основному грамотних, підготовлених фахівців.

По-третє, до програми професійної підготовки військовослужбовців рядового, сержантського і старшинського та офіцерського складу ввести у рамках правового виховання методику ведення індивідуально-виховної роботи, що стосуватиметься профілактики порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості.

Література

1. "Україні потрібні не "потішні" війська, а повноцінна армія" (виступ Президента України Л. Д. Кучми на розширеному засіданні колегії Міністерства оборони 13 грудня 1996 року) // Урядовий кур'єр. — 1996. — №237. — С. 3-4.
2. Бондарев В. *Порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями (кримінологічний і кримінально-правовий аспекти)* // Право України. — 2000. — №5. — С. 41-44.
3. Мацкевич И., Эминов В. *Преступное насилие среди военнослужащих.* — М.: Юрист, 1994. — 104 с.
4. Давиденко В. *Порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями (кримінологічно-криміналістичний аналіз та особливості методики розслідування)* // Вісник прокуратури. — 2003. — №2(20). — С. 69-73.
5. Мархотин В. И. *Честь и достоинство советского гражданина.* — Ростов-на-Дону: Издательство Ростовского университета, 1978. — 96 с.
6. Блюмкин В. А. *О чести и достоинстве советского человека.* — М., 1974.
7. *Уголовный кодекс Украины. Комментарий: Под редакцией Ю. А. Кармазина и Е. Л. Стрельцова.* — Харьков: ООО "Одиссей", 2001. — 960 с.
8. Коломієць А. *Про службу строкову та за контрактом* // Народна армія. — 2003. — № 65(2730). — С. 1-2.
9. Горбань В. *У чому причина "дідовщини"?* // Урядовий кур'єр. — 2000. — №18. — С. 7.

Е. В. Нарожная

Одесский национальный университет им. И. И. Мечникова,
кафедра уголовного права, уголовного процесса и криминалистики,
Французский бульвар, 24/26, Одесса, 65058, Украина

ПРАВОВЫЕ ПРОБЛЕМЫ НАРУШЕНИЯ УСТАВНЫХ ПРАВИЛ ВЗАИМООТНОШЕНИЙ МЕЖДУ ВОЕННОСЛУЖАЩИМИ

РЕЗЮМЕ

Статья содержит результаты теоретического исследования проблемы нарушения уставных правил взаимоотношений между военнослужащими при отсутствии отношений подчиненности, предусмотренного ст. 406 УК Украины. Рассматривается уголовно-правовой и криминологический аспект данной проблемы. Предлагаются некоторые методические рекомендации для предупреждения "дедовщины" в Вооруженных Силах Украины. В перспективе интересны были бы исследования данной проблемы в криминологическом аспекте.

Ключевые слова: военнослужащий, Вооруженные Силы Украины, неуставные отношения ("дедовщина"), состав преступления, уголовная ответственность, причины и предупреждение.

AMERICAN ACADEMY OF ECONOMIC SCIENCE

1360 S. Avenida Polar, Suite J206 Tucson, AZ, 85710

Tel: 917. 674. 4873 Fax: 520. 795. 7591

www. academyofeconomics. com

Переведено на Русский

Апрель 6, 2004

Главному редактору
журнала “Правовое государство”
проф. Евгению Стрельцову,

Специалисты нашей Академии, профессора ряда американских университетов с интересом восприняли статьи и сообщения, которые публикуются в Вашем журнале. В наше время, когда разнообразные процессы сближения между странами набирают реальную силу, нам крайне важно иметь представление о самых разнообразных проблемах в политико-правовой жизни Украины, которые формулируются специалистами в этих областях.

Уважаемый господин Стрельцов, примите также наши поздравления по случаю признания Вас в Америке “Человеком года”! Полагаем, что Ваши научные достижения дали право американской общественности сделать это с удовольствием.

Надеемся на наши дальнейшие общественно-научные контакты.

С уважением,

Президент, Академик

Лауренс Бернстейн

Вице-президент, Профессор

Михаил Белаковский

ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ АВТОРІВ

1. Профіль журналу

1.1. Журнал **Правова держава** здійснює такі типи публікацій:

1. Наукові статті.
2. Короткі повідомлення.
3. Матеріали конференцій.
4. Бібліографію.
5. Рецензії.
6. Матеріали з історії науки.

1.2. У певному конкретному випуску один автор має право надрукувати тільки *одну* самостійну статтю.

1.3. Мова видання — українська, російська.

1.4. До редакції подається:

1. Текст статті з анотацією — 1 примірник "роздруківки" з дискети; дискета.
2. Резюме українською/російською мовами — 1 примірник (див. далі).
3. Колонтитул.
4. Рекомендація кафедри або наукової установи до друку.
5. Відредагований і погоджений з редколегією текст статті, записаної на дискеті у редакторі Word 6.0 або Word 7.0 (кегель 14, відстань між рядками 1,5 інтервали), та один екземпляр "роздруківки" з неї.

2. Підготовка статті — обов'язкові складові

Оригінальна стаття має включати:

1. Анотацію — мовою оригіналу статті.
2. Вступ.
3. Матеріали, методи і результати дослідження.
4. Висновки.
5. Список літератури (Література).
6. Резюме російською мовою (для українських текстів) або українською мовою (для російських текстів).
7. Ключові слова (до п'яти) мовою оригіналу статті після анотації та мовою резюме після резюме.
8. Колонтитул мовою оригіналу статті (на *окремому аркуші, з прізвищем та ініціалами* автора).

3. Оформлення рукопису.

Обсяг. Послідовність розташування обов'язкових складових статті

3.1. Обсяг рукопису наукової статті (з урахуванням таблиць і підписів до них, анотації, резюме, ключових слів, списку літератури) — *не більше 10 сторінок* машинопису, на сторінці до 30 рядків, 60 знаків у рядку ("роздруківка" з дискети через 1,5 інтервали), оглядів — до 12 сторінок, рецензій — до 3 сторінок, коротких повідомлень — до 2 сторінок.

Рукописи більшого обсягу приймаються до журналу тільки після попереднього узгодження з редколегією.

3.2. Послідовність друкування і розташування окремих складових наукової статті має бути такою:

1. УДК — зліва над назвою статті.
2. Ініціали та прізвище автора (згідно з паспортом, український варіант) науковий ступінь, вчене звання, посада.
3. Назва наукової установи (в тому числі відділу, кафедри, де виконано працю); повна поштова адреса установи (за міжнародним стандартом, з поштовим індек-

6. Анотація. Резюме. Колонтитул.

6.1. *Анотація* (коротка стисла характеристика змісту праці) подається мовою оригіналу статті, містить *не більше 50 повнозначних слів* і передує (окремим абзацом) основному тексту статті.

6.2. *Резюме* (короткий висновок з основними висновковими положеннями праці) подається російською/українською мовами, містить *не більше 50 повнозначних слів* і друкується на окремому аркуші (див. вище п. 3.2.6).

6.3. *Колонтитул* (короткий, *не більше 50 знаків*, або скорочений чи видозмінений заголовок статті для друкування зверху на кожній сторінці тексту праці) подається українською мовою разом з прізвищем та ініціалами автора на окремому аркуші.

Редколегія має право редагувати текст статей, погоджуючи відредагований варіант з автором, а також відхиляти рукописи, якщо вони не відповідають вимогам. Рукописи статей, що прийняті до публікування, авторам не повертаються.

* * *

Постанова президії ВАКу України про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України (від 15.01.2003 р. № 7-05/1), Бюлетень ВАК України №2, 2003 звертають особливу увагу авторів ВАКових журналів про наявність у кожній з наукових статей цих видань таких обов'язкових елементів:

1. *Переконливі докази актуальності загальної наукової проблеми, якій присвячена стаття.*

2. *Зв'язок теми статті з важливим завданням теорії і практики науки сьогодення.*

3. *Обов'язковий аналіз (стислий за обсягом, але не за змістом) останніх відомих автору досліджень і публікацій, у яких уже започатковано дослідження розглядуваної теми, на які автор спирається при написанні своєї праці.*

4. *Спеціальне формулювання нерозв'язаних раніше в науковій літературі питань загальної наукової проблеми, якій присвячено статтю.*

5. *Чітке формулювання цілей, завдань статті.*

6. *Якнайглибше обґрунтування основних тез статті, в яких представлено наукові результати праці автора.*

7. *Окремі аргументовані висновки про перспективи подальшого дослідження проблеми у даному напрямку.*

8. *Про повноту виконань названих вимог ВАКу в статтях, рекомендованих до друку у ВАКових виданнях, повинні свідчити наявні супровідні рецензії-рекомендації.*

EDITORIAL

The year of 2004 has been a significant year in our educational life. 140 years ago, in July of 1884 there was issued a Decree on foundation of the Imperatorskiy Novorosiyskiy University in Odessa including three faculties: Faculty of History and Philology, Faculty of Physics and Mathematics and Faculty of Law. According to the Decree the University was to be opened in May of 1865 and exactly that time it started to work..

Thus, both this calendar year and this academic year of 2004/2005 are connected with the 140-year anniversary of the University. Of course this is a very important age. Nevertheless the age of the University and its social “feelings” do not coincide. There are certain reasons for that. For instance, educational activity of the University has been based not only on traditional approaches, but also has constantly been in searching for new forms and methods of teaching. Especially today, when social life, science, education, etc. have been moving with the “cosmic” speed.

As to students, it should be noted that in all times they were and still are free and ironic. Despite the fact that modern students, to my mind, are becoming more pragmatic and more rational (by the way, that is not bad at all), the larger part of students enjoy traditional qualities.

Under these circumstances then, is it possible to have any problems with an age? Not possible, certainly! Therefore all the University collective, that includes all categories of persons who have been studying, teaching, assisting, coordinating, etc. consider that Odessa National Mechnikov University looks like a respective and distinguished professor, but at the same time keeps itself young and strong for the further fruitful social life. My congratulations on such a wonderful jubilee of the University!

Saying of jubilees I would like to mention one more event. This year the scholarly legal community celebrates a hundred years birthday of a renowned scholar in the field of criminal law Professor M. D. Shargorodskiy. Since 1934 and till his death he had lived and worked in Leningrad. It is worth mentioning that Mikhail Davidovitch was born in 1904 in Odessa and first twenty years of his life he had lived in our town on 66 Novoselyskaya street in an apartment #58. Precisely in Odessa M. D. Shargorodskiy finished a boy’s gymnasium, graduated from law faculty and a postgraduate department of Odessa Economic Institute. Then he had worked as a junior lecturer at the Chair of Criminal Law of the Institute. At that time came out his first scientific works like “Fraud”, “Bribery”, etc. No doubt, Prof. Sharorodskiy’s Odessa period of life needs special study. Meanwhile in this issue of the journal we are offering an article by professor B. V. Volsjenkin of Saint-Peterburg University devoted to the life and scientific activity of Prof. Shargoroskiy.

The Board of Editors would like to inform its readers, that our journal has already acquired international resonance. We have lately receive the invitation from American academy of economic studies with the proposals for further cooperation. This is a very important event for our journal.

*Editor-in-Chief,
Dr., Professor
Honored Worker of Sciences of Ukraine
a member of the National Union of
Journalists of Ukraine*

Yevgen Streltsov

TABLE OF CONTENTS

To the Readers	3
----------------------	---

B. V. Voljzenkin

<i>Life and Scientific Activity of Prof. M. D. Shargorodskiy</i>	7
--	---

ISSUES OF THEORY

V. P. Plavich

<i>Philosophical and Legal Analysis of the Modern Law Consciousness</i>	15
---	----

S. V. Romashkin

<i>Law Cognition as a Problem</i>	21
---	----

PROBLEMS OF LOCAL SELFGOVERNMENT

A. A. Kazanchan

<i>The Local Self-government Bodies of Ukraine as Subjects of Law Employment Activity</i>	26
---	----

O. V. Priyeshkina

<i>Legalization of the Local Self-government of Ukraine by Constitutional Law: Theoretical Aspects</i>	33
--	----

ADMINISTRATION, ECONOMIC ACTIVITY, LAW

A. Z. Baranyuk

<i>Ransom of a Plot of Land Motivated by Social Needs and Sale of Land</i>	38
--	----

L. V. Bikova

<i>The Regulation of the Control and Observation Bodies' Authority on the Water Transport</i>	43
---	----

O. A. Volovik

<i>Cost of Pure Assets as a Rigorous Instrument of the Security Function of a Statutory Fund</i>	50
--	----

M. V. Murzenko

<i>Arrest of Seagoing Vessels: Reality and Perspectives</i>	55
---	----

S. S. Skvortsov

<i>Legal Nature of Administrative Contract</i>	61
--	----

V. O. Cherkes

<i>Problems of Determination of the Legal Status of Tax Payers</i>	65
--	----

STRENGTHENING THE LAW ORDER AND COMBATING CRIMES

D. V. Baranenko

<i>Characteristics of a Special Subject of a Crime in the System of Elements Composing a Crime</i>	70
--	----

DISCUSSIONS

A. S. Vasilyev, O. P. Podtserkovniy, T. V. Stepanova <i>On Practical Solution of Problems Dealt with the Joint Application of the Civil Code and the Economic Code of Ukraine</i>	178
E. V. Bevz <i>Clan Interests in the Context of the National Legislation Development</i>	184
D. G. Manyko <i>Legalization as an Aggregate of Legal Procedures</i>	190

PAGES OF HISTORY

T. O. Gonchar <i>Historical Development of the Criminal Legislation of Ukraine on Juvenile Responsibility and Punishment</i>	197
O. A. Chuvakov <i>Political Terrorism in the Tzar's Russia</i>	206

POLITOLOGY

M. N. Kerimov <i>Formation of the Public Authority in Azerbaijan: Approaches and Solutions</i> . . .	210
N. O. Frolov <i>Transformation of the Ukrainian Society and the Concept of Stratification</i>	217

MODERN EDUCATION

T. I. Tkachenko <i>Ukrainian National Idea in the System of Education</i>	224
---	-----

STUDENTS' SCHOLARLY ARTICLES

K. G. Borovikova <i>Problems of the Legal Estimation of Certain Non Mercenary Violations against Property</i>	231
O. V. Narojna <i>Legal Problems of Breaking Statutory Regulations of Relationships between Military Servants</i>	237

LEGAL LIFE	243
-----------------------------	-----

INFORMATION FOR AUTHORS	244
--	-----

EDITORIAL	247
----------------------------	-----

TABLE OF CONTENTS	248
------------------------------------	-----

Наукове видання

ПРАВОВА ДЕРЖАВА

7'2004

Українською та російською мовами

Головний редактор **Є. Л. Стрельцов**
Відповідальний секретар **Н. А. Москаленко**

Здано у виробництво 17.08.2004. Підписано до друку 28.10.2004. Формат 70x108 1/16. Папір офсетний.
Друк офсетний. Ум. друк. арк. 22,05. Тираж 300 прим. Зам № 706.

Адреса редакції:
Україна, 65026, м. Одеса, вул. Дворянська, 2, к. 60.
Тел./факс: (8-0482) 23-03-23

Надруковано у друкарні видавництва «Астропринт»
Тел.: (0482) 26-98-82, 26-96-82, 37-14-25
www.astroprint.odessa.ua